

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava

Eliise Salla

„Nagu mänguasjad oleksime, et kes kelle oma on“ - lapsed räägivad asenduskodus

elamisest

Magistritöö

Juhendaja: Merle Linno MSW

Juhendaja allkiri: _____

Tartu 2016

ABSTRACT

„Like toys we are, who is whose“ – children talk about living in residential care

Through the times the residential care is used for the children whose parents can't manage raising and taking care of their children. Residential care is regulated by many regulations. Main regulation about best interests of the child is defined in The United Nations Convention on the Rights of the Child.

Traditional sociology and new sociology of childhood, lifeworld-orientation and Goffman's concept of the total institution are the basis of my work. Additionally, this paper gives an overview with the relevant statistics of residential care in Estonia.

The aim of this study is to understand children perceptions of life in residential home. I used a qualitative methods for research: children draw an ecomap and I interviewed them using semi-structured interview method. Five children, who live in residential care participated in the study. The research took place in March 2016 in one institution.

The most important topics in children talks were: residential care structure; residential care rules; adults who are working in residential care; preparations for independent life; decision-making in residential care; residential care as a home; relations between other children. The study showed that children compare life in institution and life in real family. Children in residential care pointed out that biological bonds and origin are important.

The study showed that children feel residential care as a hierarchical institution. On the top of hierarchy was management who made organizational decisions. Many decisions about children life is made by teachers or management. Children got a little participation in decision-making processes about their every-day life. Children could make only proposals which are taken into consideration rarely. Children described that they are primarily in a passive role in their every-day life. Children in residential care wanted to be more active in decisions about their own life.

SISUKORD

ABSTRACT	2
SISSEJUHATUS	5
1 TEOREETILINE ÜLEVAADE JA PROBLEEMIPÜSTITUS	7
1.1 Vanemateta jäänud laste eest hoolitsemine asutustes	7
1.1.1 Kasvatajate roll asenduskodu laste elus.....	9
1.2 Lapsepõlvekäsitlus	11
1.3 Eluilmakesksus	13
1.4 Asendushoolduse põhimõtted Eestis	15
1.4.1 Asendushoolduse statistika Eestis	20
1.4.2 Asenduskodudes kasvavate lastega seotud probleemid Eestis	21
1.5 Probleemipüstitus.....	22
2 METOODIKA	24
2.1 Uurimisviis.....	24
2.2 Andmete kogumine	24
2.3 Uurimuses osalejad	25
2.4 Uurimuse käik.....	26
2.5 Andmete analüüs.....	28
2.6 Eneserefleksioon	28
3 ANALÜÜS	31
3.1 „Peamaja“ ja „rühm“ – asenduskodu struktuur.....	31
3.2 „Siin elad reeglite järgi“ – asenduskodu ja reeglid	36
3.2.1 „See kell koristad tuba“ – kodukord.....	36
3.2.2 „Kõigil on kell kümme magamaminek“ – päevakava	39

3.2.3	„Aga meie kasvataja ütles“ - erinevad reeglid	41
3.3	Asenduskodus töötavad täiskasvanud.....	44
3.3.1	„Usalduskasvataja on see, kellega sa käid poes riideid ostmas“	45
3.3.2	„Tähtsad inimesed on“ – lapsed räägivad kasvatajatest	47
3.3.3	„Ongi nii, et teda ma ei usalda enam“ - laste usaldus kasvatajate vastu.....	50
3.4	„Üritavad meile nagu õpetada elu“ - ettevalmistus iseseisvaks eluks	54
3.5	Otsustamine asenduskodu laste elus	57
3.5.1	„Kasvataja otsustab kõik“	57
3.5.2	„Kui suuremaks saad ...“ - laste otsused	62
3.6	Asenduskodu kui kodu.....	65
3.6.1	Kodu ja perekonna mõisted asenduskodu laste juttudes	65
3.6.2	„Meil on see ühine temperament ja vaidlemine“ – bioloogiline perekond.....	68
3.6.3	„Suhtleks hea meelega“ - suhtlemine vanematega	69
3.6.4	„Ma ei tea, kas ta oli vanaisa“ – suhtlemine sugulastega	72
3.7	„No me ei räägi eriti“ – suhtlemine teiste lastega.....	74
KOKKUVÕTE		79
KASUTATUD KIRJANDUS		84
LISA 1 INTERVJUU KAVA.....		89
LISA 2 KESKKONNAKAARDID		90

SISSEJUHATUS

Asutuses kasvamine on olnud pikalt tuntud viis vanemateta jäänud laste eest hoolitsemisel, aga juba aastaid tagasi on leitud, et institutsioonid mõjuvad seal elavatele inimestele halvasti (vt Goffman, 1961; Stanley, 1999; United Nations Human Rights, 2011; Daly, 2014). Asenduskodu on asutus, mis pakub vanemliku hooleta lastele asendushooldusteenust. Euroopa regulatsioonides nähakse asendushooldust ajutise lahendusena ja selle eesmärgiks peaks olema lapse tagasipöördumine oma bioloogilisse perekonda. Eesti praktika kahjuks näitab, et asendushoolduselt tagasi oma perekonda naaseb väga vähe lapsi (2013. aastal pöördus perekonda tagasi 2% asendushooldusel viibivatest lastest).

Asenduskodusse paigutatud lapsed elavad asenduskodus enamasti kuni täisealiseks saamiseni või õpingute lõpetamiseni. Seega Eestis on asenduskodu 1,4% laste kodu, kus peab lapsel olema turvaline ja meeldiv elada. Eestis on asenduskodude süsteemi viimastel aastatel jõuliselt reformitud: kaotatakse suured rühmasüsteemidega asenduskodud, nende asemele ehitatakse väiksemad peremajad, regulatsioonide järgi võib ühes peremajas 2016. aasta seisuga maksimaalselt kuus last elada. Lisaks peresarnaste elutingimuste tagamisele on asenduskodude ülesandeks ka laste ettevalmistamine iseseisvaks eluks. Sealt väljudes peaks lapsest olema sirgunud iseseisev ja toimetulev inimene.

Kaasaegse lapsepõlve sotsioloogia (vt Prout ja James, 1990; Bühler-Niederberg, 2010; Corsaro, 2011) rõhutab lapse kui tulevase täiskasvanu nägemise asemel last kui aktiivset ja pädevat tegutsejat oma igapäevaelus. Lapse kui võrdse partneri ideed kannavad endas ka mitmed rahvusvahelised õigusaktid, sealhulgas ÜRO lapse õiguste konventsioon. Üha enam peetakse oluliseks laste arvamuse küsimist ja sellega arvestamist.

Asenduskodude peremajade süsteem on kantud täiskasvanute ideest, et asendushoolduse korraldamisel tuleb arvestada laste parimate huvidega ja luua lapsele arenguks soodne keskkond. Vähe on teada, kuidas lapsed ise asenduskodus kasvamist mõtestavad.

Eestis on asenduskodu teemalisi uurimusi tehtud mitmeid. Uuritud on asenduskodu laste ettevalmistust ja valmisolekut iseseisvaks eluks ning toimetulekut pärast elluastumist (Turk, 2011a; Raudsepp, 2012). Uuritud ei ole laste enda seletusi asenduskodusse sattumise ja seal elamise kohta.

Esialgu plaanisin uurida, kuidas lapsed seletavad ja tõlgendavad asenduskodusse sattumist. Tahtsin teada, mida lapsed perekonnast eraldamise kohta räägivad, kuid asenduskodud ei lubanud sellist uurimust läbi viia, seega selgus juba enne uurimuse alustamist, et lastele ei võimaldata rääkida teemadel, mille kohta täiskasvanud on otsustanud, et see võib olla neile liiga raske.

Asenduskodu ettepanekul muutsin uurimuse fookuse laste perekonnast eraldamiselt laste igapäevaelule asenduskodus, sest minu jaoks oli oluline teha asenduskodu laste hääl kuuldavaks. Minu uurimuse eesmärk on mõista asenduskodus elavate laste käsitusi nende elust asenduskodus.

Uurimisküsimused sõnastan eesmärgist lähtuvalt:

1. Mida lapsed räägivad asenduskodus elamisest?
2. Kuidas lapsed piiritlevad ja tõlgendavad oma perekonda?
3. Mida lapsed räägivad osalemisest oma elu puudutavate otsuste kujundamisel?

Oma magistritöö teoreetilises osas käsitlen lapsepõlve sotsioloogia klassikalist ja kaasaegset suunda, eluilmakeskset sotsiaaltööd ning Goffman'i totaalse institutsiooni teooriat, mis loovad minu töö teoreetilise aluse. Uurimuse konteksti paremaks mõistmiseks kirjeldan asendushoolduse süsteemi Eestis, koos asjakohase statistikaga. Uurimuse viisin läbi kasutades kvalitatiivset meetodit. Andmekogumise instrumentidena kasutasin keskkonnakaardi joonistamist ja poolstruktureeritud intervjuud. Töö kolmandas osas esitan oma uurimuse tulemused.

Olen südamest tänulik kõigile, kes olid abiks minu magistritöö valmimisele. Suur tänu asenduskodule ja intervjuudes osalenud lastele! Sügav lugupidamine ja tänu Merle Linnole, kelle põnevad mõtted, toetavad sõnad ja juhendamine olid suureks abiks minu magistritöö valmimisele. Tänan retsensent Dagmar Kutsarit nõuannete eest. Lisaks soovin tänada oma perekonda igakülgse toe eest.

1 TEOREETILINE ÜLEVAADE JA PROBLEEMIPÜSTITUS

1.1 Vanemateta jäänud laste eest hoolitsemine asutustes

Läbi aegade on kogu maailmas olnud lapsi, kes on jäänud ilma vanemate hoolest. Nende eest on hoolitsetud erinevates asendushooldusvormides, nii perekondades kui spetsiaalselt loodud asutustes. Lapsendamine on ideaalne variant asendushoolduses. Adopteerimine võib tuleneda soovist vastastikusele altruismile – vanemad loodavad lapse heaolu tagamisel, et saavad kunagi temalt vastu hoolt ja armastust, kui abi vajavad (Schoenmaker jt, 2014).

Institutsionaalne asendushooldus on olnud vanemliku hoolitsuseta laste pikaajaseks hooldusvormiks. Vanematelt äravõetud lapse eest hakkavad hoolitsema teised täiskasvanud, kes töötavad sama eesmärgi nimel kui vanemad, et laps anda ühiskonnale küpse ja toimetuleva täiskasvanuna. Selle negatiivset mõju ja sealsele laste väärkohtlemisele on tähelepanu juhtinud mitmed autorid. Asenduskodu on asutus, seega kehtivad seal enamasti samad põhimõtted, mis kõigis asutustes. Nendel on oma kindel struktuur, hierarhia ja reeglid. Tuntud sotsioloog Erving Goffman (1961) on hinnanud institutsiooni mõju inimese jaoks laastavaks. Tema teooria kohaselt on totaalseks institutsiooniks asutused, kus elavad hooldust vajavad kaitsetud inimesed, ning selle kategooria alla kuuluvad ka vanemliku hoolitsuseta lapsed, kes on asutusehooldusele paigutatud. Laste institutsionaalse hoolduse kahjulik mõju, eriti alla 3-aastaste laste puhul, avaldub kõige rohkem emotsionaalsel tasandil (United Nations Human Rights, 2011). Esimesel kolmel eluaastal on oluline lapse normaalse aju arengu jaoks kogeda püsivaid ja lähedasi emotsionaalseid suhteid, mis soodustavad nende tekkimist ka hilisemas eas (United Nations Human Rights, 2011). Stanley (1999) toob välja, et kontroll on olulisim märksõna institutsioonides, kus hoolealused peavad elama päevakava ja reeglite järgi. Reeglite rikkumise korral saavad hoolealused karistada. Karistuse määrajaks on võimu kandjad – hooldajad, kes asuvad asutuse hierarhias juhtkonna ja hooldatavate vahel. Goffman (1961) jagab asutusega seotud inimesed kahte gruppi: hoolealused ja töötajad.

Goffman (1961) nimetab totaalsete institutsioonide eesmärgiks hoolealuste sotsialiseerimise ja nende põhivajaduste rahuldamise. Asenduskodu eesmärk on kasvatada lastest ühiskonnas toimetulevad täiskasvanud. Asutuse struktuurile iseloomulikult on seal tavaliselt hoolealuste ja töötajate vahel kindel distants. Elanikud on alandlikud ja nõrgad, töötajad seevastu tunnevad ennast tähtsatena. Töötajad on võtnud hooldatavate elu korraldamise enda peale.

Selline elukorraldus on Goffman'i (1961) sõnul inimese identiteedile allasuruva mõjuga. Lisaks asutuse korrale allumisega seotud institutsionaliseerumisega kujuneb Goffman'i (1961) sõnul totaalses institutsioonis ka oma kindel keelekasutus, mida asutusesiseselt kasutatakse.

Lisaks Goffmanile (1961) toovad institutsiooni negatiivse mõju välja ka teised autorid. Stanley (1999) loetleb institutsioonis elavate laste põhilised väärkohtlemise aspektid: kontroll ja keelud; teiste hooldusel olevate laste poolne kiusamine ja vägivald; seksuaalne ärakasutamine ning institutsiooni kultuur. Need kõik ohud võivad asendushooldusel elavatele lastele reaalsuseks saada ning mõjutada nende elu. Daly (2014) lisab, et uurides Austraalias asendushooldusel viibinud inimeste mälestusi, räägiti veel ka perekonnast ja ühiskonnast eraldatusest, hirmust, alandamisest ja hoolimatusest, privaatsuse ja otsustusvõime puudusest. Need mälestused pärinevad Austraaliast, kuid Daly (2014) ütleb, et asutuses kasvanud laste kogemused on olenemata asukohast sarnased. Ta on asutusehoolduse osas äärmiselt kriitiline ja ütleb, et probleem on väga laiaulatuslik, nimetades institutsionaalset hooldust inimlikkust pärssivaks institutsionaalseks keskkonnaks. Sellises keskkonnas elavad lapsed tunnevad ennast väärtusetute ja halbadena – mitte kellegi jaoks olulistena (Daly, 2014).

Stanley (1999) ütleb, et institutsionaalne hooldus Suurbritannias on võrreldes Goffmani (1961) läbi viidud uurimuse ajaga muutunud ning väga vähesed tänapäeva asutused mahuvad totaalse institutsiooni tunnuste sisse. Tema sõnul rakendatakse asenduskodudes üha enam personaalset lähenemist ning lisaks toetab asenduskoduteenust tugipere olemasolu või osutatakse hoopis perekonnas hooldamise teenust. Institutsionaalse hoolduse kvaliteet areneb, kuna asutused on muudetud avatumaks, kodusemaks ning inimestele lähenetakse rohkem personaalselt, sellega omakorda väheneb institutsiooni halb mõju ja sealse väärkohtlemise levik (Stanley, 1999). Väärkohtlemise vähendamiseks ja märkamiseks pakub Stanley (1999) välja personali koolitamise ja nõuetele vastava meeskonna loomise. Lisaks peab ta oluliseks, et juhtkond tunneks ennast vastutajana positiivsete tulemuste saavutamisel. Ta kirjeldab Suurbritannias kehtivat töövahendit, kus on andmed lapse ja tema vajaduste kohta ning see sisaldab ka hooldusplaani. Selle nõrkuseks toob ta töötajate liigse koormamise paberimajandusega tegelemisega, mis vähendab lastega tegelemise aega.

Goffman (1961) on defineerinud totaalse institutsiooni mõiste ning toonud välja selle tunnused. Hilisemad autorid on oma uurimustes samuti totaalse institutsiooni teooriast

lähtunud ja leidnud asenduskodudes totaalse institutsiooni märke. Samas võib öelda, et olukorda ei peeta enam nii halvaks ja nähakse pidevat arengut ning tehakse ettepanekuid, kuidas olukorda muuta. Üheks oluliseks teguriks asenduskoduteenuse laste jaoks paremaks muutmisel on seal töötav personal.

1.1.1 Kasvatajate roll asenduskodu laste elus

Perekonnast eraldatud laps satub uude keskkonda, kus on tema jaoks uued inimesed ja uued reeglid. Uus elukeskkond (*lifespace*) sisaldab nii psüühilist kui ka füüsilist ruumi, mida tuleb töötajate ja teiste elanikega jagada (Steckley ja Smith, 2011). Selles jagatud ruumis peaksidki tekkima lähedased suhted, mis on aluseks lapse arengule.

Vanemliku hoolitsuseta laste, kes elavad asenduskodudes, heaolu tagamise eest vastutavad asenduskodud, mille eesmärgiks on pakkuda kõike, mida pakuks perekond. Asenduskodust lahkudes peaksid lapsed olema võimelised iseseisvat elu alustama. Uuringud nii Eestis kui mujal (Turk, 2011; Scannapieco jt, 2007, Turk 2011b kaudu) aga näitavad, et asenduskodu lastel on rohkem probleeme elluastumisel ja iseseisva elu alustamisel kui perekonnas kasvanud lastel. Noore inimese iseseisvumise eelduseks võib pidada lähedase inimese olemasolu. Lapsele peaks pakkuma lähedust tema perekond, kellega lapsed tavaliselt samastuda soovivad, kuid asenduskodus lapsed koos vanematega ei ela. See aga ei välista soovi samastuda oma perekonnaga. Olenemata sellest, kas asenduskodus elav laps suhtleb oma vanematega või mitte, on tal võimalik asenduskodusiseselt lähedasi suhteid luua. Kasvatajate ülesanded laste eest hoolitsemisel on laia ulatusega. Steckley ja Smith (2011) nimetavad Suurbritannia asenduskodude kasvatajate ülesandeks lisaks äratamisele, hügieeni hoidmise õpetamisele ja vaba aja sisustamisele ka toimetulekut laste käitumise ja omavaheliste suhetega.

Lastega suhete loomisel peavad asenduskodu töötajad arvestama laste tausta ja nende varasemaid kogemusi täiskasvanutega suhtlemisel. Lastel võivad olla halvad kogemused täiskasvanutega – nende usaldust on kuritarvitatud, neid on väärkoheldud või hooletusse jäetud. Seetõttu võib neil olla raske luua uusi suhteid asenduskodusse sattudes. Kasvatajate jaoks ongi suureks väljakutseks soojade suhete loomine ning lapse jaoks võib olla ebaloomulik kellelegi toetuda või kellestki sõltuda (Steckley ja Smith, 2011). Suhted peavad olema personaalsed, lähtuma konkreetsest lapsest ja tema iseärasustest (SSmith, 2009).

Steckley ja Smith (2011) rõhutavad, et sõltumine kellestki on oluline kiindumussuhte tekkimise ja lapse iseseisvumise jaoks. Suhted on asendushoolduse olulisim element ning selle aluseks peetakse nii kogu asutuse kui ka töötajate kõrget eneseteadvustamist ja refleksiooni oskust (Smith, 2009:122; Steckley ja Smith 2011). Selleks, et hoolitseda teiste eest, tuleb ennast ja oma tundeid mõista ning nendega toime tulla. Kasvatajad loovad enda ja kolleegide tõekspidamiste alusel laste hoolitsemise praktika, mis võimaldab erinevatel inimestel koos toimida (Steckley ja Smith, 2011). Toetavad kolleegid ja asutus loovad soodsad tingimused, töötamaks lastega, ning annavad julgust lastega tegeledes riske võtta (Smith, 2009).

Koos elamise aluseks on üksteise mõistmine. Steckley ja Smith (2011) nimetavad ekslikkust, paindlikkust ja alandlikkust asendushoolduse põhimõteteks. Vigade tegemine on loomulik ja andestatav ning paindlikkus annab võimaluse nendest vigadest õppida ning nendega vajadusel kohaneda. Alandlikkust peavad nad mõlema omaduse aluseks ning oluline on ka see, et need tunnused on olulised kogu asenduskodu töötajate ja elanike seas. Held (2006) on seisukohal, et hoolitsus on tõhus, kui see tugineb eetilistele tõekspidamistele ning koos toimimiseks on olulised moraalsed piirid (Steckley ja Smith 2011 kaudu). Eetilisus siinkohal ei keela inimese erinevaid emotsioone, mis võivad hoolitsemise käigus tekkida, kuid nõuab, et töötaja on teadlik nendest ning teeb teadlikult moraalseid otsuseid, mis seavad esile hooldatava hooldusvajadused (Smith, 2009). Steckley ja Smith (2011) on seisukohal, et asenduskodu töötajad pööravad suuremat tähelepanu laste ellujäämisele kui emotsionaalsele heaolule või igapäevasele tegevusele.

Nagu hea vanem, peab ka hea asenduskodu töötaja suutma siduda hoolduse ja kontrolli. Lapsed vajavad enesekontrolli ja enesehinnangu arendamiseks mõõdukalt kontrolli, mis sisaldab sooja, emotsionaalset suhet (Steckley ja Smith 2011). Goffman (1961) ütleb, et töötajatel on raske asutuse reegleid hoolealustelt nõuda, sest nad püüavad hoolealustes tekitada tunde, et elatakse vaba ja inimväärset elu, samal ajal tuleb aga täita asutuse eesmärged ja jälgida seal kehtivaid reegleid. Asenduskodu töötajad tegelevad pidevalt lastega suhtlemisel küsimusega, kus on eetiliste ja positiivsete suhete piir (Smith, 2009).

Professionaalsed ja motiveeritud töötajad suudavad lastele tagada kvaliteetsema asenduskodu teenuse. Töötajate toetamine ja koolitamine tagab töötaja enesekindluse ning seega oskab ta teha ka õigeid valikuid laste eest hoolitsemisel.

1.2 Lapsepõlvekäsitlus

Suhtumine lastesse on ajaga muutunud. Lapsepõlve sotsioloogia on veel noor sotsioloogia haru, seega ei ole selle põhimõtted üldsotsioloogias juurdunud (Bühler-Niederberger, 2010). Uue lapsepõlvekäsitluse järgi on lapsed täisväärtuslikud inimesed, kes on vastavalt oma vanusele kompetentsed otsuseid tegema. Lapse heaolu saab vaadelda kahest aspektist: lapse heaolu lapsena ning potentsiaalide loomisena edukaks täiskasvanueaks (Bühler-Niederberger, 2010; Corsaro, 2011).

Traditsiooniline lähenemine lapsele on olnud eelkõige lapses tulevase täiskasvanu nägemine ning tema heaolu korraldamine sellest lähtuvalt. See tähendab, et lapse heaolu on seotud tema tulevikuga, mitte praeguse hetkega. Ka asenduskodudes tehtud uurimuste kontekstis räägitakse väga sageli just laps kui tuleviku täiskasvanu perspektiivist, hinnatakse asenduskoduteenust selle järgi, kuidas lapsed iseseisva eluga täiskasvanuna hakkama saavad. Bühler-Niederbergi (2010) järgi teeb laps kasvades läbi sotsialiseerumise protsessi, kus lihtsast organismist (*mere organism*) saab tegutseja (*human actor*) – lapsest saab täiskasvanu. Jääb mulje, nagu inimese elu algaks alles täisealiseks saamisest. Sellele eelnevale ajale suurt tähelepanu ei pöörata. Lapse käsitlemine tulevase osalejana ei pööra tähelepanu lapsele tegutsejana praegu, mistõttu on lapsed alla surutud (Ben-Arieh 2007; Bühler-Niederberger, 2010; Corsaro 2011). Traditsioonilise lähenemise järgi on ühiskonna oluline liige tegutsev täiskasvanu, kes võib otsustada enda ja tulevaste täiskasvanute eest. Täiskasvanud väidavad, et nad lähenevad lastele eelarvamuste vabalt, kuigi on teada, et vanemad ei kirjelda oma laste tundeid ja mõtteid õigesti (Ben-Arieh, 2007). Täiskasvanud püüavad meenutada omaenda lapsepõlve ja seeläbi lapsi rohkem mõista, aga tagasivaade toimub läbi täiskasvanu, mitte lapse, vaate. Corsaro (2011) kritiseerib seisukohta, et laps on „uustulnuk“, kellel on potentsiaal säilitada ühiskonda ja kes samas vajab ka taltsutamist ja hoolikat järelevalvet. Võib öelda, et traditsiooniline lähenemine lapsele ei usalda last ja alahindab lapsepõlve. Lapsed on täiskasvanutega võrreldes alluvas positsioonis. Otsustusvõimelised on need täiskasvanud, kes on midagi saavutanud, näiteks käivad tööl või on muud moodi ühiskonnale kasulikud. Lisaks lastele on tõrjutud ka näiteks eakad, puudega inimesed ja vähemusrahvused (Sheppard, 2006; Taket jt, 2009). Täiskasvanu käes on võim, millega surutakse laps alla kui ebaküps inimene (Corsaro, 2011). Qvortrup (2009) ütleb, et lapsed ei ole tõrjutud vaid marginaliseeritud (Corsaro, 2011 kaudu).

Laps kui tulevane täiskasvanu lähenemise juures antakse lastele võimalus ühiskonnas osaleda siis, kui nad saavad täiskasvanuks. Neid nähakse ebausaldusväärsete ja kontrolli vajavate ebaoluliste inimestena. Tähelepanuta jääb laps praeguses hetkes ja lapse heaolu lapsena lapsepõlves.

Qvortrup (2009, viidatud Corsaro 2011 kaudu) selgitab oma teooriaga lapse aktiivset olekut selliselt, et ta näeb täiskasvanuks saamise protsessis laste olulisust ühiskonnale. Ta toob välja laste olulise rolli kultuuri loomisel ja säilitamisel. Võib öelda, et ta näeb kujunevaid täiskasvanuid pigem aktiivsete osalejatena, mitte passiivsetena, kes on ühiskonna loomulik osa, kellega tuleb arvestada. Lapsepõlv on küll ajutine periood inimese elus, kuid püsiv nähtus terves ühiskonnas. Ta lisab, et laps kui tulevane täiskasvanu kontseptsioonis on lapsepõlv periood, kus lapse ja täiskasvanu vahelisest interaktsioonis kogutakse oskusi ja kogemusi, mis teevad lapsest täiskasvanu ehk täisväärtusliku inimese (Corsaro 2011 kaudu). Prout ja James (1990) mõistavad lapsepõlve kui sotsiaalset konstruktsiooni, mis aitab mõista inimese elu varaseid aastaid. Nad ei ole nõus sellega, et lapsepõlv on universaalne, see on mitmekesine nähtus, mis on seotud mitmete tunnustega, nagu sugu, rahvus või klass. Võib öelda, et lapsepõlv on väga oluline periood ning lapsed osalevad ise oma lapsepõlve konstrueerimises. Alates sünnist on laps kogu ühiskonnaga interaktsioonis ning õpib ja kogeb selle käigus vajalikke oskuseid. Kindlasti saab ka suhtluse teine pool dialoogist olulisi kogemusi, olgu suhtluskaaslaseks täiskasvanu või teine laps.

Corsaro (2011) kirjutab, et teatud eluperioodil on lapse arengus eakaaslased olulisemad kui vanemad ning nendega koos kujundatakse oma ehk eakaaslaste kultuur (*peer culture*). Ta selgitab, et eakaaslaste kultuur on täiskasvanute maailmast saadud informatsiooni loominguks praktiliseerimise käigus kujundatud kooslus, kus lapsed enda vanustega aega veedavad.

Isegi siis, kui lapsele lähenetakse kui madalamal positsioonil inimesele ja passiivsele toimijale, mõjutab tema olemasolu kõiki ümbritsevaid. Corsaro (2011) on seisukohal, et on aeg traditsioonilise lähenemise juurest edasi liikuda ja väärtustada kõiki inimesi just sellisena, nagu nad parasjagu on, märgates nende olulisust ühiskonnas.

Kaasaegne lapsepõlve sotsioloogia pöörabki tähelepanu lapse heaolule täna ja praegu. See kontseptsioon rõhutab lapse aktiivsust. Laps on aktiivne osaleja ja innukas õppija siin ja

praegu (Corsaro, 2011; Bühler-Niederberger, 2010). Prout ja James (1990) järgi oskavad lapsed ümbritsevat maailma tõlgendada just neile kohasel viisil. Lastele tuleb anda võimalus avaldada oma arvamust ja osaleda otsustamise protsessides. Kaasaegne lapsepõlve sotsioloogia tähtsustab lapse hääle kuuldavaks tegemist ning lähtub sellest, et interaktsioonis täiskasvanutega loovad lapsed oma sotsiaalse maailma (Corsaro, 2011). Nad on ühiskonna väärtuslik osa. Suhtlemine ümbritseva maailmaga annab kogemusi ja teadmisi, mille abil ühiskonnas osaleda.

Uprichard (2008) on lapse kui tegutseja (*being*) ja lapse kui tulevase täiskasvanu (*becoming*) kontseptsioonid ühildanud. Ta on seisukohal, et tänane tegutsev laps on tulevikus täiskasvanu, mis tähendab, et tuleb pöörata tähelepanu sellele, et tulevikule mõeldes ei unustataks olevikku. Samas ei ole ebaoluline tulevikule mõtlemine. Olenevalt olukorrast on ühel hetkel oluline süveneda olevikule ning teisel hetkel tulevikule. Selle oskusega ongi lastel võimalik ümbritsevas keskkonnas tegutseda (Uprichard 2008). Minevik, olevik ja tulevik on meie kõigi elu osa ning vaade tulevikku ei välista oleviku väärtustamist.

Oma töös lähtun kaasaegse lapsepõlve sotsioloogia põhimõtetest. Lapsed on võrdsed kõigi teiste ühiskonnaliikmetega, seega tuleb neile läheneda kui täisväärtuslikele inimestele ja usaldada nende arvamust ning arvestada nende seisukohtadega. Lapsepõlv on oluline periood inimese elukaases, mil on ta avatud uute teadmiste ja oskuste omandamisele. Laps areneb ja omandab ajapikku vajalikke oskusi ühiskonnas tegutsemiseks, kuid kindlasti ei ole ta täiskasvanuks kujunemise ajal ebaoluline objekt. Laps on aktiivne ja pädev tegutseja oma igapäevaelus. Laste hääl peab olema kuuldav ning nende arvamusi tuleb ka arvestada.

1.3 Eluilmakesksus

Laste arvamuste arvestamisele ja tema ideede elluviimisele saavad kõige paremini kaasa aidata last mõistvad täiskasvanud. Kaasaegse lapsepõlve sotsioloogiat kui lapse tegutseja ja pädeva ühiskonnaelus osalejana käsitlemist toetab eluilmakeskne lähenemine. Eluilmakeskse sotsiaaltöö juured pärinevad sotsiaalpedagoogikast, mille ideeks on kollektiivselt luua inimese sotsialiseerimiseks soodsaid tingimusi (Selg, 2012, 2015a, 2015b). Marju Selg (2015a) selgitab eluilmakesksust kui lähenemist inimesele tema argipäevas, läbi tema enda arusaamise oma eluilmast. Ta ütleb, et aeg, ruum ja sotsiaalsed suhted struktureerivad inimese argipäeva. Selleks, et lapse argipäeva mõista, tuleks lähtuda sotsiaalpedagoogilistest põhimõtetest: laps

ja töötaja on samas sotsiaalruumis ja eluilmas, mitte hierarhiliselt eraldatud maailmades (Selg, 2015c). Tuleb siseneda lapse maailma ja püüda seda mõista. See loob võimalusi lapse aitamiseks ja temaga koos olemiseks.

Eluilmakesksust iseloomustab tegelemine eksistentsiaalsete küsimustega (sotsialiseerimine ja identiteeditöö) ning eesmärgiks on leida elu mõte ja koht elus (Selg, 2015c). Selg (2015c) toob välja ka eluilma koloniseerimise ohu süsteemi poolt. Ta selgitab, et inimeste paigutamisel institutsioonidesse, kus töö käib reeglite järgi, võib institutsioon võtta üle lapse elu juhtimise ning kaotada seeläbi inimese enda eluilma. Inimese passiivsust ja väikest sõnaõigust oma igapäevaelu üle on kirjeldanud totaalses institutsioonis elavate inimeste läbi ka Goffman (1961) (vt täpsemalt „Vanemateta jäänud laste eest hoolitsemine asutustes“). Eluilmakeskse lähenemise eesmärgi, positiivse argipäeva, saavutamiseks on oluline lapse ja temaga tegeleva inimese koostöö, sealhulgas üksteise austus ja mõistmine (Smith, 2009; Selg, 2015a).

Nii eluilmakeskne lähenemine kui ka kaasaegne lapsepõlve sotsioloogia keskenduvad mõlemad lapse „siin ja praegu“ kohalolule ja aktiivsusele oma argipäevas. Eluilmakeskse lähenemise järgi ei ole võimalik argipäeva vältida, kuid võimalik on muuta selle struktuuri ja toimimist (Selg, 2015a). Mõlema lähenemise puhul on olulisel kohal laps oma kogemuste, elamise konteksti, toimetuleku ja vastutusvõimega. Marju Selja (2015a) järgi peab täiskasvanu lapsega tegelemiseks suutma teda mõista ning õppima nägema lapse eluilma, tegutsedes lapse, mitte enda ega süsteemi argipäevas. Mõistvas ja toetavas keskkonnas saab laps tunda ennast väärtusliku ühiskonnaliikmena, kes on aktiivne ja teadlik tegutseja oma enda elus ja seda puudutavates otsustes.

Asenduskodu on institutsioon, kus elu on reguleeritud reeglite ja päevaplaani abil. Seal elavad ja töötavad inimesed elavad samas sotsiaalses tegelikkuses. Asenduskodus elavaid lapsi tuleb austada ja mõista ning võtta tõsiselt. Laps saavutab kontrolli ja aktiivsuse oma argipäevas läbi dialoogi teda toetava täiskavanuga. Laps saab oma elu eksperdiks koostöös teda toetava täiskasvanuga, kes asenduskodu kontekstis võib olla mõni oluline kasvataja.

1.4 Asendushoolduse põhimõtted Eestis

Lapsed, kes on jäänud ilma vanemlikust hoolitsusest, paigutatakse Eestis asendushooldusele. Sotsiaalministeerium nimetab oma kodulehel asendushoolduse vormideks asenduskoduteenus, eestkoste, perekonnas hooldamise ja lapsendamise võõrasse perekonda (Sotsiaalministeeriumi koduleht, i.a). Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse roheline raamat (2014) ei nimeta kahte viimast teenuseks, sest neid ei puuduta asendushoolduse teenuste kvaliteedinõuded, vaid perekonnaseadus. Lapsendamist lubatakse asendushooldusena vaadelda vaid tinglikult, kuna tegemist on perekonnaõigusliku toiminguga, sarnane on ka eestkoste määramine (Vanemliku hoolitsuseta..., 2014). Need lapsed, kes endale uut peret ei leia, jäävad elama asenduskodusse. Oma töös keskendun just neile lastele, kes on paigutatud elama asutusse – asenduskodusse.

Sotsiaalhoolekande seaduse § 116 defineerib asenduskoduteenust nii: „Asenduskoduteenus on lapsele tema põhivajaduste rahuldamiseks peresarnaste elutingimuste võimaldamine, talle turvalise ja arenguks soodsa elukeskkonna loomine ning lapse ettevalmistamine võimetekohaseks toimetulekuks täisealisena.“ Lisaks on seaduses kirjas nõuded asenduskodu kasvatusala töötajatele (edaspidi kasvatajatele) ja perevanematele. Asenduskoduteenus on seaduse järgi kohustatud tagama lapsele hooldamise, kasvatamise, arendamise ja turvalisuse.

2007. aastast on Eestis lastekodu mõiste asemel kasutuses asenduskodu mõiste, kuna varasem lastekodu mõiste oli ebatäpne oma mitmetimõistetavuse tõttu. Turk (2011b) põhjendab uue mõiste kasutuselevõttu, viidates Eesti Asenduskodu Töötajate Liidule, sellega, et lastekodu peeti ebatäpseks mõisteks, kuna selle all võis mõista ka varjupaika. Asenduskodud on olnud suured asutused, kus lapsed elasid vanuse järgi rühmades, selline hooldusvorm ei õigustanud ennast, sest laste probleeme hakkamasaamisega iseseisvas elus asenduskodu järgselt seostati just sellise vormiga, seetõttu alustati ümberkorraldustega. Eesti asenduskodude reorganiseerimise käigus kaotatakse suured rühmasüsteemiga asenduskodud ning asendatakse need peremajadega, kus lapsed elavad koos perevanema või kasvatajatega väikses grupis. Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse rohelises raamatus (2014) nimetatakse sellist teenust peresarnaseks hoolduseks. Vaatamata eesmärgile peresarnase asendushoolduse osatähtsust tõsta, näitab esialgne olukorra analüüs, et enamikus asenduskodudes käivad endiselt kasvatajad tööl graafiku alusel, mis vähendab peresarnasust (Vanemliku hoolitsuseta..., 2014).

Kasvatajad on asenduskodusse paigutatud laste jaoks väga olulised, (vt peatükk „Kasvatajate roll asenduskodu laste elus“) sest just nendega peaksid lastel tekkima soojad ja lähedased suhted, et tagada turvatunne ja toetada lapse arengut. Kasvatajate graafiku alusel tööl käimine võib olla takistuseks soojade suhete loomisele või igapäevase toe saamisele. Erinevate iseloomuomaduste ja isiksuste tõttu võib lapsel tekkida soe ja usalduslik suhe vaid ühe, mitte kõigi kasvatajatega. Välistatud ei ole ka olukord, kus laps ei leiagi asenduskodu kasvatajate seast enda jaoks usaldusväärset täiskasvanut.

Asenduskoduteenuse kvaliteedi tõstmiseks on peresarnase hoolduse osatähtsuse suurendamisel liigset tähelepanu pööratud majade ümberkujundamisele (Vanemliku hoolitsuseta..., 2014). Juba 2006. aastal kirjutas Ingrid Kask oma magistritöös, et peremajade ehitamine üksi ei taga peresarnaseid tingimusi, kodutunde loomiseks ja peresarnasemaks muutmine eeldab muutusi ka töökorralduses. See, et lapsi ei paigutata enam vanuse ja erivajaduse alusel suurtesse rühmadesse, vaid paigutatakse värskelt ehitatud majadesse väiksemate kooslustena, ei muuda teenust peresarnaseks kui ei pöörata tähelepanu teenuse sisu arendamisele, laste ja lähedaste kasvatajate vaheliste suhete arendamisele.

Asendushoolduse kvaliteedi tõstmiseks lähtutakse Eestis erinevatest rahvusvahelistest dokumentidest ja juhistest. Lisaks ÜRO lapse õiguste konventsioonile on veel mitmeid dokumente, millele tugineda, sealhulgas ÜRO juhised laste asendushoolduse kohta (2011), Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus liikmeriikidele hoolekandeesutustes kasvavate laste õiguste kohta (2005) ja Euroopa juhised institutsionaalselt kogukonnapõhisele hooldusele ülemineku kohta (2012). Nimetatud regulatsioonid nimetavad asendushooldusteenuse erandlikuks ja ajutiseks meetmeks ning näevad teenuse eesmärgiks lapse kiiret tagasipöördumist perekonda. Eestis on asendushoolduselt päritoluperekonda tagasipöördumine harv ja erandlik, 2013. aastal pöördus bioloogilisse perre tagasi 2% asendushooldusel viibinud lastest (Vanemliku hoolitsuseta...,2014). Võib väita, et enamasti ei ole lastel võimalik perekonna juurde tagasi elama asuda ning seega ei ole asenduskoduteenus Eestis ajutine. Sellest lähtuvalt tuleb sügavuti uurida asenduskoduteenust ja pöörata suurt tähelepanu institutsioonis elamise mõjude ilmnemisele laste juttudes.

Asenduskodud peavad soodustama laste suhtlemist oma vanemate ja teiste pereliikmetega, kuid Õiguskantsler tuvastas 2011-2015 läbiviidud kontrollkäikudes asenduskodudesse, et suhtlusõiguse tagamisel esines mõningaid probleeme (Õiguskantsler, 2015). Turk (2011b)

toob välja, et mitmed uuringud tõestavad, et lapsed, kes suhtlevad asendushooldusel viibides oma bioloogiliste vanematega, saavad tulevikus paremini hakkama kui need, kellel suhtlus vanematega puudub. Seega võib öelda, et perekonnast eraldatud lapsel on oluline säilitada suhted oma bioloogiliste vanematega.

Lisaks seadusele on erinevates kohalikes kui ka rahvusvahelistes juhistes välja toodud asendushooldusel viibiva lapse kohtlemise põhimõtted ja õigused, mis baseeruvad enamasti ÜRO lapse õiguste konventiooni põhimõtetel. Näiteks õdede-vendade lahutamise keeld, õigus suhelda oma bioloogilise perekonnaga, lapse arvamuse avaldamise võimalus ja sellega arvestamine ning paljud teised põhimõtted. Sotsiaalministeeriumi määruses „Tervisekaitseõuded asenduskoduteenusele“ (2007) on kehtestatud nõuded asenduskodu õuealale kui ka ruumidele ja nende korrashoiule. Näiteks on seal nõudepesumasina olemasolu kohustus, puhastusvahendite ja kemikaalide lukustamise kohustus. Laste koristamiseks rakendamise kohta on määruse § 8 lõikes 12 kirjas nii: „Asenduskoduteenuse osutaja võib kasvatusala töötaja või perevanema juhendamisel ja järelevalve all õppekasvatuslikul eesmärgil rakendada oma ruumi korrastamisel 3-aastaseid ja vanemaid lapsi. Alla 18-aastaseid lapsi ei tohi rakendada valgustite puhastamisel, akende pesemisel ning tualettruumi puhastamisel.“ Selline piirang tähendab, et lapsed peavad enne teatud koristusprotseduuride tegemist täiskasvanuks saama. Laste jaoks tähendab see seda, et neid ei peeta enne täiskasvanuks saamist pädevaks ja usaldusväärseks teatud asju tegema ning võib juhtuda, et asenduskodust 18-aastaselt väljuvad täiskasvanud ei ole kunagi pesnud akent, lampi ega tualettruumi.

Asenduskodu toitlustamisel tuleb tegutseda „Tervisekaitseõuded toitlustamisele tervishoiu- ja hoolekandetasutuses“ (2010) sätestatu järgi. Määruse nõuetest võib järeldada, et asenduskodu personali hulka võiks kuuluda toitlustusega tegelev spetsialist, sest toiduenergia ja toidurasvade vajaduste ja tasakaalu arvutamine, valmistoidu kvaliteedi kontrollimine ja selle registreerimine ning menüüde nädalane koostamine nõuavad palju aega ning vastavaid oskusi, mida võib kasvatajatel olla vähe või lausa puududa.

Asenduskodude süsteemi on Eestis aastatega muudetud, et teenus oleks võimalikult lapsesõbralik ja peresarnane, ent tulenevalt sellest, et tegemist on ikkagi asutusega, reguleerivad igapäevast elukorraldust mitmed määrused ja muud aktid.

Eestis suunatakse asenduskoduteenusele või muule asendushooldusvormile Sotsiaalhoolekande seaduse (2015) järgi hooldusõigusliku vanemata lapsed või lapsed, kelle vanemad on surnud, tagaotsitavad või teadmata kadunud; vanemale on määratud eestkostja; vanema hooldusõigus lapse suhtes on peatatud või piiratud; vanem kannab (eel)vangistust või kui laps on vanemast eraldatud. Lisaks on õigus asenduskoduteenusele saatjata välismaalasest alaealisel, alaealisel inimkaubanduse ohvril ning alates 01.01.2016 ka seksuaalselt väärkoheldud alaealisel ohvriabi seaduse alusel. Seaduses on reguleeritud ka asenduskoduteenuse osutamise aeg, mis on seotud lapse vanuse ja õppimisega. Lapsed saavad teenust kuni 18-aastaseks saamiseni või kuni õpingute lõpetamiseni nominaalajaga magistrikraadi saamisel (vt täpsemalt Sotsiaalhoolekande seaduse § 117).

Lapse asenduskoduteenusele suunamise otsustab Sotsiaalhoolekande seaduse (2015) järgi eestkostjaks määratud või eestkostja ülesandeid täitev kohalik omavalitsus ning sõlmib vastava lepingu maavanema ja asenduskoduteenuse osutajaga. Seadusest tulenevalt toimub teenuse rahastamine riigieelarvest maavalitsuse kaudu. Eestkostja ülesandeid jääb täitma kohalik omavalitsus, kes vastutab lapse vara ja isiku eest (Perekonnaseadus, 2015). Asenduskodust elluastumisel on eestkostjal samuti suur roll, tema ülesanne on toetada ja nõustades elluastujat iseseisvuse saavutamisel.

Vähemalt pooled Eesti asenduskodud peaksid 2015 aasta seisuga olema peremajade süsteemile üle läinud (Vanemliku hoolitsuseta..., 2014). Sotsiaalhoolekande seadus (2015) lubab asenduskodu peres elada korraga kuuel lapsel, kelle eest peab ööpäevaringselt hoolitsema vähemalt üks kasvataja või perevanem. Õiguskantsleri kontrollkäikudel ilmnis, et mitmetes asenduskodudes oli lapsi peredes lubatust rohkem (Asenduskoduteenuse analüüs, 2013).

Sotsiaalhoolekande seaduse (2015) järgi on asenduskodudes perevanemad või kasvatajad, kes omakorda jagunevad: abikasvatajateks, nooremkasvatajateks, kasvatajateks ja vanemkasvatajateks. Kasvatajatele ja perevanematele kehtivad samad nõuded, mis lapse perekonnas hooldajale, näiteks peavad neil olema lapse kasvatamiseks vajalikud isikuomadused, nad peavad olema iseseisvalt toimetulevad ning neil ei tohi olla sõltuvust alkoholist, narkootilistest ega psühhotropsetest ainetest (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015). Lisaks erinevate karistuste puudumisele nõutakse seaduses kasvatajalt vastavalt nende ametinimetusele lastega töötamise kogemust ning erialast haridust või täienduskoolitust.

Kõige madalamad nõudmised on abikasvatajale, kes peab omama vähemalt keskharidust, kuid tööle asumisest kolme aasta jooksul tuleb tal läbida sotsiaaltöö ja pedagoogika täienduskoolitus, mille nõuded on sotsiaalkaitseministri poolt kehtestatud. Kõige kõrgemad nõuded on perevanemale, kellele on kehtestatud vanuse miinimumnõue ning lisaks peab ta vastama Sotsiaalhoolekande seaduses (2015) kehtestatud kasvataja nõuetele. Kasvatajal peab olema vähemalt üheaastane lastega töötamise kogemus, tal peab olema vähemalt keskharidus, lisaks peab ta olema õppinud sotsiaaltööd ja/või pedagoogikat kutse- või kõrghariduse tasemel või selle puudumisel peab olema läbinud sotsiaaltöö täienduskoolituse ja pedagoogika täienduskoolituse (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015). Asenduskodu juhtkonnale nõudeid kehtestatud ei ole.

Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika rohelise raamatu (2014) andmetel oli 2013. aasta seisuga asenduskodudes 667 põhitöötajat, kellest 32 perevanemad, 18 vanemkasvatavad, 220 kasvatajad, 133 nooremkasvatavad ning 205 abikasvatavad, neile lisanduvad veel 59 muud kasvatusala töötajat. Vähene vanemkasvatavate osakaal võib tulla Sotsiaalhoolekande seaduses (2015) kehtestatud nõuetest, mille järgi peab vanemkasvatajal olema kolmeaastane laste hoolekande valdkonnas töötamise kogemus, vähemalt kolme kuu pikkune praktikantide, nooremkasvatavate või kasvatajate juhendamise kogemus ning lisaks peab olema vanemkasvatava koostanud erialase uurimistöö või osalenud laste hoolekande arendustegevuses. 2016. aastaks peaksid sotsiaalhoolekande seaduse (2015) järgi 2013. aastal abikasvatavad olnud töötajad saama nooremkasvatavaks, kui nad on selle aja jooksul läbinud sotsiaaltöö ja pedagoogika täienduskoolituse. Seega võivad asenduskodus lastega töötada ilma erialase koolitusega keskharidusega inimesed maksimaalselt kolm aastat ning kui koolitust ei läbita, tuleb töölt lahkuda.

SOS Lasteküla Eesti Ühing on väljatöötanud 2015. aastal „Juhendi lastevastase vägivalla ennetamiseks ja vähendamiseks asenduskodudes“ selles pööratakse tähelepanu sellele, et asenduskodusse töötajate värbamisel tuleb veenduda, et töötaja on valmis töötama pikka aega, ideaalis peaks töötaja olema valmis kasvatama üles vähemalt ühe põlvkonna lapsi. Pikk tööperiood asenduskodus tagab lastele turvalisuse ning loob tingimused lähedaste suhete loomiseks (SOS Lasteküla Eesti Ühing, 2015).

Lisaks kasvatajatele käivad asenduskodudes lastega tegelemas vabatahtlikud või võetakse lapsi aegajalt tugiperedesse. Kõnekeeles kasutusel olev tugipere mõiste ei ole üheski kehtivas

Eesti seaduses ega määruses kasutusel. Selle asemel kasutatakse sotsiaalhoolekande seaduses väljendit lapse ajutiselt perekonda andmine, mis sisuliselt on reguleerimata.

Sotsiaalministeeriumi laste ja perede osakonna laste hoolekandepoliitika juht, Signe Riisalo (2015), rääkis uut lastekaitseseadust tutvustaval seminaril, et abivajavate laste arv on statistikas küll suurenenud, kuid perest eraldatud laste arv väheneb. Ta ütles, et see on positiivne, sest arvud näitavad, et laste probleeme märgatakse üha varem ning seega ei tule lapsi koheselt perekonnast eraldada, vaid on võimalik perekonda lapse kasvatamisel toetada. Samas tõi ta välja negatiivse poole juba perekonnast eraldatud laste hooldamisel – enamus perest eraldatud lastest paigutatakse asenduskoduteenusle. Selle põhjusteks tõi ta perekonnas hooldamise eelistamise suunise ja perekondade toetamise puuduse ning asenduskodude rahastamise.

Asenduskodu rahastus sõltub laste arvust – mida rohkem lapsi, seda rohkem raha. Lisaks pöörab „Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat“ (2014) tähelepanu probleemile, kus kohalikel omavalitsustel on rahastussüsteemi tõttu vajadus neile kuuluvate asenduskodude kohad täita. Seega võivad need olla põhjused, miks omavalitsused eelistavad paigutada lapsi asenduskodudesse.

1.4.1 Asendushoolduse statistika Eestis

Eesti elanikkonnast moodustasid 2015. aastal 18,5% lapsed (Õiguskantsler, 2015). 2014. aasta lõpu andmete järgi oli Eestis asendushooldusel 1,4% kõigist lastest. Nendest 25,5% elas asenduskodus, 6,5% hooldusperedes, 39,5% eestkosteperes ning 28,5% lapsendati (Õiguskantsler, 2015). Asenduskoduteenuse pakkujaid oli 2014. aasta lõpu seisuga 35, keda jagub igasse maakonda, kuigi põhiliselt on teenuse osutamine jaotunud Harjumaa, Ida-Virumaa, Tartumaa ja Lääne-Virumaa vahel (Vanemliku hoolitsuseta..., 2014).

„Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat“ (2014) järgi elas 2014. aastal peremaja-tüüpi keskkonnas 46% asenduskodu lastest ning 2015 aastaks pidi peremajade osakaal tõusma üle 50%. Peresarnase hoolduse üheks ideeks on ka asenduskodus töötavad perevanemad, kes elavad lastega koos, mitte ei käi graafiku alusel tööl. Perevanemad on 2015. aasta lõpu andmete järgi umbes neljandikus asenduskodudes olemas (Õiguskantsler, 2015).

1.4.2 Asenduskodudes kasvavate lastega seotud probleemid Eestis

Erinevatest Eesti asendushooldust analüüsivatest uurimustest, õiguskantsleri kontrollkäikudest ja analüüsides (Kask, 2006b; Raudsepp 2012; Asenduskoduteenuse analüüs, 2013; Vanemliku hoolitsuseta..., 2014; Õiguskantsler, 2015) ilmneb, et olukord vajab parendamist. Probleemidena nähakse kasvatajate ja laste usalduslike ja lähedaste suhete ning kodutunde puudumist (Raudsepp, 2012; Kask 2006b); kasvatajate ja laste suhtarvu (Asenduskoduteenuse analüüs, 2013; Vanemliku hoolitsuseta..., 2014) ning asenduskodust elluastumise ettevalmistust (Turk 2011b; Asendushoolduse kontseptsiooni analüüs, 2013; Vanemliku hoolitsuseta..., 2014). Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse rohelises raamatus (2014) püstitatakse Eesti asendushoolduse parandamiseks kolm eesmärki: perepõhise asendushoolduse osatähtsuse kasv, asendushoolduse kvaliteedi tõus ning asendushoolduselt elluastumise ettevalmistuse ja järelhoolduse tõhustamine.

Seni, kuni lapsi ei ole võimalik rahastussüsteemi, perekondade valmisoleku, piisava ettevalmistuseta või vähese teadlikkuse ja muude põhjuste tõttu perepõhisele asendushooldusele suunata, tuleb laste tingimused asenduskodudes võimalikult peresarnaseks muuta. Ingrid Kase (2006) ning Ingrid Matela (2015) uurimustest selgus, et asenduskodudes puudub kodutunne. Matela (2015) uurimusest selgus, et asenduskodu kasvatajad näevad positiivseid muutusi seoses peremajade süsteemile üleminekuga, kuid Kask (2006a) leidis, et lisaks elamistingimuste parandamisele vajab muutmist ka töökorraldus.

Kasvatajate ja laste usaldussuhte puudumise tõid Rigne Raudseppa (2012) magistritöö käigus välja asenduskodude kasvatajad, samale probleemile viitasid ka Mairi Kruutsi (2016) poolt intervjueritud asenduskodust lahkunud emad. Usalduslike suhete loomist takistab kasvatajate ajapuudus, mille tingib laste ja kasvatajate suhtarv (Asenduskoduteenuse analüüs, 2013). Ingrid Kase (2006) magistritööst selgus, et kasvatajad saavad aru, et lapsed vajavad tähelepanu, hoolimist ja lähedust, kuid tõdesid, et neid vajadusi nad täita ei suuda. Õiguskantsleri kontrollkäikudel erinevatesse Eesti asenduskodudesse selgus, et mitmed asenduskodud ei täida seaduses etteantud kasvatajate arvu laste kohta (Asenduskoduteenuse analüüs, 2013). Paljude kasvatajate vastutuses oli kontrollkäikude ajal liiga palju lapsi, mis võib samuti olla seotud asenduskodude rahastussüsteemiga (vt lähemalt peatükis 1.3.2 „Asenduskodude töökorraldus Eestis“).

Lähedased suhted ja turvatunne on lapse iseseisvumist soodustavad. Pirjo Turk (2011b) jõudis oma uurimuses järeldusele, et asenduskoduteenuselt lahkuvad noored vajavad iseseisvumiseks tuge, kuna nende oskused ei ole asenduskodust lahkudes toimetulekuks piisavad.

Eesti asendushoolduse süsteem ei täida uuringute järgi kõiki oma eesmärgi. Puudusi on nii üldises süsteemis kui ka laste ja nende eest hoolitsejate suhetes. Laste heaolu peab olema tagatud, olenemata tema elupaigast ja teda ümbritsevatest inimestest. Kuna lapsed on ühiskonnas marginaliseeritud, siis asenduskodu lapsed on võrreldes perekonnas elavate lastega veelgi halvemas seisus.

1.5 Probleemipüstitus

Lastesse suhtumine on ajaga muutunud. Traditsioonilise lapsepõlve lähenemise, kus keskendutakse lapse heaolule tulevase täiskasvanuna, kõrvale on tekkinud kaasaegne lapsepõlve sotsioloogia (Ben-Arieh, 2007; Corsaro, 2011). Kaasaegne lähenemine näeb last kui aktiivset tegutsejat oma igapäevaelus ning keskendub lapse heaolule siin ja praegu (Prout ja James, 1990; Bühler-Niederberger, 2010; Corsaro, 2011). Lapse heaolule ja temaga arvestamist täisväärtusliku ühiskonnaliikmena pööravad tähelepanu ka mitmed rahvusvahelised ja siseriiklikud õigusaktid. ÜRO Lapse Õiguste Konventsioon (1991), Lastekaitseadus (2014), Euroopa Liidu Põhiõiguste harta (2012) ning paljud teised õigusaktid rõhutavad lapse iseseisvust ja pädevust oma elus ise tegutseda ja otsustada. Aktiivselt oma elus osalev laps on subjekt, kuid selle vastandiks on lapsele lähenemine kui objektile. Laps kui objekt on iseloomulik traditsioonilisele lapsepõlve lähenemisele, kus täiskasvanud on lapse elu üle otsustajad.

Elus on mitmeid asju, mille üle meist mitte keegi ise otsustada ei saa, olenemata selles, kas me oleme lapsed või täiskasvanud. See, millisesse perekonda me sündime, ei ole meie otsustada. Lapsed, kelle vanemad ei oska või ei saa nende eest piisavalt hoolitseda, jäävad riigi hoolde. Eestis on vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduseks neli varianti, millest enim kasutatud on asenduskoduteenus. Asenduskodud on asutused, kus lapse eest hoolitsevad enamasti vahetustega kasvatajad või harvemini ka perevanemad (vaid neljandikus Eesti asenduskodudes). Eestis on aktiivselt tegeletud asenduskodude süsteemi reformimisega, mille eesmärgiks on asutuses hooldamine võimalikult peresarnaseks muuta. Hetkel on suurt rõhku

pandud peremajade ehitamisele, kus ei elata enam suurte rühmade, vaid väikeste perekondadena.

Eesti asenduskodusid ja nende toimimist on uuritud üpris palju. Näiteks Pirjo Turk (2011b) on uurinud asenduskodus kasvanud noorte iseseisvumist, Ingrid Kask (2006b) uuris ühe lastekodu lapsekesksust, Mairi Kruuts (2016) uuris, mida räägivad asenduskodus kasvanud naised laste kasvatamisest. Kõik eelpool nimetatud uurimused ning ka „Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat“ (2014) leiavad, et asenduskodu süsteem vajab parendamist. Lisaks kodusemaks muutmisele vajab tähelepanu ka laste ja kasvatajate omavaheline suhe, mis peaks olema usalduslik ja lähedane.

Lastel lastakse üldiselt vähe kaasa rääkida, sealhulgas ka uurimustes. Lähenedes lastele kui aktiivsetele tegutsejatele ja pädevatele ühiskonnaliikmetele, pidasin oluliseks tuua asenduskodus elavate laste hääl kuuldavale. Minu uurimuse eesmärk on mõista asenduskodus elavate laste käsitusi nende elust asenduskodus.

Uurimisküsimused sõnastan eesmärgist lähtuvalt:

1. Mida lapsed räägivad asenduskodus elamisest?
2. Kuidas lapsed piiritlevad ja tõlgendavad oma perekonda?
3. Mida lapsed räägivad osalemisest oma elu puudutavate otsuste kujundamisel?

2 METOODIKA

2.1 Uurimisviis

Lähtudes töö eesmärgist uurida laste arvamusi ja tõlgendusi nende elu kohta, on kõige sobilikum kasutada kvalitatiivset lähenemist. Laherand (2008) selgitab kvalitatiivset uuringut kui uurimisviiside kogumit, mis aitavad mõista inimeste kogemusi, arusaamu ja tõlgendusi nende loomulikus keskkonnas. Kvalitatiivne uurimus annab uuritavatele võimaluse konstrueerida omaenda tõde ja välja tuua just nende jaoks olulise. Minu kui uurija jaoks on oluline anda lastele võimalus oma lugu jutustada ja ise nende kogemustesse süvitsi siseneda. Eesmärgiks on mõista ja üles leida varjatud tõsiasju ja need avalikkuse ette tuua (Hirsjärvi jt, 2005; Õunapuu, 2014). Uurimuses tahtsin mõista, millised on laste arusaamad oma eluilmast ja seal toimuvast.

2.2 Andmete kogumine

Kvalitatiivse uurimustöö käigus analüüsitakse vastajate mõtteid, mis on kogutud avatud küsimuste läbi (Quantitative Research, 2009). Andmete kogumise meetodiks valisin poolstruktureeritud intervjuu, mis on kvalitatiivse uurimuse juures üks levinumaid. Intervjuu annab uurijale suurema ligipääsu delikaatsetele ja tundlikele teemadele võrreldes vaatluse või küsimustikuga (Õunapuu, 2014; Hirsjärvi jt, 2005). Laste ja noorte intervjuerimise juures tuleb arvestada laste positsiooniga ja teadlikult pingutada selle nimel, et lastel oleks mugav rääkida, et küsimused oleksid neile arusaadavad. Eder ja Fingerson (2001) nimetavad laste intervjuerimisel kõige problemaatilisemaks võimu erinevust intervjueritava ja lapse vahel. Uurija omab autorite sõnul võimu tänu oma rollile andmete kogujana, analüüsijana ja täiskasvanuna. Nad rõhutavad, et uurija peab looma intervjueritavatega hea suhte ja kontrollima, et võim uurija ja uuritava vahel oleks tasakaalus.

Oma töös tahtsin anda lastele võimaluse rääkida oma igapäevaelust, samuti soovisin luua intervjuu jaoks sõbraliku ja toetava õhkkonna ning vähendada ebavõrdsetest positsioonidest tulenevaid mõjusid, sellepärast palusin lapsel enne intervjuud joonistada keskkonnakaardi, kuhu kuuluvad tema jaoks olulised inimesed. Keskkonnakaart on hea visuaalne andmekogumise vahend, kus laps saab ennast nii graafiliselt kui verbaalselt väljendada (Nastasi ja Borja, 2016). See aitas kaasa minu kui uurija sisenemisele lapse eluilma. Selg

(2000:16) on keskkonnakaarti kirjeldanud nii: „Keskkonnakaardi koostamine on lihtne ja samas kaasakiskuv, seda võiks hakata joonistama kohe, kui kliendiga on saavutatud põhimõtteline kokkulepe koostöök. Ühistegevus tähenduslike suhete ja seoste leidmisel ja paberilepanekul aitab muuhulgas luua usaldussuhet.“

2.3 Uurimuses osalejad

Esiailgu soovisin uurimuse läbi viia teemal, kuidas mõistavad asenduskodus elavad lapsed nende asenduskodusse sattumise põhjuseid. Lähtudes sellest seadsin intervjuueeritavate leidmisel kriteeriumiteks, et laps oleks võimalikult hiljuti asenduskodusse sattunud. Võtsin ühendust ühe asenduskoduga ja tänu isiklikele kontaktidele ei olnud mul keeruline nendega koostöös intervjuus osalejaid leida. Valisime koos asenduskodu juhtkonnaga viis last, kes võiksid intervjuus osaleda ning leppisin ka esimese intervjuu aja kokku. Päev pärast kokkuleppeid sain asenduskodust e-kirja, millega keelati mul perekonnast eraldamise teemal lastega rääkimine ning pakuti välja asenduskodu igapäevaelu teema või soovitati laste asemel intervjuuerida asenduskodust lahkunud täisealisi, kellega arvati, et ma võiksin rääkida nende perekonnast eraldamise teemal. Kuna soovisin ikkagi uurida laste arvamusi perekonnast eraldamise kohta, otsustasin pöörduda uurimuse läbiviimiseks ühe teise asenduskodu poole. Ka teine asenduskodu vastas, et sellel teemal lastega rääkimine ei ole laste huvides. Nendega suheldes selgus, et see on Eesti asenduskodu juhtide juhatuse seisukoht. Seega pidin muutma uurimuse fookust ning otsustasin keskenduda asenduskodu igapäevaelu uurimisele esimesena valitud asenduskodus.

Asenduskodu lastega ei ole võimalik otse kontakti luua, uurijad peavad „saama mööda“ väravavalvuritest, seega pidin nende intervjuueerimiseks kõigepealt luba küsima asutuse juhtkonnalt ning nemad omakorda küsisid luba lapse eestkostjalt. Pärast eestkostja ja asutuse juhtkonna luba alustasin suhtlemist lastega otse ning tutvustasin neile oma uurimust ja küsisin nende nõusolekut selles osalemiseks.

Minu poolt uuritud asenduskodu on pika staažiga. Asenduskodu on läinud üle peremajade süsteemile – lapsed elavad seal väikeste gruppidega ning nende eest hoolitsevad vahetustega kasvatajad. Asenduskodu sai nelja välja valitud lapse eestkostjatelt (KOVid) nõusoleku laste osalemiseks uurimuses. Viienda lapse intervjuueerimine jäi töö eesmärgi muutumise tõttu ära. Kuna neljast lapsest olid kolm nõus intervjuus osalema, üks ei tahtnud, siis pidasin vajalikuks

leida veel intervjueeritavaid. Asenduskodu juhtkond soovitas kahte avatud ja jutukat last, kes võrreldes teistega olid asenduskodus pikemalt elanud. Nii kujuneski uurimuses osalejate arvuks viis, kellest kolm olid asenduskodusse elama asunud kahe viimase aasta jooksul ja kaks olid elanud asenduskodus kuus ja viisteist aastat. Uurimuses osalejate tutvustus on ülevaatlikult esitatud tabelis 1, uurimuses on kõik laste nimed muudetud.

Tabel 1. Intervjueeritavate andmed.

Lapse nimi	Lapse vanus	Asenduskodus elamise pikkus
Roosi	8-aastane	2 aastat
Siim	14-aastane	2 aastat
Rauno	14-aastane	2 aastat
Oliver	17-aastane	15 aastat
Heidi	14-aastane	6 aastat

2.4 Uurimuse käik

Intervjuud viisin läbi 2016. aasta märtsis asenduskodu juhtkonnamaja ruumides: jõusaalis, suures peosaalis ning juhataja asetäitja ruumis. Soovisin lastele luua mugava õhkkonna, sellepärast võtsin intervjuule kaasa mahla ja küpsiseid. Enne intervjuude alustamist tutvustasin lastele oma uurimuse teemat, julgustasin neid ausalt ja vabalt kõigest olulisest rääkima ning kinnitasin neile, et ma ei räägi ei asenduskodu töötajatele, teistele lastele ega ka laiemalt kellelegi, kes neist mida ütles. Lisaks küsisin luba intervjuude salvestamiseks. Enne intervjuu küsimuste juurde asumist palusin lastel joonistada keskkonnakaardi. Diktofoni panin

salvestama alates keskkonnakaardi joonistamisest, et salvestada lapse kirjeldused joonistamise protsessis, sest andmete kogumise seisukohast ei olnud nii oluline mitte pilt, mis keskkonnakaardi täitmise tulemusena tekkis, vaid just seletused, mida lapsed oma joonistamise juurde rääkisid. Intervjuude pikkus jäi 51 minutist kuni 2 tunni ja 5 minutini. Kõige lühem intervjuu toimus noorima osalejaga ning kõige pikem vanimaga

Kaks last olid intervjuude käigus emast rääkides kidakeelsed ning juhtisid teemat mujale. Aktsepteerisin laste soovi emast mitte rääkida ning liikusin edasi järgmiste teemadega. Lisaks tekitas elevust diktofoni olemasolu kõige nooremale lapsele. Kuna ta liikus intervjuu ajal jõusaalis ringi ja kasutas erinevaid trenaažööre rääkimise ajal, pidin diktofoni mitmel korral talle lähedamale liigutama, mis aga äratas tema tähelepanu. Näiteks võttis ta ühel korral diktofoni enda kätte ja karjus sinna sisse, tualettruumi minekust teatades tuletas laps mulle meelde, et pean diktofoni selleks ajaks kinni panema.

Pärast diktofoni tööle panemist andsin lapsele A3 formaadis paberi ning mitmeid kirjutus- ja joonistusvahendeid ning palusin paberile joonistada keskkonnakaardi. Palusin lastel paberile oma nimi kirjutada, mõelda enda jaoks olulistele inimestele ja valdkondadele ning need tema nime ümber paigutada. Paigutamisel pidid lapsed inimesi tähtsuse järjekorras kirja panema – kõige tähtsamad asusid lapse nimele lähedal ning vähem tähtsamad kaugemal. Kui lapsed keskkonnakaardile enam midagi lisada ei osanud või ei soovinud, asusime arutlema intervjuu kavas toodud teemade üle. Ütlesin lastele, et võime iga hetk keskkonnakaarti, mis oli meie ees kogu intervjuu vältel, täiendada või muuta. Pärast intervjuu kavas välja toodud teemade üle arutlemist küsisin lastelt, kas nad soovivad veel lisaks midagi minult küsida või rääkida mõnel teemal, millest me veel rääkinud ei olnud. Lisaks andsin lastele võimaluse ka keskkonnakaarti vajadusel muuta või täiendada. Kõik lapsed lubasid mul keskkonnakaardid (vt Lisa 2) endaga kaasa võtta.

Uurimuses on osalejate nimed muudetud. „X“ on märgitud laste poolt nimetatud majade numbrid, kasvatajate ja laste nimed ning muud detailid, mis ohustaksid laste anonüümseks jäämist ning teeksid äratuntavaks asenduskodu, kus lapsed elasid. Lisaks ei avalda ma ka laste õdede ja vendade arvu ning kasutan nende tähistamiseks väljendit õed/vennad. Ka intervjuus osalenud laste omavahelised suhted ja seosed on nende konfidentsiaalsuse tagamiseks varjatud.

2.5 Andmete analüüs

Intervjuudest kogutud andmete analüüsiks kasutasin kvalitatiivset sisuanalüüsi. Kvalitatiivse sisuanalüüsi kasutades on võimalik süveneda intervjuueeritava poolt välja öeldud mõtete tähendustesse ning pöörata sealhulgas tähelepanu ka keelekasutusele (Kalmus, Masso ja Linno, 2015). See analüüsimeetod võimaldab üles leida intervjuueeritavate jaoks olulised tõlgendused ja mõtterearendused, mis võivad olla ridade vahele peidetud (Kalmus, Masso ja Linno, 2015). Transkribeeritud intervjuude korduva kodeerimise käigus tõin välja olulised teemad, mida lapsed asenduskodu argipäevast rääkisid. Olulisteks teemadeks kujunesid: asenduskodu struktuur, asenduskodus töötavad täiskasvanud, otsused asenduskodus, asenduskodu kui kodu, bioloogiline perekond ning suhted eakaaslastega.

Uuriija eesmärgiks on laste intervjuerimisel mõista nende poolt kirjeldatud eluilma nende enda mõistete kaudu, seega kasutan andmete analüüsimisel laste enda kasutatud väljendeid. Laste keelekasutust „parandamata“ saame süveneda laste enda perspektiividele (Eder ja Fingerson, 2001). Tihti on laste sõnavara täiskasvanute kultuuris tõrjutud, kuid kasutades uurimuses laste enda keelt ja väljendeid keskendume lastele kui aktiivsetele subjektidele ja häälestame end ühisesse sotsiaalruumi (Eder ja Fingerson, 2001).

2.6 Eneserefleksioon

Isikliku tööalase kokkupuute tõttu asenduskoduga, samuti uurimuse teema olulisuse tõttu olin uurimuse läbiviimise enda jaoks põhjalikult läbi mõelnud. Seega teadsin enne asenduskoduga läbirääkimistele minekut, milliseid lapsi intervjuerida sooviksin. Esiialgu olin üpris kindel, et tuttavas asenduskodus ja tuttavate lastega intervjuude tegemine peaks ilma takistusteta sujuma.

Kuu hiljem, kui olin oma töö teooriaga ja intervjuu kavaga juba tõsisemalt tööd teinud, valisin koostöös asenduskoduga sobivad lapsed intervjuudeks välja ning leppisin kokku ka esimese intervjuu. Pärast asenduskodus käiku ja sealt saadud innustust olin veelgi rohkem kindel, et minu poolt valitud teema on oluline ja vajalik. Samas ei olnud ma enam nii kindel, kui palju lapsed mind veel pärast meie viimast kohtumist mäletavad ja kui avatud nad on. Oma hirmu rahustamiseks valisin esimeseks intervjuus osalejaks kõige noorema lapse, kelle avatuses olin kõige kindlam. Lisaks ei olnud ma päris kindel, kuidas keskkonnakaardi joonistamine lastele

meeldib. Ebakindlust tekitas valitud laste vanus ja sugu. Kartsin, et teismelised poisid ei ole huvitatud keskkonnakaardi joonistamisest ning selle kasutamine enne intervjuud võib avamise asemel hoopis neis negatiivseid tundeid tekitada ja langetada nende motivatsiooni küsimustele vastamiseks.

Suure pettumuse valmistas asenduskodu e-kiri, mis saadeti mulle päev pärast intervjuude aja kokku leppimist. Asenduskodu keelas mul perekonnast eraldamise teemat puudutada. Asenduskodu ütles, et teema on küll vajalik ja huvitav, kuid laste jaoks võib see „meeletult valus“ olla ja hilisem „haavade lappimine“ on raske. Lisaks pakkus asenduskodu välja omapoolsed ideed, et võiksin intervjuuerida juba täisealisi asenduskodu elanikke või juba ellu astunuid. Kuna minu jaoks on oluline just laste arvamus, siis otsustasin jääda laste intervjuuerimise juurde. Ühelt teiselt asenduskodult samuti sarnase vastuse saades tundsin ebaõnnestumise ja pettumuse tunnet. Olin pettunud täiskasvanutes, kes ilma lastega arutamata hindavad nende elu puudutavatest teemadest rääkimist valusaks. Sain aru, et tegelikult on täiskasvanud hirmul ja ebakindlad, kuidas laste rasked emotsioonid neile mõjuvad ja kas nad tulevad laste raskete emotsioonidega toime. Asenduskodude vastused enne uurimusega alustamist andsid mõista, et lapsed on objektid, kelle arvamust teada ei tahetagi.

Suunasin oma teema fookuse laste igapäevaelule, kuid sisimas lootsin, et intervjuude käigus räägivad lapsed ka perekonnast eraldamisest. Vahepealsete tagasilööride ja pettumuse tõttu läksin intervjuudele negatiivse eelarvamusega, et asenduskodud lähenevad lapsele kui objektile. Minu hirmudel ei olnud alust, kuna kõik lapsed olid väga avatud ning pigem tekkisid aegajalt minul endal intrigeerivate teemade ilmnemisel segadus ja ebakindlus, kuidas edasi minna. Ka pettumuse käigus tekkinud negatiivsed mõtted kadusid pärast esimest intervjuud ning lisaks lasin lahti ka oma esialgsest perekonnast eraldamise teemast, sest sain aru, et laste jaoks on nende igapäevaelus mitmeid muid olulisi teemasid. Seega võib öelda, et kippusin oma uurimuse planeerimisel ka ise olema „tark ja laste probleemidest teadlik“ täiskasvanu, kes ilma nende käest küsimata nende probleeme sõnastab. Lootsin ka, et lapsed räägivad ise perekonnast eraldamisest. Võimalik, et lastega ei arutatagi asenduskodus kodust äratulemist ja selle põhjuseid ja võimalik, et lapsed ei oskagi sellest rääkida, igal juhul keegi uurimuses osalenud lastest ise asenduskodusse elama asumisest rääkima ei hakanud. Saades aru, et lapsed perekonnast eraldamisest ise midagi ei räägi, otsustasin pärast esimest intervjuud, et kui ka teine intervjuueritav seda teemat ei puuduta, küsin lastelt, kas nad oleksid

nõus minu või mõne teise üliõpilasega uurimuse jaoks perekonnast eraldamisest rääkima. Seeläbi tundsin, et kõik laste jaoks ja ka minu enda jaoks olulised teemad on minu töös uuritud ning vahepealsetest tagasilöökidest tingitud motivatsiooni langus oli asendunud selle tõusuga.

Keskkonnakaardi kasutamise esialgne ebakindlus, mis tulenes minu puuduvatest kogemustest sellega ning hirmust, et see on laste jaoks igav, oli asjatu. See oli hea meetod nii minu kui lapse jaoks, et kombata, kuidas üksteisesse suhtutakse ning millest rääkima hakatakse. Kuna lastel tekkis keskkonnakaardi joonistamisel mitmeid küsimusi ja selle tegemisel võis märgata laste ebakindlust, sain neile mitmeid kordi veelkord rõhutada, et mitte ükski vastus ei ole vale ning kõik mida nad räägivad on nende enda vaba valik. Kinnisemate laste puhul oli näha, kuidas keskkonnakaarti täites ja küsimustele vastates meie vahel olev distantss vähenes ning nende kindlustunne suurenes.

3 ANALÜÜS

Magistritöö analüüs põhineb asenduskodu laste väljendatud arvamustel ja kogemuste tõlgendustel. Tsitaatides kasutan järgnevaid transkriptsioonimärke:

(...) paus

/.../ tsitaadist lühendamisel välja jäetud osa

[sõnad] täpsustus, seletus

3.1 „Peamaja“ ja „rühm“ – asenduskodu struktuur

Lapsed kasutasid asenduskodust rääkides erinevaid sõnu, kuid asenduskodu ei öelnud keegi. Lapsed kasutasid selliseid sõnu, nagu lastekodu, lühend asenduskodu nimest, kodu või lihtsalt asemäärsõna „siin.“ On huvitav, et sõna lastekodu kasutasid ka need lapsed, kes on asenduskodusse elama asunud peale 2007. aastat, kui ametlikult lastekodude nimesid muudeti. See võib olla nii seetõttu, et asutuse argisest igapäevakeelest on harjumuspärased väljendid visad kaduma. Vaatamata üheksa aasta tagusele muudatusele on laste sõnavaras täiskasvanute poolt ebatäpseks peetud mõiste siiani kasutusel, mis tähendab, et see on laste jaoks sobiv väljend. Tihti on laste sõnavara ja keelekasutus täiskasvanute poolt marginaliseeritud (Eder ja Fingerson, 2001).

Lisaks uue mõiste kasutuselevõtmisele on tehtud veel erinevaid muudatusi asenduskodude süsteemis. Suur muutus, mis on viimastel aastatel toimunud, on üleminek peremajadele. Suurte lastekodude kaotamisega oli eesmärgiks panna lapsed elama suurte koosluste asemel väikeste peredena (Vanemliku hoolitsuseta ... 2014). See asenduskodu, kus ma uurimuse läbi viisin, läks peremajadele üle juba 5 aastat tagasi. Lapsed, rääkides oma peremajast, kasutasid selle nimetamiseks väljendeid „maja“ või „rühm“. Sõna „rühm“ pärineb ajast, kui asenduskodu asus ühes suures majas ning lapsed olid jagatud rühmadesse vastavalt vanusele. Enamasti kasutati teistele peredele viidates maja koos numbriga, kuid mõnel korral kasutati ka rühmasüsteemi ajal loodud rühmade nimesid. Minu uurimuses osalenud lapsed kasutasid sõna „rühm“ vaatamata sellele, kas nad olid rühmasüsteemiga lastekodus elanud või mitte. Goffman (1961) totaalsete institutsioonide teooria järgi on asutustes väljakujunenud oma keelekasutus. Nagu näha laste juttudest, on sõna „rühm“ asenduskodu keelekasutuses omaks võetud ning seda kasutavad lapsed olenemata oma isiklikust kogemusest rühmadega. Asenduskodud võiksid mõelda laste väljendusviiside ja keelekasutusega tegelemisele.

Keelekasutus mõjutab inimest ennast ning ka tema eluilmast. Institutsioonile viitavad sõnad näitavad institutsiooni mõju ning on märk sellest, et deinstitutionaliseerimise protsess pole veel loodetud tulemusi andnud.

Asenduskodus hoolitsevad laste eest mitmed täiskasvanud, kelle vahel on tööülesanded jagatud. On kasvatajad, kes on lastega igapäevaselt palju koos ning juhtkond, kellega on lastel kokkupuude väiksem, kuna nad tegelevad asutuse juhtimisega. Lapsed rääkisid asenduskodu struktuurist. Panin tähele, et nad kasutasid asenduskodu juhtkonnast rääkides sõna „peamaja.“ Seega on laste keelekasutuses inimesed muutunud majaks. Kaks last kirjutasid keskkonnakaardile oluliste inimestena asutuse juhtkonna. Üks neist paigutas nad „peamaja“ ning teine „lastekodu“ valdkonna alla. Nende laste keskkonnakaarte ja selgitusi analüüsisides ei ole ma päris kindel, kas juhtkond lisati, kuna neid peeti oluliseks, või arvati, et nad „peaks ka“ seal kajastatud olema. Oliver oli keskkonnakaardi joonistamise justkui lõpetanud ja mõtiskles: „*Mis ma siia [keskkonnakaardile] veel panen (2). Siit peamajast peaks ka panema kellegi.*“ Oliveri keskkonnakaardi joonistamise käigus kujunes paberile lilleõie kujutis. Nähes, et justkui vaba ruum veel ühe valdkonna jaoks puudub, otsustas ta: „*Panen siia vahele kuskile?!*“ Keskkonnakaartide joonistamine toimus enne intervjuu küsimuste üle arutamist, seega võisid lapsed selle käigus püüda kombata, mida neilt oodatakse ja kuidas reageeritakse. Seega oli keskkonnakaart on hea vahend lapsega usalduslikku suhte loomiseks (Selg, 2000) ja intervjuueelseks sissejuhatuseks.

Peamajal nähti oma kindlaid rolle. Juhtkond on otsustaja, olmevahenditega varustaja, karistuste määraja, ürituste korraldaja jne - kõik tegevused, millega seoses juhtkonnast räägiti, näitavad nende suuremat võimu. See tähendab, et juhtkond ei ole lapsega samas sotsiaalruumis, vaid hierarhiliselt eraldatud maailmades, mis loob distantsi laste ja juhtkonna vahel. Juhtkonna nimetamine „peamajaks“ võib tuleneda sellest, et asenduskodu territooriumile sisenedes on esimene maja, kus töötab juhtkond, seal korraldatakse ka asenduskodu ühisüritusi ja koosolekuid. „Peamaja“ mõistet kasutati nii hoone kui ka personali kirjeldamiseks. Ametlikult nimetatakse peamaja aga hoopis tegelusmajaks, kuid sellist nimetust ei kasutanud intervjuudes ükski laps.

Asenduskodu süsteemi korraldavad täiskasvanud püüavad süsteemi muuta, võttes kasutusele uusi termineid, mille taga on Eestis olnud soov muuta asutuses kasvava lapse elukeskkond peresarnasemaks, ent lapsed ei võta neid alati omaks. Asenduskodus on tekkinud laste oma

keel ja kultuur asjade ja nähtuste kirjeldamiseks, mis viitab nii totaalises institutsioonis kujunevale keelele, kui ka Corsaro (2011) poolt kirjeldatud laste oma kultuuri kujunemisele. Täiskasvanute poolt pakutu ei ole lastele alati omane, seega tuleks asenduskodu töö korraldamisel tähelepanu pöörata ja ka arvestada laste sõnavara.

Lapsed näevad, et „*peamajasse*“ tööle asumine muudab kasvatajate käitumist, näiteks Oliver räägib: „*Tema [kasvataja] suhtumine on hoopis ... minu jaoks täiesti teistsugune ... mina näen seda, ta käib nagu niimoodi..kui ta siin tööl käis, siis tal ei olnud seda miniseelikut ja kontskingi, et oligi siuke vabam. Aga nüüd ta ongi selline, et hästi konservatiivneminu jaoks.*“ Oliver kirjeldab kasvataja muutunud välimust ja riidetust, mis tema jaoks näitab asutuse hierarhiat ja omakorda laste ja töötajate vahelist selget piiri ja *distantsi*, millest Oliver tihti räägib.

Lapsed toovad erinevaid näiteid, kuidas *peamaja* otsustab nende igapäevaelu puudutavaid asju, peamiselt on see seotud karistuste määramisega.

Siim: „*No näiteks see, kas võtta taskuraha ära halva käitumise juures või määrata mingi karistus kellegile.*“

Siim kirjeldab, kuidas karistuse määramise protsess käib:

„*Ma ei tea, ma oletan, et kasvataja helistab peamajja ja siis peamajas arutatakse või midagi.*“

Mina: „*Mhmh. Aga kust sa tead, et nemad otsustavad? Kas kasvataja ütleb, et peamaja otsustas?*“

Siim: „*Mulle on öeldud küll nii jah.*“

Juhtkonnapoolne karistuse määramine võib tähendada kasvatajate võimu puudumist. Võimalik on ka olukord, kus tegeliku karistuse määrab kasvataja, kuid lapsega parema suhte säilitamiseks esitletakse lapsele otsust juhtkonnapoolsena. Kasvataja jagab oma vastutust karistuse määramisel. Lapsele võib see aga jätta juhtkonnast negatiivse kuvandi ja samas võib see muuta ka suhtumist kasvatajasse. See omakorda on ebaloomulik olukord, arvestades asenduskodu ideed korraldada elu võimalikult peresarnastes tingimustes. Vastutuse hajutamine hierarhiliselt viitab lapsele kui objektile, kelle teo üle mitmed täiskasvanud,

sealhulgas ka asjaga mitte kokku puutunud, kohut mõistavad, last sellesse arutellusse kaasamata. Lisaks rääkis üks laps, et taskuraha keelab karistuseks eestkostja (kohalik omavalitsus). Lapsed ei tea, kes ja kuidas neile karistusi määrab ning seeläbi on nad passiivsed objektid, kelle elu üle otsustavad mitmed täiskasvanud.

Lisaks karistustele räägiti juhtkonnaga seoses ka teistest reeglitest, mida juhtkond määrab ja mis laste argipäeva mõjutavad. Oliver: „*Siit [juhtkonna] poolt määratakse, milliseid tooteid poest ei tohi osta, näiteks siirupit ei tohi osta. Just see toiduainete pool, me peame tervislikult toituma. Aga see on võimatu.*“

Oliver kirjeldab kuidas juhtkond annab korraldusi tervislikuks toitumiseks, mis tema meelest on eelarve tõttu võimatu. Ilmselt lähtub asenduskodu juhtkond asenduskodule kehtestatud nõuetest (vt peatükk „Asendushoolduse põhimõtted Eestis“). Oliver toob välja olulise probleemi: peremajade toidu eelarved on erinevad ning seega ka toidu kvaliteet erineb.

Oliver: „*Meil on rühmas hommikuti vorstid, juustud, asjad, siis X [kasvataja nimi] läks sinna X [rühma nimi], vaatas, ma ei tea, kui vana see sprott oli seal karbis, fuhh...muud ei olnudki*“

Oliveri kirjeldus hommikusöögi erinevusest näitab, kuidas laste söögi mitmekesisus peremajas sõltub elluastuvate laste arvust. Ta selgitas, et alates 15. eluaastast saavad lapsed „*oma toidu peale minna,*“ selle käigus antakse lapse jaoks mõeldud söögiraha nende enda kätte, et harjutada ise majandamist ja toidu tegemist. Kui majas on mitmed lapsed oma toidu peal, siis väheneb terve maja eelarve ning rahalised võimalused toidu osas valikuid teha on väga piiratud. Tervisekaitsenõuded asenduskodudele (2007) sätestavad, et asenduskodus pakutav toit peab vastama lapse vanusele ja füsioloogilistele vajadustele. Laste erinev vanus ja vajadused eeldavad toiduvalmistamiseks põhjalikku ettevalmistamist ning ei ole välistatud ka mitme erineva toidu tegemise vajadus. Takistuseks võib osutada piiratud eelarve ning kasvatajate ajapuudus. Asenduskodus on toiduainete ostmine korraldatud selliselt, et iga peremaja tellib endale toidu, mis tuuakse asenduskodusse. Kasvatajatel ei ole aega erinevate poodide või ka turu külastuseks, kus oleks võimalik ise valida soodsaid ja värskaid toiduained, mida tellimine alati ei võimalda.

Nagu kõik rahalised tehingud, käib ka riiete ostmine juhtkonna kaudu. Laps valib kasvatajaga riided välja, pannakse poes kinni ning „*siis peamaja teeb selle rahalise värgi.*“ (Rauno).

Peremajadele ülemineku eesmärgiks on peresarnasuse loomine asenduskodus, kus argiseid tegevusi peaks tehtama koos lapsega, ent kuna tegemist on ikkagi asutusega, millel on eelarve, mille täitmist kontrollib ja rahaliste vahendite kasutamise üle otsustab asutuse juhtkond, on teatud argipäevastes tegevustes säilinud institutsioonile omased reeglid, mille tõttu lapsed ei saa võimalust ise otsustada ega tegutseda oma igapäeva elu küsimuste üle.

Rahaliste tehingutega seonduvale lisaks otsustatakse juhtkonna poolt ka näiteks see, kus toimub laste suvelaager. Oliver oli sellest rääkides häiritud, et juhataja võttis õiguse otsustada laagri toimumispaiga üle.

Oliver: „Siis X [juhataja] ütles, et tema tahab vaheldust, siis mul tekibki küsimus, et kas te seda ka küsite, mida lapsed tahavad.“

Ta arvas, et on ülekohtune mitte arvestada laste arvamust, sest ta kirjeldas, kuidas varasem laagripaik lastele meeldinud oli. Oliver rääkis oma pettumuse väljenduseks: „Mina sinna laagrisse niikuinii ei tule, tehke mis tahate.“ Pole teada, kas ta saab ise laagris osalemist otsustada või mitte, seega ei tea, kas ta ka tegelikult saab laagrisse minemata jätta, aga ilmselgelt oli tegemist emotsionaalse vastusega ja protestiga juhtkonna otsuse vastu, mis tema meelest ei olnud põhjendatud ega lähtunud laste arvamusest.

Oliver räägib veel ühest huvitavast suundumusest asenduskodu elu korralduses, kuidas „peamaja lükkab järjest oma kohustusi päevakasvatavate peale“. Tema meelest kirjutavad kasvatajad „igasuguseid aruandeid“, mida tema meelest „peaks peamaja tegema.“ See, millest Oliver räägib, võib olla seotud püüdega korraldada asenduskodu töö selliselt, et lapsele lähimad inimesed (päevakasvatavad) tegelevad kõigi lastega seotud protseduuridega, sh dokumentatsiooni täitmisega. Juhtkond võib muutuste läbi proovida vähendada juhtimise kaugust lastest. Oliver aga tõlgendab seda selliselt, et uue ülesannete jaotamise tulemusena jääb kasvatajatel veel vähem aega lastega tegelemiseks. Stanley (1999) nägi Suurbritannias kasutusel oleva asenduskodu laste hooldusplaani täitmisel kasvatajatel olulist rolli, samas tõi ta paberimajanduse puuduseks väiksema lastega tegelemise aja. Oliver on elanud asenduskodus 15 aastat ja on harjunud teistmoodi töökorraldusega ning seetõttu võib tema kriitilisus olla seotud sellega, et olukord on tema jaoks uus.

Negatiivsete tegevuste kõrval räägib Oliver juhtkonna rollist laste tunnustamisel. Oliver: „Näiteks igasuguste preemiate ja asjadega, kes saab midagi rohkem magusat või asju. Ongi see, et kuidas laps nagu ise...näiteks nagu mina, kui ma mingi laulukonkursil mingi koha saan, siis peamaja mind selle eest tunnustab – aastalõpus saab ühe šokolaadi, rohkem kui teised näiteks. Selles suhtes ei ole kõik võrdsed, ma leian, et ei peagi olema, et kui mina olen natuke rohkem vaeva näinud kui teised.“

Oliveri juttu kuulates või lugedes tekib tunne, et ta oleks justkui irooniline või pisendaks personaalset tunnustamist viidates ühele lisašokolaadile, kuid tegelikult rääkis ta sellest positiivses võtmes ning tundus olevat siiras ja rahul, et saab oma pingutuste eest ühe šokolaadi rohkem kui teised.

3.2 „Siin elad reeglite järgi“ – asenduskodu ja reeglid

Teatud kokkulepped ja paika pandud piirid on kõigi inimeste igapäevaelu osa. Intervjuude käigus rääkisid lapsed mitmetest reeglitest, mis asenduskodus kehtivad.

3.2.1 „See kell koristad tuba“ – kodukord

Lapsed rääkisid, et asenduskodus tuleb elada reeglite järgi, mis nende meelest on erinevus „tavalises kodus“ elamisest. Oliver: „No siin ongi see, et siin elad reeglite järgi selles suhtes, mis sulle on ette antud, kodukord, aga no ega tavalises kodus ei ole kodukorda, et nüüd see kell ärkad, see kell koristad tuba, et noh päris nii meil ei ole aga no selles suhtes on ikkagi, et üks koristuspäev on nagu.../.../ laupäev, aga noh kodus on see, koristataksegi siis, kui on see, et kui nähakse, et on sassis, noh.“

Oliveri meelest on asenduskodus elamise suur erinevus „tavalises kodus“ elamisest justnimelt kodukord, ehkki, sellest rääkides ütleb ta, et „noh, päris nii meil ei ole“, andes mõista, et kodukorrast kinnipidamine ei ole väga range. Võimalik, et ta teeb selliseid võrdlusi, tuginedes oma kogemustele tugiperes elamisest, mistõttu võib talle tunduda, et asenduskodus on tegevused liialt reguleeritud. Tema meelest tuleks koristada siis, kui tuba on sassis, mitte määrata selleks eraldi nädalapäeva. Oliveri kriitilisus reeglite vastu võib väljendada tema soovi rohkem oma igapäevaelu ise korraldada.

Vaatamata sellele, et Oliver saab aru, et õige oleks tuba koristada, kui see on sassis, ta seda ei tee, vaid protestib koristamise reegli vastu.

Oliver: „*Et noh, mina, ma ootangi laupäeva, siis ma koristan, ülejäänud nädal on kõik tuba segamini.*“

Lisaks laupäevasele oma toa koristuspäevale on kõigi vastutuses ka maja igapäevane korrashoid, mida peaksid lapsed ja kasvatajad koos tegema. Samas räägivad lapsed, et mõned kasvatajad teevad asja kiiremini ja korralikumalt ära, et aega kokku hoida.

Heidi: „*No mõned kasvatajad koristavad, näiteks päeval.. no X [kasvataja nimi] teeb tavaliselt [päeval]. X [kasvataja nimi] ei luba meil koristada miskipärast. Ta tahab ise koristada.*“

Lisaks aja kokkuhoiule võib kasvatajapoolne koristamine tähendada ka usaldamatust laste suhtes. See aga läheb vastuollu asenduskodu eesmärkidega last iseseisvaks eluks ette valmistada. Lisaks takistavad iseseisvaks eluks ettevalmistamist ka erinevad nõuded ja keelud asenduskodule. Näiteks seisab Sotsiaalministeeriumi (2007) määruses „Tervisekaitsenõuded asenduskoduteenusele“ keeld alla 18-aastaseid rakendada valgustite puhastamise, akende pesemisel ning tualettruumi puhastamisel.

Oliver ja Siim kritiseerivad asenduskodu reegleid ja võrdlevad neid olukordi „*tavaperega*“, kus selliseid reegleid jälgima ei pea.

Siim: „*Seal [kasvataja mehe juures] saan aidata nagu rohkem teha või siis nagu elakski. Küsin midagi, siis saan teha, ja nagu, kui ma tahan midagi teha, siis ma lähen ja teen seda./.../ siin ma pean küsima kõiki asju.*“

Siimu soov „*rohkem*“ teha võib tähendada, et asenduskodus kehtivad reeglid on tema jaoks liiga piiravad ja ei lase piisavalt tegutseda. Selgub ka, et asenduskodus „*küsimine*“ on tema jaoks vastumeelne, kuigi ta ütleb, et ka kasvataja mehe juures peab ta ikkagi tegutsemiseks luba küsima.

Reeglid ja rutiin on lapse, eriti väiksemate laste elus vajalikud, need annavad kindluse ja turvatunde. Asenduskodusse sattunud lapse areng võib olla kahjustunud just reeglite ja rutiini puudumise tõttu. Samas ei tohiks reeglid lapse loomulikku uudishimu, aktiivsust ja

tegutsemise soovi pärssida. Lapse kasvades tuleks reeglid aeg-ajalt üle vaadata, et need oleksid kooskõlas tema vajaduste ja huvidega, arvestades sealjuures ka lapse enda arvamust ja ettepanekuid.

Totaalset institutsiooni iseloomustab see, et kliendid peavad olema alandlikud ja kuuletuma töötajatele (Goffman 1961). Siim, rääkides sellest, kuidas ta peab „*küsima kõiki asju*“ viitab võimaluste puudumisele ise oma elu üle otsustada ja pähe tulnud mõtteid täide viia. Ta peab kõik oma tegevused täiskasvanuga kooskõlastama, mis näitab, et täiskasvanu otsustab täielikult lapse elu üle. See on märk eluilma koloniseerimisest, mida on kirjeldanud Selg (2015c) kui ohtu, et institutsioon võtab üle lapse elu juhtimise.

Siim: „*Mm, kui ma tahan õue minna, siis küsivad, kuhu ma lähen ja kui kauaks ja, mis ma teen seal. /.../ kui ma võtan midagi, siis nad küsivad ka, mille jaoks ja..*“

Kasvatajatel on laste üle suur vastutus, seega on õigustatud nende mitmed küsimused ja kontroll laste tegevuste üle. Siim ja Oliver tunnevad aga kasvatajatele aruandmist liigse piiramisena. Rauno aga seevastu arvab, et kontroll on normaalne ja vajalik.

Vajadus oma tegevusi pidevalt põhjendada täiskasvanu ees võib luua lapses tunde, et teda ei usaldata. Samas vastutab kasvataja üheaegselt paljude laste eest ning on vajalik saada võimalikult palju infot, kus ja millal laps viibib, et olla kindel tema turvalisuses. Sellistes olukordades on vajalik oskus siduda hoolitsus ja kontroll nii, et laps ei tunneks ennast reeglitega piiratuna (Steckley ja Mith 2011).

Ingrid Kase (2006) uurimusest selgus, et lapsed naudivad reeglite rikkumist ja teevad seda enesekindluse tõstmiseks. Minu uurimuses laste mässumeelsus reeglite vastu sellisel kujul välja ei tulnud. Pigem seisnes reeglite rikkumine pisiasjade vastu „vaikselt“ protesteerimises: näiteks mahla asemel osteti siirupit, kuigi see on keelatud, või tuba jäeti meelega sassi.

Reeglid ei ole vaid asenduskodu laste igapäeva elu osa. Ka „*tavalises kodus*“ on lastel reeglid ja võimalik, et mõnes kodus on kodukordki seina peal. Asenduskodu lastel võib olla ettekujutus „*tavaperede*“ laste elust kui täielikust vabadusest ja piirideta elust. Samas võib see idee pärineda ka nende asenduskodueelsest eluperioodist, kus piirid puudusid.

3.2.2 „Kõigil on kell kümme magamaminek“ – päevakava

Asenduskodus on laste päeva organiseerimiseks kindel päevaplaan, Goffman'i (1961) järgi on see üks totaalsele institutsioonile omane regulatsioon. Asenduskodus on reeglid nii ärkamise kui ka magama minemise kellaegade kohta, lapsed teavad neid, näiteks Heidi: „*Kõigil on kell kümme magama minek.*“ Suvel on magama minemise aeg kell 23.00 ning talvel 22.00, ent väiksematel lastel on need kellaajad tunni võrra eespool. Vaatamata kindlale päevakavale rääkisid lapsed, kuidas reeglite täitmise nõuded on erinevatel tööl olevatel kasvatajatel erinevad. Siim toob näite vabadel päevadel ärkamisest: „*Siis, kui X [kasvataja nimi] tööl on, siis ta ajab meid kümnest üles, aga muidu võime ükskõik, millal tõusta.*“

Inimeste unevajadus on erinev ning see sõltub mitmetest erinevatest teguritest, näiteks päeva jooksul tehtud tegevustest, mis võisid olla väsitavad või hoopis vastupidi – nõudsid vähe energiat. Seega ärkamise või magama minemise kellaaja kehtestamine ei lähene lastele individuaalselt, vaid seab kõik lapsed nende personaalsust arvestamata ühele joonele.

Oliver arvab, et nende magama minemise kellaeg võiks muutuda vastavalt nende vanusele, sest „*Meie maja on sellest east väljas, et kell 23 magama minna.*“

Oliver on 17-aastane ning ka tema majakaaslased on enamasti temaealised. Oliver arvab, et nii asenduskodu päevakava kui kodukord võiks lähtuda laste east ja vajadustest. Asenduskodu kehtivat kodukorda ja päevakava võiks lastega koos üle vaadata ja läbi arutada, et vajadusel seda muuta ja ka lastele reegleid selgitada. Laste arvamusi ja ettepanekuid arvestades saavad lapsed osaleda oma igapäevaelu korraldamises ning seeläbi võib väheneda ka reeglite järgimisel piiratuse tunne.

Päevakava järgimisel on veel see mõju, et organism harjub rutiiniga, nagu räägib Oliver. Asenduskodus peab söömine toimuma kindlatel kellaegadel ning toidukordade vahe ei tohi päeval ületada nelja tundi (Tervisekaitseõuded... 2007). Oliver ütleb, et ta on nii harjunud, et ta tunneb täpselt kellaajaliselt tühja kõhu tunnet.

Oliver: „*Siin on nagu mingid kellaajad, et kas on nagu hommikusöök ja lõunasöök, et kujunenud kellajad, et kui vaatad kella, siis ongi see, et kui kell on kuus, siis sul ongi kohe nagu kõht tühi ja siis tahaks nagu süüa. Et selles suhtes seal tugiperes oligi see, et sa ärkasid*

hiljem, sõid nii palju, kui sõid, millal sõid, et ei olnud nagu vahet, ja tehti süüa ka nii nagu, et vahepeal oli õhtusöök oligi pool 11 õhtul näiteks.“

Võrdluseks toob Oliver ka näite, kuidas kodustes tingimustes tema meelest tegutsetakse vastavalt olukorrale, mitte paika pandud reeglitele. Kindla rutiini järgi elamine paneb lapsed süsteemile alluma. Selle negatiivne mõju võib avalduda asenduskodujärgses elus, kus võib ilmned, et süsteemile allunud inimene ei oska ise rutiini luua. Järsk elukorralduse muutus ja negatiivsed kogemused võivad asenduskodust lahkunud inimese enesekindlusele negatiivselt mõjuda.

Oliver kirjeldab, kuidas uutesse peremajadesse kolides olid esialgu külmkapid lastele lahti. Lapsed võtsid asju, mida tahtsid ja millal tahtsid, kuid see on reeglite vastane, ning osteti lisakülmkapid ning pandi luku taha.

Oliver: *„Siia majadesse kolides oligi probleem, et majades käidi ja võeti külmkappidest, lapsed hakkasid võtma süüa, mida tahtsid. Vanas majas käis see söögitoa uks lukku. /.../ ees kapis on just see, et sinna pannakse need toidud, mis jäävad lõunast järgi, neid ju võid süüa. Või on need hommikusöögid – paar vorstiviilu, need võib ära süüa./.../ See ees kapp on ka neile lastele, kes on oma toidul, nad saavad oma toidud sinna panna.*“

Lukustatud ukсед on Goffmani (1961) järgi totaalse institutsiooni üheks tunnuseks. Oliver suhtus laste vabale ligipääsule külmkapile pigem negatiivselt, mis võib tähendada seda, et olles elanud väga pikalt asutuses (alates kolmandast eluaastast), on ta reeglitega kohanenud ning näeb muudatusi negatiivselt.

Seevastu oli lukustatud külmkapi suhtes kriitiline Siim: *„No näiteks tagant [lukustatud] ruumist võtan kurki, siis nad küsivad, mille jaoks.*“

Siimu jaoks on võõras söögi kättesaamiseks põhjuseid loetleda. Laps on sellistes olukordades täiskasvanutest sõltuv ning alandlik ja passiivne tegelane, kellel ei ole õigust otsuseid iseseisvalt vastu võtta. Steckley ja Mith (2011) nimetasid alandlikkuse oluliseks asenduskodu põhimõtteks, kuid kui alandlikud on vaid hooldatavad, siis viitab see Goffmani (1961) järgi totaalsele institutsiooni tunnusele. Siimu asenduskodus elamise periood on tunduvalt lühem kui Oliveri oma, seega võib öelda, et ta ei ole veel asutuse reeglitega nii palju kohanenud ja

neid omaks võtnud. Ka Ingrid Kase (2006) magistritööst selgus, et laste suhtumine ja käitumine sõltub asenduskodus elamise perioodist.

3.2.3 „Aga meie kasvataja ütles“ - erinevad reeglid

Peremajade siseselt on kehtestatud veel oma maja lisareegleid, näiteks telefoni või arvuti äraandmised enne magamaminekut. Näiteks Siim ütleb, et „Õhtul viin arvuti ära.“, viidates sellele, et nende majas on selline reegel, et magamamineku ajaks peavad lapsed oma arvutid kasvataja kätte andma.

Heidi rääkis ühe teise maja kohta nii: „Aga X [rühma nimi] vahepeal oli see, et nad pidid telefonid ka ära viima. Aga meie kasvataja ütles, et meie ei võta teilt telefone ära, sest te peate..., me nagu äratame ise ennast, need, kellel on telefonid. Et ise ärkad hommikul ja kui ei ärka, siis ei ärka, on oma probleem.“

Heidi räägib, kuidas nende majas on lubatud telefonide hoidmine magamise ajal enda käes, sest nad peavad ise hommikul üles ärkama. Kasvatajad on vastutuse laste hommikuse ärkamise eest pannud lastele, Heidi nimetab seda „oma probleemiks“, kui ei ärka. See võib olla iseseisvuse ja vastutustunde kasvatamine, kuid mitteärkamise lapse „oma probleemiks“ võib olla ka vastutuse lükkamine laste õlule ja nad on sellega üksi jäetud.

Vaatamata reeglitele, mis peaksid kehtima kõigi kasvatajatega ja kõigile lastele ühtemoodi, on lastel kogemus sellest, et reeglite täitmine sõltub kasvatajast. Oliver: „Kui on X [kasvataja nimi] ja X [kasvataja nimi] töö on ma käin toidutaldrikutega oma toas söömas, kuigi meil kodukord seda ei luba. X [kasvataja nimi] ja X [kasvataja nimi] seda natuke vahepeal lubavad meile.“

Goffman (1961) kirjutab, et töötajad võivad olla segaduses reeglite täitmise nõudmisel – täites asutuse reegleid ja eesmärke, tahavad nad klientidele jätta mulje, et nad elavad vaba ja inimväärset elu. Oliveri kirjeldatud olukorras tahavad kasvatajad ilmselt talle head meelt teha, teades, et kodukord seda ei luba. Siin kerkib esile Smith'i (2009) välja toodud raskus, kus kasvatajad peavad säilitama positiivseid suhteid lastega, kuid samas lähtuma ka eetilistest ja moraalsetest piiridest.

Kasvatajad on lastele eeskujuks, nii ka reeglite järgimisel. Oliver on seisukohal, et kehtivat kodukorda peavad võrdselt täitma nii lapsed kui ka töötajad.

Oliver: „Räägitakse, et suitsetada ei tohi. Aga kui sul siin kasvataja käib iga poole tunni tagant, noh X [kasvataja] käib suht tihti siin suitsetamas./.../ ta käib siin aia taga, ongi see, et X [lapse nimi] käib temaga vahepeal kaasas, mis sest, et ta [laps] on täiskasvanud, aga tegelikult siukest asja ei tohiks olla, ma leian./.../ neid lapsi käib ju siin rohkem suitsetamas, ma mõtlengi, et siin on see suitsetamise teema pidevalt üleval, aga mida sa lapselt nõuad, kui kasvataja näitab eeskujuna ja käib ise suitsetamas? /.../ ma saan küll aru, et ta on täiskasvanud, oma elu, aga sa pead jällegi mõtlema seda, et sina oled ju lastele eeskujuks. /.../ sa ei saa ju lastelt nõuda seda, et ära suitseta, kui sa ise suitsetad.“

Oliver pööras tähelepanu väga olulisele teemale. Ta tajub ebaõiglust laste ja kasvatajate vahel, hooldatavatele ja hooldajatele kehtivad erinevad reeglid (Goffman, 1961). Lisaks ka ebaõiglust täisealise ja alaealise asenduskodu laste vahel. Oliver näeb kasvatajate ühe ülesandena olla lastele eeskujuks. Kritiseerides kasvatajate eeskujuks olemist astub Oliver justkui tinglikult üle mõttelisest piirist, mis on täiskasvanute ja laste vahel asenduskodus, näitab ennast moraalsemana ja on seisukohal, et kasvataja ei saa lapselt nõuda käitumisviisi, mida ta ise ei praktiseeri. Oliver paigutab ennast ja kasvatajaid samale positsioonile.

Siim on pettunud erinevates reeglites: *“Tegelikult on kirjas, et kõik on võrdsed ja kõigil on ühised reeglid.”*

Lapsed võivad kasvatajapoolset individuaalset lähenemist ja sellega kaasnevat hüvesid või piiranguid tunnetada ebavõrdusena. Lastele võrdne kohtlemine ei tähenda kõigile samade reeglite kehtestamist, vaid lapse eest hoolitsemisel ja teda arendades konkreetse lapse vajadustest lähtumist. Nii, nagu reeglite kehtestamist, tuleb ka reeglite eiramist lastele selgitada ja neid otsustusprotsessidesse kaasata.

Siim ja Oliver tundsid reeglite täitmise nõudmisel laste ebavõrdset kohtlemist. Siim kirjeldas õhtust arvutite äraandmise kohustust, millest üks majakaaslane kinni ei pea pidama. Siim on oma tähelepaneku ebavõrdsest kohtlemisest ka majakoosolekul (majakoosolekutest räägin lähemalt peatükis „Otsused asenduskodus“) üles võtnud, kuid olukord pole muutunud,

kasvatajad lubavad ühele lapsele rohkem. Samasugune olukord on ka tubade koristamisel, kus üks laps kaob koristamise ajaks ära ning tagasi ei ilmu.

Siim: *„Ja siis, kui X [lapse nimi] kord [koristada] on, siis tema läheb kodust ära ja ei tulegi tagasi ja siis kõik peavad tema eest koristama.“*

Mina: *„Ja mis kasvatajad selle peale teevad?“*

Siim: *„No nad ütlevad, et nemad ei saa ka vägisi kinni hoida teda.“*

Sama teema kerkis üles ka Heidiga rääkides, aga tema ei näinud probleemi, et ühel majakaaslasel on leebemad reeglid kui teistel. Võib-olla sellepärast, et nn erikohtlemise osaliseks on tema õde/vend. Heidi põhjendab, miks tema õde/vend ei pea arvutit õhtul ära andma. Heidi: *„Tema ei mängi mängu, tema läheb normaalsel kellaajal magama. Aga poisid on need, kes tahavadki ainult arvutis istuda ja mängida.“*

Heidi jutust võib järeldada, et asenduskodu kasvatajad kohandavad reegleid lapsest lähtuvalt. Siimu ja Oliveri ebavõrdsuse tunne võib tekkida sellest, et kasvatajad ei ole selgitanud, miks ühele lapsele on erandid kehtestatud.

Heidi räägib ka sellest, kuidas uued kasvatajad käituvad teistmoodi ega pea kinni maja spetsiifilistest reeglitest.

Heidi: *„Nagu, vaata. Kasvatajatel on nagu.. nad ei ole nii lahked nagu, aga tema lubab kõike teha, kuigi X [lapse nimi] ja X [lapse nimi] ei tohi X [lapse nimi] tuppa minna ja neile ei tohi telefoni anda, aga tema ikka annab ja teda ei huvita isegi, kui keegi ütleb, et ei tohi, ta ikka annab.“*

Heidi võrdleb kasvatajaid omavahel ja arvab, et uued kasvatajad on alguses laste vastu leebemad. Üheks põhjuseks võib olla püüdlus nendega lähedasemaks saada ning seeläbi saavutada omaksvõtt. Analüüsisides Heidi öeldut, võib arvata, et laste vastu lahke olemine ja reeglite mittetäitmine tundub lastele pigem võõras kui usaldust või lähedust tekitav. Heidi tõlgenduses „lahke“ võib tähendada reeglitest mittekinnipidamist. Ehkki Heidi on elanud asenduskodus vähem kui Oliver, kelle juttudes oli väga palju institutsiooni harjumuspäraste praktikate kirjeldusi, paistab ka Heidi jutust välja institutsiooni reeglite omaksvõtt. Võimalik on ka see, et kasvataja ei tea, et majas selline reegel kehtib, kuna see ei ole kusagil kirjas ja

see on kehtestatud mõne teise kasvataja poolt. See jälle omakorda võib tähendada seda, et täiskasvanud, kes laste kasvatamisega tegelevad, ei ole üksmeelel lapsele reeglite kehtestamisel.

Lapsed rääkisid erinevalt karistuste määramise kohta. Öeldi, et karistusi määravad kasvatajad, juhtkond (vt peatükki „*Peamaja*“ ja „*rühm*“ - asenduskodu struktuur), ning üks laps tõi välja, et karistuse määramisse kaasatakse ka lapsi. Viimast rakendatakse maja koosolekul (vt peatükk „*Otsustamine asenduskodu laste elus*“), kus räägitakse murede ja rõõmude korral ka laste käitumisest. Kui keegi on reegleid rikkunud, siis koosolekul arutatakse tehtu üle ja määratakse karistus. Laste juttudest jääb mulje, et pole selge, milliste reeglite rikkumise eest kuidas karistatakse.

Lapsed tulevad asenduskodusse väga erineva taustaga. Asenduskodusse elama asudes laps satub täiesti teistsugusesse maailma võrreldes varasema eluga. Uues elupaigas kehtivad reeglid ja toimiv päevaplaan võivad täielikult erineda lapse varasemast elukorraldusest. Seega on oluline, et lapse kõrval oleksid toetavad inimesed, kes selgitaksid ja aitaksid lapsel kohaneda. Asenduskodus kehtiv kodukord ja päevakava paneb lapsed oma igapäevaelu korraldamisel passiivsesse rolli, kuna neil endal on vähe võimalusi kaasa rääkida nende reeglite kujundamisel. Reeglitega harjumist toetavad selgitused nende vajalikkuse kohta ning kindlasti tuleks reegleid kohandada vastavalt lapse vajadustele, vanusele ja soole ning reegleid ning muudatusi neis lastega läbi arutada. Lastel on ka ettekujutus, et asenduskodust väljaspool, nn „*tavaperedes*“ päevakava ja kodukorda ei ole.

3.3 Asenduskodus töötavad täiskasvanud

Uurimuses osalenud lapsed rääkisid asenduskodu struktuurist ja erinevatest täiskasvanutest, kelle vahel on laste eest hoolitsemine jagatud. Kõige kõrgemal on asutuse juhtkond, kes reguleerib kogu asutuse tööd. Seejärel tulevad kasvatajad, kes jagunevad öökasvatajateks ning päevakasvatajateks. Päevakasvatajad on omakorda usalduskasvatajad, kelle vahel on lapsed ära jaotatud.

Peamajast edasi liikudes tulevad asenduskodu territooriumil mitmed peremajad, kus lapsed elavad oma õdede-vendadega, teiste laste ja kasvatajatega. Laste jaoks lähedasemal tasandil võrreldes „*peamajaga*“ asusid laste juttudes kasvatajad. Lapsed märkisid keskkonnakaardil

kasvatajaid juhtkonnast eraldi, sama võis kuulda ka nende juttudest. Kasvatajad jagunesid laste juttudes omakorda teiste majade kasvatajateks, oma maja kasvatajateks ning usalduskasvatajateks. Kasvatajate olulisus laste jaoks oli erinev ning üllatuslikult ei olnud usalduskasvataja (vt peatükk „*Usalduskasvataja on see, kellega sa käid poes riideid ostmas*“) kõigi laste jaoks lähedasem. Kui asenduskodu juhtkonda tunnetati kindlalt kui eraldiseisvat gruppi, siis kasvatajaid nähti pigem oma „*rühma*“ või perekonna osana. Lapsed tegid vahet täiskasvanute erinevatel rollidel, näiteks Roosil ütles: „*X [maja number] maja kasvataja ja peamajas töötab ta ka,*“ eristades nii ühe asenduskodu töötaja kahte erinevat rolli. Lapse jaoks võib ühe inimese mitu rolli segadust tekitada, probleem võib tekkida inimese poole pöördumisel. Laps ei tea, millal ja mis asjus selle kasvataja poole pöörduda saab, millal ta millises rollis on.

Enne uurimuse läbiviimist muudeti asenduskodus, kus ma uurimuse läbi viisin, töötajate tööaja muudatused. mindi üle 24-tunnistele vahetustele, väljaarvatud üks maja, kus kehtib vana süsteem – päevakasvatajad ja öökasvatajad.

Lapsed rääkisid, et asenduskodus vahetuvad kasvatajad üpris tihti. Kasvatajate vahetumisest rääkides kerkisid üles usalduse tekkimise probleemid ning igatsus mõne hea kasvataja järgi.

3.3.1 „*Usalduskasvataja on see, kellega sa käid poes riideid ostmas*“

Igal lapsel on oma usalduskasvataja, asenduskodu põhimäärusest küll puudub usalduskasvataja mõiste, kuid laste jaoks on usalduskasvatajad siiski olemas.

Oliver: „*Usalduskasvataja on see, kellega sa käid poes riideid ostmas ja see, kes tegeleb sinu isiklike asjadega, kool ja muud rahalised asjad. Usalduskasvataja võib sotsiaaltöötajale kirjutada, et mitte taskuraha anda, siis ongi see, et ei tohi raha anda. Tema nagu seisab minu eest ja tegeleb minu asjadega üldiselt. /.../ Kui ma saan mingi koha, siis ta tavaliselt mind alati premeerib, kas või viie euroga. See on jäänud alati meie vahele, seda väga ei kuuluta, aga tavaliselt ongi just see, et see motiveerib sind, ta ei anna ainult mulle. Kui X [lapse nimi] saab võistlustel mingi koha, siis ta annab ka talle. Kui ta näeb, et lapsel läheb hästi, siis ta annab seda motivatsiooni juurde.*“

Usalduskasvatajaga seonduvad laste juttudes erinevad tegevused ja ülesanded. Nagu näha Oliveri tsitaadist, on need seotud lapse isiklike asjade korraldamisega. Oliveri tõlgendab

karistamist ja keelamist tema eest seismisena ja hoolitsemisena. Siit tuleb välja lapse passiivne roll, täiskasvanu seisab tema eest ja tegeleb tema asjadega. Laps tunneb ennast kui madalamat, kelle eest tuleb midagi ära teha. Laps ei ole täiskasvanuga võrdne partner, nagu ta peaks olema kaasaegne lapsepõlve sotsioloogia järgi (Corsaro, 2011; Bühler-Niederberger, 2010). Lisaks negatiivsele tagasisidele annab usalduskasvataja ka positiivset tagasisidet – kasvataja on nii karistaja kui premeerija.

Heidi rääkis, et *„no usalduskasvatajale võisid oma probleemist rääkida ja näiteks usalduskasvataja.. kui sa tahtsid riideid osta, siis pidid usalduskasvatajaga minema ostma.“*

Võimalik, et riiete ostmise olulisuse rõhutamise taga on hoopis ostutehingu sooritamise kõrval isiklik tähelepanu kasvataja poolt, omavahel olemine ja koostegutsemine. See võib lapse jaoks olla ainuke hetk, kus ta saab oma kasvatajaga kahekesi olla ja jagamatut tähelepanu.

Lapsed ei saa ise valida usalduskasvatajaid, selle otsuse teeb „peamaja“. Oliver rääkis sellest nii, nagu lapsed on asjad, mis on kasvatajate vahel ära jaotatud ja igäüks tegeleb oma „asjaga“.

Oliver: *„Siin on ära jaotatud need lapsed, nagu mänguasjad oleksime, et kes kelle oma on. /.../ Ma olen näinud näiteks. X [kasvataja nimi] ajal olen tahtnud minna riideid ostma/kinni panema, siis ta on öelnud mulle, et mine X-ga [kasvataja nimi], et tema on sinu usalduskasvataja, et noh. Ongi see, et see pole nende mure.“*

Oliveri võrdlus mänguasjadega toob selgelt välja, kuidas laps tunneb, et ta on objekt. Laps kui objekt lähenemine ei ole kooskõlas Corsaro (2011) kaasaegse lapsepõlve käsitusega, kus rõhutatakse lapse aktiivsust oma igapäevaelu üle otsustamisel ja võrdsust täiskasvanutega.

Lisaks räägib Oliver probleemist, et usalduskasvataja puudumisel jääb ta probleem lahendamata. Usalduskasvataja olemasolu ei tohiks takistada abi või toe saamist teistelt kasvatajatelt, kuna tööl käimine toimub graafiku alusel ning ei ole mõeldav, et laps ootab oma murele lahenduse saamiseks usalduskasvatajat tööle.

Oliver: *„Aga jah, tegelikult ta [Oliveri usalduskasvataja] ei võtagi neid lapsi eraldi, et tema ju tegelikult premeerib kõiki. On nimepäev...tema on ainuke, kes nimepäevi üldse tähistab. On nimepäev, tema toob šokolaadi või midagi, isadepäeval iga aasta on meil poistel omad*

ülesanded ja siis ta eelmiste aastate tulemustega võrdleb. Tema on selline, kellele meeldib teha.“

Oliver toob esile oma usalduskasvataja tugevad küljed. Lapsele on tähtis, et teda peetakse meeles ja pööratakse tähelepanu. Oliveri jutust võib järeldada, et tähtpäevade tähistamine, laste motiveerimine ning lastega aktiivne koostegelemine sõltub kasvatajast. Ta toob välja, et tema usalduskasvataja motiveerib kõiki ja ei tee lastel vahet, kuid kõigi kasvatajate puhul see nii ei ole.

3.3.2 „Tähtsad inimesed on“ – lapsed räägivad kasvatajatest

Lapsed ütlevad, et kasvatajad on tähtsad inimesed. See võib tähendada nii seda, et kasvataja on lapsele oluline ja lähedane kui ka seda, et kasvataja on institutsiooni kontekstis tähtis – tal on võim.

Roosi: *„Tähtsad inimesed on.*“

Roosi oli ainuke, kes võrdles kasvatajaid emaga. Roosi: *“Sellepärast, et kui ma siin praegust elan, siis nad on, nagu ema.*“

Täpsustava küsimuse peale: *„Aga sinu jaoks on nad, nagu ema, jah? /.../ see, kes töö on, on täna minu ema?“* ta selgitas: *„Ema eest.*“

Samas oli ta väga kindel, et nad ei ole ema, vaid täidavad lihtsalt siin tema rolli.

Lapsed näevad kasvatajate rollina enamasti hoolitsemist, mis on nende kirjelduste järgi söögi tegemine, koristamine, lastega arsti juures käimine ja muud argipäevased tegevused. Lapse eest ja lapse jaoks tehakse erinevaid asju, mis peaksid looma talle turvalise elukeskkonna. Siinkohal võib väita, et laps on oma elu passiivne tegelane, kelle ümber käib tegevus, kuid kes ise aktiivselt ei osale. Oliver, kes on asenduskodu suhtes kriitiline ja omab väga pikaajalist ning erinevat kogemust, toob võrdluseks, et *„Tegelikult järjest vähemaks jääb kasvatajatel aega lastega tegelemiseks. Teevad söögid valmis ja lähevad oma asju sinna tuppa tegema.*“

Oliveri jutust jääb kõlama, et kasvatajatel pole aega lastega tegeleda, sest nende päevad on täidetud argiste tegevustega, sh dokumentatsiooni täitmisega, mis selles asenduskodus alles viimaste muudatuste kohaselt on kasvatajate töö (vt peatükk *„Peamaja“* ja *„rühm“* –

asenduskodu struktuur). Sarnasele järeldusele jõudis ka Ingrid Kask (2006b) oma magistritöös – kasvatajad teavad, et lapsed vajavad rohkem tähelepanu ja lähedust, kuid nad ei jõua seda tagada.

Minu uurimuses osalenud asenduskodus teevad kasvatajad lastele süüa ning Oliveri jutust jääb mulje, et kasvataja oleks justkui kokk, kes teeb toidu valmis ja läheb oma tuppa. Söögi tegemine peremajas on üks peremajadele üleminekuga kaasnenud uuendus, et söök ei tule enam kaugelt köögist, vaid tehakse kohapeal. Peremajade süsteemile üleminekuga seoses ei ole asenduskodudes enam kokka ja kasvatajad peaksid tegema söögi koos lastega peremajade köökides. Lapsed räägivad intervjuudes, et söögi teevad valmis pigem kasvatajad, seega muudatused söögi tegemises laste osalust oluliselt suurendanud ei ole. Laste juttudest on näha, et söögi tegemine peremajades on laste ja kasvatajate vahelist distantsi hoopis suurendanud, kuna kasvatajad liiguvad erinevate kohustuslike tegevuste juurest järgmisteni, ilma, et lapsed vahepeal tähelepanu saaksid. „*Oma asju tuppa tegema*“ tähendab ilmselt seda, et kasvatajatel on oma tuba, kus nad saavad tegeleda paberimajandusega. Kasvatajad täidavad päevikut, kuhu pannakse päeva jooksul toimunud oluline info kirja, et järgmised töötajad oleksid olukorraga kursis.

Rauno pöörab kasvatajatest rääkides võrreldes teistega rohkem tähelepanu pigem suhtlemisele ja ühisele vaba aja veetmisele. Tema räägib kabemängust, suvisest pallimängust, kuid sarnaselt teistele mainib ka tema paberitööd, mida kasvatajad oma toas teevad. Lisaks lastega tegelemisele toob ta välja ka kasvatajate omavahelise suhtluse, kirjeldades seda järgmiselt: „*Käivad teistes majades (2), joovad kohvi ja räägivad juttu.*“

Rauno juttu analüüsides võib väita, et ta väärtustab kasvatajatega veedetud aktiivset aega. Ta toob välja aktiivseid tegevusi. Tema jaoks on oluline kasvatajatega koos midagi aktiivset teha – malet või palli mängida ning metsarajal jalutada.

Ka Heidi toob kasvatajatest rääkides esile ühe kasvataja, kes on tema meelest „*lahe*“, sest temaga koos tehakse erinevaid asju.

Heidi: „*X [kasvataja nimi,] tema on hästi lahe, sellepärast, et temaga me nagu meisterdame ja teeme siukseid asju.*“

Siimu jaoks eristub kasvatajatest üks meeskasvataja. Siim: „*No mul on lihtsalt temaga [meeskasvataja] head läbisaamised. Ta saab naljast aru ja.*“

Siimu naljast arusaamise välja toomine võib viidata olukorrale, kus laps ja täiskasvanu on võrdsel positsioonil. Laps tunneb ennast väärtusliku suhtluspartnerina, kui täiskasvanu temaga koos naerab ja tema naljast aru saab.

Lisaks headele külgedele räägivad lapsed kasvatajate negatiivsetest külgedest.

Heidi: „*Vahepeal oli nii, et siiani on, et mõned kasvatajad räägivad normaalselt, mõned räägivad siukse kurja tooniga.*“

Lisaks Heidile kurtis ka Siim, et kasvatajad võiksid natuke rahulikumalt probleemide korral lastega rääkida. Siim rääkis, kuidas kasvatajad hakkavad kohe „*lõugama*“, kui koolis probleemid on või kui ta mõne halva hinde saab. Võimalik, et kiidusõnad meeskasvataja kohta, kes „*saab naljast aru*“, tähendabki seda, et ta ei reageeri „*lõugamisega*“ laste neile tegevustele, mis ei ole kas reeglitega kooskõlas või talle ei meeldi.

Goffmani (1961) järgi on institutsiooni tunnuseks olukord, kui töötajad kasutavad klientidega rääkimiseks ebaviisakaid väljendeid või teistmoodi hääletooni, alandades neid sellega. Laste juttudest võib järeldada, et lisaks koos tegutsemisele on nende jaoks oluline ka see, kuidas nendega suheldakse.

Oliver: „*Täiesti vabalt ma ei saagi tunda ennast siin. Siin ongi see, et ikka inimestel ongi. Kõikidel on isemoodi isiksused, et ma olen õppinud nendega suhtlema, et ma tean, et ma ei riiva neid millegiga oma lausetega ja nemad ei riiva mind, olen õppinud suhtlema.*“

Oliver räägib, kuidas asenduskodus töötavate täiskasvanutega suhelda nii, et ei tekiks konflikte. Lapsed peavad töötajatega suhtlemisel ennast kontrollima, kuid see tekitab ebamugava ja mitte koduse tunde. Laste jaoks on heade suhete hoidmine oluline, sest vastasel juhul on kannatajaks nad ise. Oliver: „*Ei teki seda olukorda, et kui mul midagi vaja oleks, et siis on see, et sa tegid seda, et siis ei saa.*“

Oliver on asenduskodus elanud 15 aastat ning selle aja jooksul on ta õppinud asenduskodus toime tulema. Ta arvestab suhtlemisel erinevate isiksustega ja teab, kuidas nendega käituda.

Erinevate kasvatajate reaktsioone kompides ja nende isiksusi tundma õppides omandab laps täiskasvanu jaoks sobiva käitumise, kuid selle arvelt ei saa laps ennast vabalt tunda.

3.3.3 "Ongi nii, et teda ma ei usalda enam" - laste usaldus kasvatajate vastu

Oliver räägib, kuidas ta proovib hoiduda liiga soojade suhete loomisest kasvatajatega, kuna ta on kogenud kasvatajate poolset manipuleerimist, usalduse reetmist ja ärakasutamist. Rigne Raudseppa (2012) magistritööst selgus samuti, et laste ja kasvatajate vahel usaldus puudub ning sooje suhteid ei teki.

Oliver: *„kunagi sain ma temaga väga hästi läbi, aga minu usaldus tema vastu kadus siis, kui mul oli koolis kõige raskem aeg ja ta ütles mulle, et ma nii kaua sinuga ei suhtle kui sul hinded koolis korras on. Et ma mõtlengi, et miks sa mind just raskel ajal eemale tõukad. Ongi nii, et teda ma ei usalda enam. Ja nüüd ma näen, et ta kasutab ka teisi niimoodi ära. See aeg, millal nad on väiksed ja saab neid käsutada ja enda kasuks tööle panna /.../ kui hakkad oma arvamust avaldama, siis sa enam ei kõlba.“*

Oliver on konkreetse kasvataja käitumises pettunud, ta tunneb, et ta on jäänud õigel ajal ilma toest ja abist ning teda teeb murelikuks, et ta näeb, kuidas teised väiksemad lapsed sama kasvatajat usaldavad. Oliveri poolt kirjeldatud olukorrast võib järeldada, et kasvatajatega on võimalik paremaid suhteid hoida, kui lapsed on passiivsed tegutsejad. Ebamugavust tekitavad olukorrad, kus lapsed avaldavad oma arvamust, mis ei ühti kasvatajate omaga.

Jääb mulje, et laps peaks oma raskustega ise toime tulema ja neist üle saama. Kui asenduskodu keelas lastega perekonnast eraldamisest rääkimise uurimuses, siis seda teemat lahterdati samuti raskeks teemaks ja peeti oluliseks lapse *„haavu mitte lahti kiskuda.“* Soovitati valida uurimusse noored, kes on asenduskodust lahkunud. See kõik näitab, et täiskasvanud põgenevad laste probleemide eest, lootes, et rasked probleemid lahenevad ise või et lapsed saavad ise nendega hakkama. Lastele võib aga lahendamata probleemide näol tekkida pingeid ja usaldamatus täiskasvanute suhtes. See omakorda võib teha keerulisemaks nende enda iseseisva elu, suhete loomise ja lapsevanemaks olemise.

Asenduskodudes püütakse elu võimalikult lapselähedaseks teha, kuid Oliver on institutsiooni põhimõtetes kinni. Ta kirjeldab, kuidas olukord on ajaga muutunud: *„ [enne peremajadele üleminekut] ei saanudki tekkida sellist olukorda, et nüüd see lapsega väga tugev*

mugavustsoon tekiks...siin on see hakanud tekkima, et kaobki see distants ära, sa võid ju inimesega hästi läbi saada... Siin ju tekib ka seda olukorda, et on vaja kedagi, keda kallistada...seda soojustunnet aga.... minu meelest see ei ole õige."

Oliveri meelest peaksid kasvatajate ja laste vahel olema kindlad hierarhilised suhted, teda häirib ka lisaks kasvatajate ja laste distantsi kadumisele see, et mõned kasvatajad veedavad lastega vabadel päevadel aega.

Oliver: *„ja, selle koju vedamisega oligi see, et kui mina siin väike olin, siis meil X [nimi] oli direktor, tema toonitas seda, et lapsi ei tohi koju viia.... ja nüüd, mis ma näen, lapsi veetakse massiliselt koju, eriti praegu viimasel ajal, tegelikult see rikub lapse arusaamist. Ongi see, et väike laps ei saa aru. Nagunii toodi vanemate juurest ära, see teeb veel asja hullemaks, kui sa hakkad neid veel oma koju tirima.“*

Oliver annab oma jutus edasi last kui objekti, keda *koju veetakse*. Ta tunneb muret, kuidas see väikestele lastele mõjub ja arvab, et kasvataja ja lapse lähedane suhe *rikub lapse arusaamist*. Pole selge, mida Oliver *arusaamise rikkumisega* mõtles, kuid see võib viidata institutsioonile omase hooldaja ja hooldatava distantsi kadumisele, mis tema meelest on vale. See võib olla seotud sellega, et Oliver ei usalda kõiki kasvatajaid ja muretseb, et teised lapsed võivad sarnaselt temale kasvatajate usalduses pettuda.

Oliver ütleb, et tal on asenduskodus inimesed olemas, keda usaldada ning kõigest rääkida, kuid ei oleks halb, kui mõni juurde tekiks. Tal on olnud rohkem kasvatajaid, keda ta usaldab, kuid mõned neist on tema usaldust reetnud.

Oliver rääkis oma negatiivsetest suhetest kasvatajatega. Ta kirjeldas suhteid just öökasvatajatega, kes tulevad õhtusel ajal ja lahkuvad varahommikul. Oliver ütles, et öökasvatajad ei ole tema jaoks olulised ning ühega neist on ta üldse tülis. Lisaks ei näe ta neil ka suurt funktsiooni: *„Ta saab selle eest palka, et ta käib siin magamas.“* Oma tülist ühe öökasvatajaga räägib Oliver: *“Kuna ta on siuke teistmoodi isiksus. Ma temaga ei klapi, ma saan rääkida, aga ma pean vaatama, mida ma ütlen. Nad räägivad kõike edasi.“*

Oliver räägib sellest, kuidas ta on ettevaatlik kasvatajatega suheldes, kuna tal on kogemusi, et kasvatajaid ei saa usaldada. Usalduse kaotusest kasvatajate suhtes rääkisid ka Mairi Kruutsi (2016) magistritöö uurimuses osalenud asenduskodus elamise taustaga emad. Soojad suhted

ja usaldus on aga lapse arengu jaoks väga olulised, eriti raske võib olla kasvatajatega suhteid luua nendel lastel, kelle usaldust on täiskasvanute poolt kuritarvitatud (Steckley ja Mith 2011). Asenduskodu juhtkonnal lasub väga suur vastutus asenduskodusse kasvatajate valimisel. Nagu uurimustest näha, on lastel kogemusi usalduse kaotusega, mis mõjub lapse arengule ja edaspidisele toimetulekule. Sotsiaalhoolekande seaduses (2015) ja Lastekaitse seaduses (2014) on kehtestatud nõuded asenduskodu töötajatele, aga nagu selgub, on olulised ka suhted, mis tekivad laste ja kasvatajate vahel. Sotsiaalhoolekande seaduses (2015) on nõue, et kasvatajal peavad olema lapse kasvatamiseks vajalikud isikuomadused, kuid pole selge, kuidas seda hinnata saab.

Lisaks kirjeldab Oliver olukorda, kus üks kasvataja räägib teist kasvatajat Oliverile taga ja ütleb, et ei salli teda.

Oliver: „*Nad räägivad mulle seda, aga ma mõtlen, et miks nad mulle seda räägivad.*“

Kasvatajad jätvavad mulje, et võtavad last kui endaga võrdset ning arutavad temaga asenduskodusiseseid ning kasvatajate vahelisi probleeme. Võimalik, et kasvatajad lähtuvad Oliveri vanusest ja tema usaldusväärsest. Asenduskodu on Oliverile pakkunud ka suuremat iseseisvust ja võimalust osaleda asenduskodu töös – Oliver on suvel asenduskodu aednikuna töötanud. Ent usalduse ja vastutusrikaste ülesannete andmise kõrval on Oliveri puhul juhtunud ka see, et lapse-täiskasvanu suhe on muutunud ning last hakatakse kasutama kui vahendit omavaheliste suhete klaarimiseks. Selline lapse kaasamine ei ole kindlasti kooskõlas tema heaoluga, isegi kui tegemist on 17-aastasega. Sellega kaasneb lapsele suur vastutus, ta peab valima pooli ning kontrollima, kuidas erinevate kasvatajatega suhelda. Lisaks, ta ei saa aru, miks talle selliseid asju räägitakse. Oliveri meelest on olukord piirid ületanud ning ta lootis majakoosolekul teemat tõstatades abi saada. Siiani ta seda enda sõnul saanud ei ole.

Oliver: „*Siis, kui siin oli see lastekoosolek, ma nagu rääkisin siin temast taga. Ja siis oligi see, et talle räägiti minu seljataga kõik ära, mis ma olin temast rääkinud tema kohta ja nüüd ta ei salli mind.*“

Tegemist oleks justkui lapse ja kasvataja vahelise võimuvõnguga, kus üksteise usaldus pannakse proovile. Oliver arvab, et selline olukord on ebanormaalne ja näeb, et kasvatajad peaksid lastele eeskujuks olema.

Oliver: „*Tegelt ongi, et see on see eeskuju, et kellelt sa siis eeskuju võtad, kui sul on need viis inimest siin, et kes peaks sulle andma seda ideaalset eeskuju. Et kolm tükki nagu annavadki, aga need öökasvatajad on siis teistsugused.*“

Oliver saab aru, et tagarääkimine ei ole õige, kuid ometi on ta selle omaks võtnud.

Oliver: „*Sellega olen ma siin mitu korda vastu pead ja jalgu saanud. Ja kui ma seda ise rakendan, kui nad mulle räägivad, ma olen ka vahepeal edasi rääkinud. /.../ Ma ju koolis sain ka käskkirja sellepärast, et ma rääkisin õpetajaid taga.*“

Lisaks kirjeldab Oliver, kuidas öökasvataja, kellega ta tagarääkimise pärast tülis on, teda karmimalt kohtleb kui teisi lapsi.

Oliver: „*Nüüd ta igalt poolt võtab kui annab. Natuke kuulan muusikat, kohe saan vastu päid ja jalgu, kas on muusika liiga kõvasti või liiga vaikselt. Või noh, mitte liiga vaikselt (naerab). Aga see, et iga väikse asja pärast.*“

Asenduskodu kasvatajatele on olemas vajalikud täiendkoolitused, mis peaksid nad ette valmistama erinevate olukordade lahendamiseks. Samas on asenduskodus võimalik kolm aastat ilma ettevalmistuseta töötada (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015).

Oliveri kirjeldused kasvatajatega tekkinud probleemidest seavad kahtluse alla kasvatajate eneserefleksiooni oskuse ja eetilised tõekspidamised. Kasvatajad peavad tegema teadlikult moraalseid otsuseid, mis seavad esile lapse vajadused (Smith, 2009). Oliveri poolt kirjeldatud olukordades on näha, et laps saab aru, et tema ja kasvatajate vahelised suhted on ületanud piiri, kuid pole teada, kas kasvatajad, sarnaselt lapsele, on olukorra eetilisust hinnanud ja selle lahendamiseks midagi ette võtnud.

Erinevate probleemide keskel on Oliver siiski asenduskodu töötajate seas oma usaldusväärsusust tõestanud.

Oliver: „*Mind nagu usaldatakse, mind lastakse poodi minna selle poe kaardiga. X [juhataja nimi] lasi mul isegi riideid ostma selle kaardiga, pangakaardiga, ega nad väga paljusid ei lase niimoodi siin.*“

Mina: „*Okei, kuidas sa ennast tunned, kui sind niimoodi usaldatakse?*“

Oliver: „*See tekitab sellise tähtsama tunde, et nad nagu usaldavad sind...*“

Oliver kirjeldab, et ta tunneb ennast usaldusväärseks, kuna temale on usaldatud pangakaardi kood. Ilmselt on see kõik Oliveri enesekindlust ja enesehinnangut tõstnud, mis väljendub tema jutus. Samas ei tohiks kasvatajad lapse usaldamisega teda omavaheliste probleemide lahendamisse kaasates üle koormata.

3.4 „*Üritavad meile nagu õpetada elu*“ - ettevalmistus iseseisvaks eluks

Ettevalmistus iseseisvaks eluks on Eesti asenduskodude oluliseks eesmärgiks (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015), ent analüüside (Vanemliku hoolitsuseta laste ... 2014) järgi asenduskodu nõrgaks tegevuseks. Iseseisvaks eluks ettevalmistamise teema tuleb lastega jutuks erinevate teiste teemadega seoses, sh ka kasvatajatest rääkides. Väiksemate laste jaoks, kes uurimuses osalesid, on tegemist veel kaugel ja mitteolulise teemaga, nemad sellest eriti ei rääkinud, ent suuremad lapsed rääkisid küll, kuidas nad kasvatajate käitumist iseseisvaks eluks ettevalmistusena tõlgendavad.

Siim: „*Mm, üritavad meile nagu õpetada, (3) elu, käitumist.../.../ üritavad meid aidata näiteks.*“

Siim väljendub huvitavalt, et neile õpetatakse „*elu ja käitumist*“, mis ilmselt tähendabki laiemalt eluga toimetulekut. Oliver räägib negatiivsel toonil, kuidas lastele kõik ette ära tehakse. Ta näeb, et lapsed peaksid igapäevategevustes osalema. Tema seisukoht on kooskõlas kaasaegse lapsepõlve käsitusega ja sotsiaalpedagoogikaga, kus lapsed on võrdväärsed partnerid täiskasvanutega ning aktiivsed osalejad oma igapäevaelus.

Oliver: „*Siin on ju sul...lõunasöök tehakse ette ära, õhtusöök tehakse ette ära..kõik asjad tehakse ette ära. Pesu pestakse ja selles suhtes, et seda kogemust vaja olekski, et sa paned lapsed ise süüa tegema, no meie majas seda rakendatakse, ma ei tea kui palju seda teistes majades on.*“

Lapsed ei räägi eriti palju kasvatajatega koos asjade tegemisest. Sellest võib järeldada, et olukord on majades erinev ning võimalik, et laste arengust ja vanusest lähtuv. Asenduskoduteenuse muudab mitmekesisemaks majadele antud vastutus, samas võib tekkida olukord, kus teenus muutub liiga erinevaks. Erinevus võib olla ka majasisene, sest lastega

koos aktiivne tegutsemine sõltub kasvatajast. Oliver on seisukohal, et asenduskodu peab lapse iseseisvaks eluks ette valmistama ning toob esile ühe kasvataja, kes selle nimel pingutab.

Oliver: „*X [kasvataja nimi] on see, kes nagu rakendab lapsi hästi palju süüa tegema, et tema teeb hästi palju selle jaoks, et me kõik saaks hakkama.*“

Toidu valmistamine on oluline oskus, et tulevikus iseseisvalt elada ja majandada. Oliver tahab, et lapsed rohkem kasvatajatega koos igapäevategevusi teeksid. Ta teeb ettepaneku, et lapsed võiksid väikeste gruppides graafiku alusel kasvatajaga koos süüa teha ja seeläbi iseseisvaks eluks oskusi omandada.

Oliver: „*Õpetada just seda, et kui sa lähed oma ellu, et sa ei hakka alles siis õppima, et kuidas kartulit koorida või...see ongi naljakas, et kui me siin rühmas koorime, kui X [kasvataja nimi] paneb enamus koorima, siis mul on minutiga oma osa kooritud ja need siis alles nühiivad ühte kartulit seal. Just seda poolt, et õpetada lapsi.*“

Oliver muretsseb oma maja kaaslaste tuleviku pärast. Endas on ta üpris kindel, sest ta osaleb nii tugiperes kui asenduskodus tihti söögi tegemises. Ta on ka ise palju initsiatiivi üles näidanud ning ajapikku mitmeid oskusi omandanud. Ta nimetab kokkamist oma kolmandaks huviks peale laulmise ja aiapidamise. Tema meelest on majakaaslaste huvi kokkamise vastu väike ning seetõttu neid ilmselt söögitegemisse ei kaasata, kuigi tegemist on väga olulise oskusega toimetulekuks asenduskodust lahkumisel.

Oliver: „*Neil on lihtsam ruttu ise ära teha, söök valmis, siis ongi see, et ei ole seda..kui ma ise ka süüa teen, siis mulle meeldib, et ma olen üksi köögis, kui keegi tuleb kööki segama, läheb mul kõik metsa.*“

Oliver on intervjuueeritavatest kõige vanem ning seega on tema jaoks juba aktuaalne teema elu pärast asenduskodu. Ta on enda suhtes üpris enesekindel ja usub, et saab hakkama.

Oliver: „*Ma olen siuke, et mulle tugipere on õpetanud. Ma olen nendega saanud hästi palju poes käia. Siis nad ka alati vaatasid ja võrdlesid ja õpetasid.*“

Oliver toob kogu intervjuu käigus esile iseseisvaks eluks vajalikke oskusi, mis temal on selged. Lisaks söögitegemisele pöörab ta palju tähelepanu poes käimisele, ta räägib sellest seoses vastutusega, mida kasvatajad talle on andnud asenduskodu argipäevas. Rääkides

teistest lastest, kes asenduskodus elavad, näeb ta suurt probleemi selles, et kasvatajad tellivad telefoni teel toidukauba koju. Talle teeb muret, et lapsed käivad omapead poes ning ostavad asju, mida nad tahavad. Probleemiks on tema silmis see, et kasvatajad ei ole lastega koos poes käinud ja neile õpetanud, mida on mõistlik osta. Seega poes käimine ei ole kasvatajate ülesanne ning lapsed käivad omapead poes, ilma, et keegi neid õpetaks. Jällegi kannab Oliver endas ideed, et ei ole õige, et lapsed käivad ise poes ja otsustavad ise, mida sealt osta.

Oliver: „*poes käies ongi just see, et seda peaks ikkagi õpetama ja poes käia lastega koos.*“

Oliver näeb last kui tulevast täiskasvanut, keda on vaja pidevalt õpetada ja kontrollida. Ta ei näe last kui otsustusvõimelist täisväärtuslikku inimest. Suurima probleemina näeb ta, et asenduskodu lapsed, kes hakkavad ise majandama, et ellu astuda, laristavad oma raha, kuna neil puudub oskus hindasid võrrelda.

Ennast peab Oliver sellel alal pädevaks ning vaatamata murelikkusele süvendab ta enda sõnul teiste laste oskamatus. Ta käib teiste laste eest poes ning teenib sellega endale lisaraha.

Oliver: „*Ma ju suht tihti käin ju X [õe/venna nimi] ja kõikide oma rühma omade eest poes. /-- / Nemad ütlevad, mis nad tahavad, ma toon ja, noh, selle eest saan ma natsa vahelt kasu omale ja nad on sellega nõus ja siis ma käin ja toon. Tegelt on see vale, aga no minu jaoks on see hea, sest mina saan sealt natuke lisa. Aga nende puhul ongi see halb, et nad ei oska neid hindu võrrelda ja mugavustsoon suureneb.*“

Küsid Oliverilt, kuidas kasvatajad sellesse suhtuvad, selgus, et kasvatajad ei näe selles suurt probleemi. Ka Pirjo Turki (2011b) uurimus asenduskodu laste valmisolekust iseseisvaks eluks selgus, et paljud lapsed ei ole eluks vajalike toodete ostmisega kokku puutunud. Poest toidu tellimise praktika pärsib täielikult laste iseseisvuse arenemist. Lisaks ei ole kasvatajatel võimalik maja valveta jätta, et mõne lapsega poodi minna.

Oliver näeb oma iseseisvaks eluks ettevalmistamisel suurt rolli tugiperel, kelle juures ta pidevalt käinud on. Tugipere mõistet Eesti seadusandluses ei kasutata, selle asemel kasutatakse väljendit lapse ajutiselt perekonda andmine, ükski teine laps peale Oliveri samuti tugiperekonnast ei räägi.

Oliver põhjendab laste vähest osalust söögitegemisel kasvatajate kiire töötempo ja paljude kohustustega. Võib öelda, et kõik kasvatajad ei jõua ühtemoodi lapsi tegevustesse kaasata. Ingrid Kase (2006) magistritöös selgus, et kasvatajad püüavad lapsi eluks ette valmistada ja neile erinevaid oskusi õpetada, kuid lapsed ei võta abi vastu. Ta jõudis seisukohale, et laste jaoks tunduvad igapäevaelu tegevused korraldusliku iseloomuga ning seega ollakse nende suhtes negatiivselt meelestatud. See aga omakorda vähendab laste võimalust oma elu ise korraldada ja selle üle otsustada.

Lisaks toob Oliver näite, kuidas kasvataja on teda töölkäimiseks ette valmistanud.

Oliver: *„Ja alati, kui oli mingi pidu siin, siis ma läksin ikka muusikakooli, et just harjutadagi seda, et ei loe, kui sul on mingi tähtpäev, siis sa pead ikkagi minema, see on näiteks, et kui sul on töö näiteks vabariigi aastapäeval, sa pead minema, kui sul tööandja nii ütleb. Et just seda kogemust, et...“*

Oliver on üle võtnud täiskasvanu distsipliini ja rakendab seda juba praegu, et tulevikus tööl käies olla järjekindel ja usaldusväärne.

Iseseisvaks eluks ettevalmistamisest ja elluastumisest rääkides on Oliveri jutus murelik toon just teiste laste suhtes. Ta näeb, et nemad ei ole valmis veel iseseisvalt elus hakkama saama. Seega võib öelda, et lapse ettevalmistus asenduskodus lahkumiseks sõltub lapse enda motiveeritusest ja aktiivsusest. Samas ei ole välistatud, et Oliver on enda pärast muretsemise peitnud just teiste pärast muretsemise taha. Kuna Oliver on intervjuueeritavatest kõige vanem, võib arvata, et ta juba praegu mõtleb, et varsti ootab elluastumine ka teda ees. Sellele mõtlemine võib tekitada tema ebakindlust, kuidas ta iseseivalt hakkama saab.

3.5 Otsustamine asenduskodu laste elus

Lapsed räägivad, et otsustamisel asenduskodus on kõige suurem võim kasvatajatel või „peamajal“.

3.5.1 „Kasvataja otsustab kõik“

Enamasti tuuakse näiteid, kuidas kasvatajatelt peab luba küsima asenduskodu territooriumilt lahkumiseks ning ka asenduskodusiseselt teistes majades käimist.

Roosi: „*Kasvataja otsustab kõik. /.../ Seda, et näiteks, kas sa võid poodi minna või mitte. Seda... mm, seda et, kas sa tohid üksinda linna peale minna või mitte.*“

Roosi nimetatud kasvatajate otsused on ilmselt kodukorrast tulenevad ning seda ei saa tõlgendada otseselt kui kasvatajate otsust. Küll aga on kasvatajad need, kes kontrollivad kodukorra täitmist ja viivad seda ellu.

Heidi: „*No rühmas näiteks on kasvatajad alati need, kes otsustavad.*“

Laste öeldust jääb kõlama kasvatajate voli otsustada asenduskodus elavate laste igapäevaelu üle. Lapsed on siinkohal jällegi objektid, kelle eest ja kelle jaoks otsuseid langetatakse.

Siim toob otsustamisest rääkimisel sisse olulise aspekti – lapsed saavad ettepanekuid teha.

Siim: „*Noo, mis kell näiteks keegi magama peab minema. /.../ Noh, otsustavad näiteks üritusi ja siis, mida võiks teha ja millal. Mina saan ainult ettepanekuid teha.*“

Siin tuleb välja, et kasvatajad kaasavad lapsi otsuste tegemisse, aga Siim positsioneerib ennast (ja ilmselt ka teisi lapsi) väga selgelt „*ainult ettepanekute*“ tegijatena, mitte otsustajana. Ettepanekuid tehes on laps passiivne osaleja, ta ei saa päriselt osaleda oma elus. Selles asenduskodus toimuvad alates 2015. aastast majakoosolekud ja asenduskodu lastekoosolekud, need on kohad, kus küsitakse laste arvamust.

Samas tundub Heidile, et nende aramus koosolekutel väga suurt rolli ei mängi.

Heidi: „*No tavaliselt on nii, et kui meil on need koosolekud, siis seal kasvatajad kõige rohkem räägivad ja nemad panevad need reeglid paika ja nii.*“

Heidi tunneb, et enamasti on koosolekutel aktiivsed täiskasvanud, kes teevad lõpliku otsuse. See, et lapsed niimoodi tunnevad, võib tuleneda koosolekute korraldusest, uudsusest või eesmärgist. Asendushooldusest rääkides rõhutatakse aina enam lapsekesksust, mis tähendab lapse osalemist tema igapäevaelus. Laste koosolekute pidamine võib olla formaalne viis, näitamaks lapsekesksust asenduskodus. Kui väliselt tundub asenduskodu lapsekeskne, siis praktikas võib laps olla lihtsalt koosolekutele kaasatud kui passiivne liige, mitte aktiivne osaleja.

Peremajade koosolekul osalevad lapsed ja kasvatajad koos, suured koosolekud toimuvad lastel ja töötajatel eraldi. Suurtel koosolekutel kõige väiksemad ei osale, Oliver kirjeldab, kes osalevad: „*Kes on vähegi, nagu tavalapsed, X [puudega lapse nimi] oli ka siin.*“

Oliver ei osanud tuua välja selget piiri, millised lapsed osalevad koosolekutel ja millised mitte. Tema jutust tuleb välja, et asenduskodus kategoriseeritakse lapsi: „*tavalapsed*“ ja need, kes ei ole „*tavalapsed*“. Viimaste all peab ta silmas puudega lapsi, kes elavad eraldi peremajas ja puutuvad teiste lastega harva kokku.

Oliver selgitab, et laste arvamust on alles hiljuti küsima hakatud, varasemalt otsustas „*peamaja*“ enamik asju.

Oliver: „*Üldine kodukord räägitakse siin lastega läbi viimasel ajal.*“

Mina: „*Viimasel ajal, mis see tähendab, kas varem ei olnud?*“

Oliver: „*Varem ei olnud, jah, selliseid lastekoosolekuid. Oli see, et peamaja otsustas ise.*“

Mina: „*Nüüd on siis..*“

Oliver: „*Nüüd on see, et küla keskmine vanus on niivõrd tõusnud, et siin ei ole see enam, et peamaja otsustab kõik ise.*“

Oliver: „*Ma saan sellest nii aru, et nüüd on hakatud laste arvamust rohkem kuulda võtma.*“

Mina: „*Oskad sa öelda, mis ajast?*“

Oliver: „*Üks ja pool aastat tagasi äkki?*“

Oliver seostab muutust sellega, et asenduskodus elavad lapsed on vanemaks saanud võrreldes varasema ajaga. Jällegi kannab Oliver edasi traditsioonilise lapse käsitlemise ideid, et lapsed saavutavad mingi vanuse, millest alates saab nende arvamust arvestama hakata. Intervjuu käigus ei selgunud, kas tema seos vanuse ja arvamuse küsimisega tuleb tema enda mõtetest või on need asenduskodu ideedest tulenevad.

Oliver kirjeldab esimest suurt koosolekut: „*See esimene lastekoosolek oli naljanumber, enne seda oli kasvatajate üldkoosolek ja X [juhataja] rääkis tervislikust toitumisest..ja samas laste*

koosolekule tõi ta pitsad ja siis olid kasvatajad hästi pahased selle otsuse üle, et ta tõi siia nüüd need.“

Oliver oli pettunud, et juhataja ei pidanud oma lubadust. Juhataja lubas Oliveri poolt välja toodud probleemi kasvatajatega koosolekul arutada, kuid hiljem selgus, et ta ei teinud seda. See olukord on järjekordne näide lapse usalduse petmisest. Teised lapsed suurtest koosolekutest ei rääkinud, kuid Oliveri meelest on need mõttetud. Põhjuseks võib olla see, et koosolekuid korraldatakse ja tõesti lapsed saavad oma arvamust avaldada, kuid nende arvamusi ei võeta kuulda

Oliver: *„Siin võetigi see kodukord läbi ja ta kuulas iga lapse ettepanekuid ja probleeme ja muresid. Minu jaoks on see mõttetu, ma käisin siin eelmine kord /.../ rääkisin just seda kasvatajate ja laste distantssi kadumist, mitte midagi ei võetud ette.*“

Mina: *„Ahah, aga kas sind kuulati, sa avaldasid arvamust?“*

Oliver: *„(Samal ajal) mind kuulati ära, aga sellega, et sellega midagi ette võtta, seda ei toimunud. Ma pärast küsisin oma kasvatajate käest, et kas sellest räägiti [hiljem toimunud kasvatajate koosolekul], ei olnudki räägitud edasi. Kuigi X [juhataja] ütles, et ta räägib edasi.*“

Siim ja Heidi rääkisid peremajade koosolekutest, kuid tundus, et ka nemad olid koosolekute suhtes negatiivselt meelestatud või ükskõiksed. Mõlemad rääkisid, et seal saavad sõna nii lapsed kui kasvatajad, räägitakse muredest ja rõõmudest ning kehtestatakse koos reegleid. Samas jäi laste jutust kõlama, et küsitakse küll laste arvamust, aga nagu ka suurtel koosolekutel, ei võeta neid alati arvesse.

Siim: *„Ma ei tea, viimased koosolekud ei ole mingit tulemust andnud.*“

Lisaks kirjeldas Siim seda, kuidas paljud lapsed ei räägi koosolekutel kaasa. Ka Heidi ütles, et enamasti räägivad kasvatajad. Põhjuseks võib olla lihtsalt lastepoolne ideede puudus või ka hirm või ei ole veel välja kujunenud koosolekutel osalemise harjumusi. Siim kirjeldab, miks ta ei julge enam oma arvamust koosolekul vabalt välja öelda:

Siim: *„Mina hakkasin sellega, et miks meie peame ära viima [arvutid], kui X [lapse nimi] ei vii. X [lapse nimi] hakkas kohe vastu lärtsuma seal ja, ma enam ei hakanud ütlema ka midagi,*

sest eelmine kord ma hakkasin vastu ja siis määrati mulle kuu aega koduseid töid – põranda pesemine – ja ..siis ma ei hakanud enam sõna võtma, sest ma küll ei viitsi siin enam koristada.“

Mina: *„Mille eest sulle siis karistus pandi?“*

Siim: *„No kasvatajad rääkisid, et nemad pesevad meie pesu ja särki värki, et meil [kasvatajatel] võiks ka siuksed asjad kodus olla ja siis ma ütlesin, et keegi ei käsi teil siin pesu pesta.“*

Mina: *„Mhmh.“*

Siim: *„Siis X [lapse perekonnanimi] pani, et see on teie töö. Mina olin täiesti vait. Ja siis ma ütlesin, et te saate endale koju palgata teenijad ja siis nad hakkasidki, et kas meie oleme sinu arust teenijad ja siis pandigi [karistus]. Aga tegelikult ma ei mõelnud seda nii.“*

Lapsed tõid näiteid viimasest majakoosolekust, kus tehti suviseks väljasõiduks plaane.

Heidi: *„Viimati oli nii, et mingi koht pakuti välja, kuhu peab minema. Nagu, kuhu me võiksime minna. Siis me pidime välja mõtlema ja nagu kõik pidid pakkuma midagi, et kuhu võiks minna.“*

Siim: *„Siis mina pakkusin Tartu AHHA välja ja siis kasvatajad valisidki selle.“*

Siim tundis uhkust, et just tema pakutud idee saab teoks. See näitab, et lapse jaoks on oluline, kui ta saab osaleda oma igapäevaelu tegevuste üle otsustamises, mitte lihtsalt olla kaasatud arutelus, kus lõpuks tema arvamust ei arvestata.

Oliver: *“Siin ongi see, et kui sa suudad tõestada, et sind saab usaldada, ja sa oled arenenud ja sinuga saab arvestada, siis see suhtumine ka muutub nagu sinusse, paremuse poole. Siis saabki siin hakata võrdsusest rääkima. Ma arvan nii.“*

Oliveri jutust võib leida traditsioonilise lapsele lähenemise tunnuseid. Laps peab piisavalt arenema, et saavutada usaldus ja arvestav suhtumine. Uurimuses osalenud asenduskodus elavate laste juttudest paistab välja, et nad tunnevad, et kasvatajad on samuti seisukohal, et lapsed on passiivsed täiskasvanute maailma objektid, kes ei oma olulist rolli ühiskonnas ja ka

enda elus. Alles kasvades ja „*arenedes*“, nagu ütleb Oliver, on lastel võimalus saavutada täiskasvanute usaldust ja võrdset suhtlemist.

Vaid üks laps tõi välja lastekoosolekutest rääkides positiivse näite, teiste kogemused olid pigem negatiivsed. Lapsed kurtsid, et neile küll antakse võimalus oma arvamust avaldada, kuid seda tihti ei arvestata. Oma arvamuse arvestamist hinnati näiteks kasvatajatelt kontrollides, kas koosolekul võeti lapse poolt algatatud probleem üles, või olukorra muutumatuse järgi. Uurimuse läbiviimise kohaks olnud asenduskodu koosolekud peaksid idee poolest andma lapsele võimaluse oma arvamust avaldada ja aktiivselt oma igapäevaelu kujundamises osaleda, kuid praktiliselt lapsed seda ei tunne. Põhjuseks võib olla asenduskodu poolt lihtsalt koosolekute näol täita üks kriteerium või ka oskamatus koosolekuid efektiivselt läbi viia. Selline koosolekute vorm sisendab lastesse pigem nende arvamuse ebaolulisust või ka ebapädevust kui paneb neid tundma kui võrdväärseid partnereid täiskasvanutele ja aktiivsete oma elus tegutsejatena.

3.5.2 „Kui suuremaks saad ...“ - laste otsused

Oliver räägib, et lapse võimalus iseseisevalt otsustada sõltub vanusest ja arengutasemest.

Oliver: „*Kui sa väiksem olid, siis õeldi, et pididki õppima, aga suuremaks saad, siis ongi see, et see vastutus langeb sulle ja ise tead, mis teed.*“

Mina: „*Okei, et otsustamine sõltub sinu vanusest?*“

Oliver: „*Jah.*“

Mina: „*Kui sa olid väiksem, siis tehti rohkem sinu eest otsuseid?*“

Oliver: „*Ja nüüd sa pead ise rohkem otsustama ja vastutama.*“

Oliver annab edasi laps kui tulevane täiskasvanu ideed. Võimalik, et see arusaam pärineb asutuse ideest kasvatada lapsi iseseisvaks eluks – toimub ettevalmistus täiskasvanueas toimetulekuks. Lapse heaolu ja pädevus täna ja praegu jääb varju.

Heidi jaoks ei ole ise otsustamine oluline.

Mina: „*Mille üle sina otsustad siin? Kas sa üldse otsustad?*“

Heidi: *“Ei, mul on täitsa kama kaks.”*

Tema ükskõikne suhtumine võib samuti tuleneda asutuse üldisest põhimõttest, kus lastega tegeletakse tulevikku suunatud eesmärkide järgi. Laps võib olla asutuse idee üle võtnud ning tekitada tunde, et tema arvamus ja otsused ei ole olulised, sest need ei mõjuta tema heaolu.

Lisaks tubade valimisele, poodi minemisele ja riiete ostmisele mainiti otsustamise õigust ka huvialaringide ja edasiõppimise valikul. Oliver toob näite asenduskodus argipäeviti mitte elavate õpilaste suuremast valikuvõimalusest.

Oliver: *„Ma otsustan seda, et millal ma tunnid koolis üle lasen (naerab). /.../ ma ei küsi selle kohta nõu siin, tegelikult see küll ei ole hea näide, aga seda ma otsustan.“*

Oliveri jutust võib järeldada, et kui laps on tema eest vastutava täiskasvanu mõjuväljast väljas, on ta vabam tegema iseseisvaid otsuseid. Sealjuures saab laps väga hästi aru, et kooli mitteminemine ei ole positiivne. Seega võib väita, et laps on pädev otsuseid tegema oma igapäevaelu üle ning teab neid tehes, mida need endaga kaasa toovad. Lisaks võib selline olukord viidata sellele, et erinevate täiskasvanute ja ka asutuste vastutus lapse üle on kindlalt reglementeerimata ning seda saab laps oma huvides ära kasutada.

Lapsed tõid küll välja, et nad saavad omale tube ja toakaaslaseid valida, kuid need otsused on siiski mõjutatud olemasolevatest võimalustest. Lasin lastel fantaseerida ja öelda asju, mida nad muudaksid, kui nad saaksid täiesti ise otsustada. Enamasti taheti elada üksinda toas. Osadel lastel see võimalus on, kuid paljud peavad elama teistega koos, enamasti küll oma õe või vennaga, aga privaatsus on laste jaoks siiski oluline.

Roosi: *„Üksi tahaksin olla. /.../ sest siis ei saa mind keegi segada.“*

Samas tundis Siim jällegi puudust oma õdedest-vendadest, kellest ta lahku pidi kolima.

Siim: *„Ma tahtsin oma väikeste õdede-vendadega kokku jääda, aga ei saanud.“*

Siim tuli välja väga huvitava sooviga. Nimelt sooviks ta, et asenduskodu kõrval asetsev metsatukk oleks asenduskodu oma ja laste käsutuses.

Siim: „*Noo, üks asi teeb kurvaks, et võiks nagu rohkem metsa olla. See mets võiks kuuluda X [asenduskodule]. Praegu on see nagu riigi oma või linna oma. /.../ no siis võiks metsas onne teha või siukest asja, aga praegu ei või.*“

Siim räägib isetegemise võimaluse puudumisest, mis võib olla seotud sellega, et asenduskodu laste elu on reglementeeritud ja korraldatud ning on vähe asju, mida nad saavad ise teha ja otsustada.

Ka järgmine Siimu ettepanek vihjab sellele, et lastel võiks rohkem meelelahutust ja tegevust olla.

Siim: „*Ma arvan, et X [asenduskodus] võiks nagu rohkem üritusi toimuda.*“

Oliver: „*Kõik üritused on meil ära kadunud, mida saaks otsustada.*“

Nii metsas onni tegemise kui ka üritustel osalemise soov viitab laste soovile olla aktiivne ja tegevustes osaleda. Asenduskodu lapsed tunnevad, et nad ei saa piisavalt ennast teostada.

Lisaks sooviks Siim elada majades, kus on maksimaalselt neli last. Sotsiaalhoolekande seaduse (2015) järgi võib ühes asenduskodu peres elada kuni kuus last.

Siim: „*Siin on liiga palju rahvast, lapsi nagu. Tavaperes ma arvan, et ei ole nii palju. /.../ Minu arust peres peaks vähemalt neli last olema, rohkem minu arust mitte.*“

Oluline on siinkohal märkida, et Siimu enda bioloogilises perekonnas on kuus last, kellest viis elavad asenduskodus. Seda vastuolu talle selgitades ütles Siim, et oma perega olles võiks erandina viis last olla.

Lapsed tunnevad, et nad saavad mõningaid asju otsustada, kuid kõlama jääb, et nad tahaksid olla suurema sõnaõigusega.

Siim: „*Ma arvan, et lastel võiks rohkem õigusi olla.*“

Mina: „*Mis sa selle all mõtled?*“

Siim: „*No, et nad saaksid rohkem otsustada või.*“

3.6 Asenduskodu kui kodu

Oluline lastega rääkides on mõista, mida nad mõistete all mõtlevad. See, kuidas täiskasvanu defineerib perekonda või kodu, võib erineda sellest, kuidas teeb seda laps. Perekond ei tähenda alati bioloogilisi pereliikmeid või inimesi, kellega koos elatakse. Lapsed võivad perekonna asemel kasutada ka „kodu“ mõistet, mis on enamasti kui maja, korter või asenduskodu peremaja. Koduks ja perekonnaks nimetavad lapsed oma jutus kohti ja inimesi, kellega on neil emotsionaalne seotus.

Lastega töötavad spetsialistid peaksid lastega töötades teadma, kuidas lapsed nende eluga seotud mõisteid tõlgendavad. Täiskasvanu peab sisenema lapse eluilmale ja mõistma, milliseid tähendusi ta sellele annab. Oluline oskus on ka lapsi kuulata ja hiljem nende juttu analüüsida, sest tihti võib olla raske mõista, miks laps just selliseid vastuseid annab. Laps võib anda vastuseid, mida ta arvab, et temalt oodatakse. Selle leevendamiseks saab luua usaldusliku ja vaba õhkkonna ning sisendada lapsele, et kõik, mis ta mõtleb ja ütleb, on õige.

3.6.1 Kodu ja perekonna mõisted asenduskodu laste juttudes

Intervjuusid läbi töötades selgus, et kõik peale Rauno nimetavad asenduskodu koduks. Koduks nimetati asenduskodu üldiselt oma igapäevaseid tegevusi kirjeldades, kasutades väljendeid „*tulin koju*“, „*ei pea kodus passima*“. Detailsemalt asenduskodus elamisest rääkides kasutati mõisteid „*rühm*“ ja „*maja*“. Rauno kasutas sõna „*kodu*“ korteri kohta, kus ta enne asenduskodusse sattumist elas. Põhjuseid võib olla mitmeid. Esiteks on Rauno elanud asenduskodus vähem kui teised uurimuses osalenud lapsed. Lisaks õpib ta õpilaskoduga koolis ja on asenduskodus vaid nädalavahetustel ja vaheaegadel. Selline süsteem muudab lapse justkui kodutuks. Laps tuleb ära oma kodust ning asub elama asenduskodusse, kus ta tegelikult viibib väga vähe, peamine elukoht on lapse jaoks kooli õpilaskodu. Lapsel on kohanemiseks palju paiku ja samuti ka mitmeid inimesi, nii eakaaslaseid kui ka täiskasvanuid.

Mina: „*Räägi oma elust siin mulle, mida ma võiksin teada?*“

Rauno: „*Muidu olen ma põhimõtteliselt koolis terve see aeg...*“

Rauno oli 12-aastane, kui tuli asenduskodusse elama. Tõenäoliselt võtab tema kohanemine „*uues kodus*“ pikemalt aega. Võimalik, et Rauno ei hakkagi asenduskodu kunagi koduks

kutsuma. Tal on oma varasema elupaigaga side säilinud, ta käib kodus üpris tihti, kuna tema üks vendadest, kes äsja asenduskodust ellu astus, elab seal. Rauno rääkis kodust väga entusiastlikult, tundus, et tal on hea meel, et vennad seal remonti teevad.

Koolist ja asenduskodust rääkides pidas Rauno mõlemaid headeks kohtadeks, kuid arvas, et asenduskodu on olulisem, seostades seda vendade olemasoluga.

Mina: „*Aga kumb on sulle olulisem?*“

Rauno: „*Mm, siin [asenduskodu].*“

Mina: „*Siin?*“

Rauno: „*Siin ma põhimõtteliselt käin vahel X [koha nimi] poes, seal ma näen X [venna nimi], räägin juttu temaga ja. Siis tuleb X [teise venna nimi], räägin X [teise venna nimi] juttu ja.*“

Mina: „*Siin on sul nagu vennad?*“

Rauno: „*Siin on vennad olemas.*“

Seega võib järeldada, et asenduskoduga on tugevam emotsionaalne suhe, kuna on võimalus kohtuda vendadega, vaatamata sellele, et vennad asenduskodus eriti ei käi. Üks vendadest elab asenduskodu lähedal ning teine elab asenduskodus, kuid viibib seal minimaalselt. Teadmine, et nad on lähedal, ja võimalus nendega kohtuda loob turvatunde. Rauno jutust võib järeldada, et kodu ei tähenda kohta, vaid inimesi, kes on olulised ja loovad turvatunde.

Huvitav oli näha, kuidas erinevad lapsed mõistavad perekonda erinevalt ning määratlevad erinevaid inimesi oma perekonnaliikmetena. Kui Siim ja Rauno paigutasid keskkonnakaardil perekonna alale vaid oma bioloogilised pereliikmed, siis uurimuses osalenud teised lapsed, Oliver, Heidi ja Roosi lisasid veel kasvatajaid, sõpru, kes elavad väljaspool asenduskodu, ning näiteks ka kasvatajate lapsi. Olgu märgitud, et Oliver ja Heidi kirjutasid keskkonnakaardile kõige olulisemate inimeste ette valdkonna nimega kodu, mis näitab jällegi laste tõlgendust kodust kui lähedastest inimestest, mitte niivõrd kohast.

Oliveril on mitu õde ja venda, keskkonnakaarti joonistades pidas ta perekonnaks oma olulisi kasvatajaid ja õdesid, kes temaga asenduskodus elavad. Teised pereliikmed grupeeris ta

eraldi. Oliver: „*Nad ei ole mul siin kodus pere, vaid nad on selles suhtes väljaspool.*“ Oliver paigutas „teised pereliikmed“ kategooriasse pereliikmed, kes tema elu igapäevaselt ei mõjuta ning kellega kokkupuude on harvem.

Rauno pidas perekonna juures lisaks oma vendadele, õele ja vanavanematele oluliseks ka õde, keda ta pole mitmeid aastaid näinud ning kelle nime ta ei tea. Rauno oma ema keskkonnakaardile ei märkinud, ka hiljem emast rääkides ei pidanud Rauno vajalikuks teda keskkonnakaardile märkida.

Rauno: *“Ema mul on ka.. ma ei tea.. /.../ ma ei tea, kus ta on. /.../ Aga muidu ta on ka pereliige.”*

Rauno emast ebalevalt ja katkendlikult rääkimine võib viidata lahendamata teemale. Heidi ei soovinud samuti oma ema keskkonnakaardile märkida, tema märkis kodu valdkonna alla õe, venna ja tädi juurde hoopis neli olulist sõpra. Kodu valdkonna all oli Heidil vaid üks tegelikult temaga koos elav oluline inimene, õde, ülejäänud elasid temast eraldi. Seega võib öelda, et ka Heidi jaoks tähendab kodu lähedasi inimesi, mitte kohta, kus elatakse.

Oliver on asenduskodus elanud 15 aastat, seega on ta paljude oma majakaaslastega alates teisest eluaastast koos kasvanud. Lisaks lastele on Oliveril ka kaks kasvatajat, kes on kogu tema asenduskodus kasvamise perioodi tööl olnud. Ta joonistas ka keskkonnakaardile „kodu“ valdkonna alla endale lähedasteks inimesteks kolm kasvatajat.

Oliver: „*Nad ei ole minu jaoks nagu töötajad, vaid siis nagu pereliige või noh pereliikmed, sest nad ju meid on üles kasvatanud, noh, sest X [kasvataja nimi] ja X [kasvataja nimi] olid kohe alguses olemas, kui me tulime. Nemad ongi olnud kogu see aeg.*“

Lisaks oma rühma kasvatajatele väärivad Oliveri meelest pereliikme staatust ka kaks teiste rühmade kasvatajat, kes algusest peale asenduskodus töötavad. Need kasvatajad keskkonnakaardilt puuduvad.

Oliver: „*Need, kes on algusest peale siin töötanud ja minuga kokku puutunud, ma neid ei nimetaks kasvatajateks või töötajateks, nad on ka nagu pereliikmed X [kasvataja nimi] ja X [kasvataja nimi]...*“

Oliveri jutust kerkib esile stabiilsuse olemasolu vajalikkus. Kasvatajate värbamisel on väga oluline veenduda, et inimene oleks valmis ennast pikalt asenduskodu tööga siduma (SOS Lasteküla Eesti Ühing, 2015). Oliveri jaoks on olulised kaks teistes majades töötavat kasvatajat, kuigi nemad ei ole Oliveri otseselt kasvatanud. Seega on asenduskodu laste jaoks oluline neid ümbritsevate inimeste stabiilne olemasolu.

Asenduskodu lapsed määratlevad perekonda erinevalt. Tuleb välja, et lapsed peavad perekonnaks inimesi, kellega nad tunnevad emotsionaalset ja lähedast sidet. Nende inimeste olemasolu ja kättesaadavus tekitab neis turvatunnet. Lisaks on oluline ka kasvatajate stabiilsus. Ei ole selget vahet kodu ja perekonna mõiste tõlgendamisel. Ka kodu all mõisteti olulisi inimesi, mitte vaid kohta, kus elatakse. Seega võib öelda, et asenduskodu lapsed seostavad perekonna ja kodu mõistet oluliste inimestega, kes nende igapäevaelus osalevad.

3.6.2 „Meil on see ühine temperament ja vaidlemine“ – bioloogiline perekond

Mitmel korral kerkis intervjuude käigus üles perekonna bioloogilisuse teema. Oliveriga tema majas elavatest lastest rääkides selgus, et teised lapsed ei ole lihtsalt sõbrad või tuttavad, vaid midagi enam.

Oliver: *„Nad ongi sõbrad, noh, sõbrad, noh, ongi sõbrad, et me oleme pikki aastaid koos kasvanud, võiks ju öelda, et ongi nagu päris pere – vennad ja õed –, aga selles suhtes bioloogiliselt see nii ei ole.“*

Oliver tunneb teiste lastega tugevat sidet, kuna koos on üles kasvatatud. Samas ei unusta ta märkimata, et vaatamata ühisele kasvamisele on nad pärit erinevatest perekondadest ning seega pole nende side bioloogiline. Ta lisab juurde, miks ta tunneb, et tema bioloogilised õed ja vennad on rohkem perekond kui teised rühmakaaslased.

Oliver: *„Meil on see ühine temperament ja vaidlemine (naerab).“*

Olenemata sellest, et laps on üles kasvanud teiste laste keskel, on neil kuskil teadmine, kes on nendega bioloogiliselt seotud, näiteks Siim rääkis perekonnaga suhtlemisest: *„ X [õe nimi] ja need on ka kõik [teised õed ja vennad] mulle poolvennad ja poolõed. /.../ Mul pole ühtegi lihast õde ega venda tegelt./.../ Ma olen nagu täiesti üks.“*

Hiljem lisab, et ta võtab neid õdesid ja vendasid vaatamata ühise isa puudumisele ikka nagu päris pereliikmeid. Asenduskodu laste identiteedi loomise toetamine peaks olema asenduskodu kasvatajate üheks ülesandeks. Lastega tuleks arutada ja aidata jõuda selgusele, kes nad on ja kellega nad seotud on, ning selgitada, mida tähendavad veresidemed. Eluilmakeskse lähenemise eesmärgiks on aidata inimesel leida elu mõte ja koht oma elus (Selg, 2015c).

Roosi pani joonistades kirja ema, isa, õed ja vennad ning tegi pausi. Sel ajal pani ta pliiatsi käest, vahetas asendit, jõi, ajas jooki maha, puhastas kampsunit mahlast ning asus uuesti keskkonnakaadi täitmise juurde. Ta kordas üle kirjutatu, ohkas raskelt, ja hakkas teisi (mitte bioloogilisi) pereliikmeid kirja panema. Hiljem olukorda analüüsis tundus see paus mulle sümboolsena ja justkui teadlikuna, kuigi Roosi selle kohta ise midagi ei öelnud.

Asenduskodu laste jaoks on olulised paljud neid ümbritsevad ja ka mitte ümbritsevad inimesed. Kõigi lastega oli rohkemal või vähemal määral juttu nende perekonnast. Nagu eelpool mainitud, ei ole võimalik perekonna mõistet tõlgendada ühtemoodi, kuid lastega vesteldes selgus, et pereliikmete määratlemisel on oluline aspekt bioloogilises. Lapsed kasutasid ise sõna bioloogilises, lihane või kasutasid mittebioloogilise väljendamisega väljendit „*nagu pereliige*.“ Lisaks kasutas üks laps pikka pausi eraldamaks bioloogilist perekonda mittebioloogilisest. Olenemata lapse asenduskodus elamise perioodist või bioloogilise perekonnaga suhtlemise tihedusest, on lapsed teadlikud, et päris perekond on see, kellega on veresugulus. Bioloogilise rõhutamine näitab, et laste jaoks on oluline nende päritolu. Pole oluline, kas suhted oma bioloogilise pereliikmega on head või halvad, bioloogiline side on see, mis määrab seotuse. Seega võib väita, et oma juurte tundmine on asenduskodu laste jaoks väga oluline ning lapsi tuleks toetada suhtlusel oma bioloogilise perekonnaga.

3.6.3 „Suhtleks hea meelega“ - suhtlemine vanematega

Minu poolt intervjueritud lastest teavad kõik oma päritolu ning oma vanematega suhtlevad kõik peale Rauno. Rauno nägi ema viimati enne asenduskodusse tulemist, kaks aastat tagasi, kuid nüüd pole teada, kus ema on. Rauno ütleb, et tunneb puudust oma emast.

Rauno: „*Suhtleks hea meelega, aga ei tea, kus ta [ema] on.*“

Ka Roosi tunneb puudust oma vanematest ja väikesest õest/vennast, kes temaga koos ei ela. Roosi ei taha oma emast pikalt rääkida, mitmel korral vahetub jutu teema väga kiiresti. Sarnaselt käitus intervjuu ajal ka Heidil, kes emast pikalt rääkida ei taha. Emaga suhtleb ta iga päev telefoni teel ning käib vahel tal ka külas. Erinevalt Roosist, kes küll emast rääkimist pigem vältis, aga joonistas ema siiski keskkonnakaardile, ei joonistanud Heidi ja Rauno oma ema keskkonnakaardile. Heidi oli ka ainuke laps, kes arvas, et ta ei sooviks perekonnast eraldamisest rääkida. Seega võib arvata, et Heidi jaoks on ema teema väga isiklik, sellega võib olla seotud mingisuguseid traumaatilisi mälestusi ja tundeid ning ta ei soovi seda kõigiga jagada.

Küsites Roosilt, kui tihti ta oma perekonnaga suhtleb, uurib ta minult kõigepealt, kas ma mõtlen vanemaid või õdesid-vendasid, ning minult suunavat vastust saamata vastab järgmiselt.

Roosi: „*Mmm, õdede-vendadega iga päev. Ema ja isaga mõnikord...harva.*“

Nagu ka Roosil, käib Siimul ema, isa ja väike õde/vend asenduskodus külas. Mõlemad rääkisid, kuidas vanemad nende sünnipäevadel käisid. Siim kirjeldab suhtlussagedust vanematega.

Siim: „*No telefoni teel suht kogu aeg [suhtleb vanematega], no siin on nad ka vahel käinud, minu sünnipäeval käisid näiteks ja nüüd tulevad aprillis jälle ja.*“

Oliveri suhtlus emaga on igakuine, kuid see seisneb emalt raha saamises ja selle temalt juurde küsimises. Lisaks proovib Oliver ema õigele teele suunata, kuid ema ei taha teda kuulda võtta. Oliveri ja ema suhe pole kogu aeg selline olnud: sel ajal, kui emal raha ei olnud, ta lastel külas ei käinud ja suhtlust ei toimunud.

Oliver: „*Emaga ma suhtlen ka niimoodi, kui tal tuleb see toetus, see töövõimetus, kuu alguses, siis ta toob meile viieka iga kuu alguses. /.../ kui ma pean sinna [ema juurde] raha järgi minema, siis me ikka räägime ka muust, sest ma ikka neile ütlen, et miks te käite mustalt tööl, miks te ametlikult ei käi, et te ei hakka muidu kunagi pensioni saama onju, aga noh, siis nad hakkavad ka õiendama ja siis ma tulen ära, nad ei suuda seda tõde kuulata.*“

Enamikul lastest on säilinud suhtlemine vanematega, ent nad ei ole sellest rääkides avatud. Pigem loetlevad nad suhtluskordi, mis võib olla seotud sellega, et see on nende jaoks raske ja lahendamata teema ning lihtsam on sellest taanduda.

Oliver on ainuke, kes intervjuu ajal vanematele andestamisest räägib. Ta ütleb, et ta ei mõista oma ema hukka ega tunne tema vastu negatiivseid tundeid, nagu tema õde/vend tunneb. Pigem on Oliver tänulik, et ta asenduskodusse sattus, sest siin on ta kaugele jõudnud ja palju saavutanud.

Oliver: *„Ma ütlen, et ma tema peale pahane ei ole, mul on väga hea lapsepõlv olnud. Et.. tegelt ongi selles suhtes, ma arvan, et ma poleks praegu selle muusikaga nii tugevalt seotud ja sealmaal, kus ma nagu olen praegu/.../ ma ei ole ta peale pahane ka, X [õde/venna nimi] on. Ta ei suhtle temaga nii, nagu mina suhtlen. Ma suhtungi temasse kui emasse, ma olen talle andeks andnud, sest sa ei tea ise mitte kunagi, millal sul võib raskeid aegu tulla. Muidugi on võimalik alati ennast muuta, aga mis sa teed, kui mõistust pole antud.“*

Oliver küll ütleb, et ta ei ole oma ema peale pahane ja justkui vabandab ema „raske ajaga“ välja, kuid lause: *„...aga mis sa teed, kui mõistust pole antud“* kõlab sarkastiliselt. Ka Ingrid Kase (2006) magistritöös selgus, et lapsed räägivad oma vanematest nii negatiivselt kui ka üritavad oma vanemate käitumist/olukorda välja vabandada.

Lisaks andestusele tõi Oliver meie vestluses seoses perekonnast eraldamise kohta uurimisega välja *ülesaamise*. Ta ise oleks nõus enda kogemusest perekonnast eraldamisest rääkima, kuid arvab, et *„mitte väga väikestega, mitte nende lastega, kes on hakanud sellesse ikka jõudma, et kes saavad, kes juba hakkavad aru saama. Ka vanemate laste käest, need, kes sellest juba üle saanud ja oskavad teistpidi seda maailma vaadata, et nende käest võiks küsida.“*

Oliveri jutust võib välja lugeda, et lastel võtab aega, et perekonnast eraldamise teemast *üle saada ja osata vaadata maailma teistpidi*. Tema jutt viitab sellele, et aeg, mitte kasvatajad, on see, mis aitab sellest valusast teemast rääkida. Sarnast sõnumit kandis ka asenduskodu juhtkond, kui nad keeldusid perekonnast eraldamise teemal uurimuse läbiviimise.

3.6.4 „Ma ei tea, kas ta oli vanaisa“ – suhtlemine sugulastega

Vanematele ja õdedele-vendadele lisaks suheldakse ka teiste sugulastega. Oliver märkis keskkonnakaardil olulisteks „teisteks pereliikmeteks“ väljaspool asenduskodu elavaid õdesid-vendasid, ema ja tädi. Viimasega on Oliver tuttav vaid mõned aastad. Kõigi õdede-vendadega suhted head ei ole.

Oliver: „Üks vend on veel X [venna nimi], aga teda ma ei pannud, sest tema ütles mu tädile, et meie suhtleme temaga ainult siis, kui meil raha on vaja. See on täiesti vale, sest ma olengi temaga ainult ühe korra kohtunud.“

Oliveri juttudest võib järeldada, et tal on raskusi suhete lahendamise ja inimestega tihti tülis. Lisaks keerulistele suhetele oma vennaga räägib ta ka oskamatuses suhelda edasi tugiperega. Oliveri kasuema surmast on möödas poolteist aastat, kuid suhtlus siiani taastatud pole, seega võib arvata, et Oliver ei ole nõu saanud, kuidas kasuperega edasi suhelda. Tundub, et tema elus on mitmeid rääkimata ja lahendamata probleeme.

Mõned aastad tagasi alustas Oliveri üks õde/vend oma iseseisvat elu. Temaga käib suhtlus sarnaselt emaga, kuigi rollid on vahetunud – Oliver annab õele/vennale raha. Sisimas ootaks Oliver antud raha tagasi, kuid samas tundub õe/venna olukord täbaram kui tal endal ning lubab võla tagasi maksmata jätta.

Oliver: „No X [õde/venna nimi] me suhtleme siin nii palju kui ta siin ennast näole annab.“

Mina: „Et ta käib siin siis külas?“

Oliver: „Käiks ta siis meil külas, ta käib X [rühma nimi]. Ta käib meie juures siis, kui tal on näpud põhjas, enamuse ajast. /.../ ma kade ei ole, kui mul on võimalus anda, siis ma annan.“

Mina: „Aga ta siis toob tagasi ka või?“

Oliver: „No tavaliselt ma alguses ütlen, et too raha tagasi ka siis, aga pärast ma ütlen talle, et pole vaja. Et mul on ju toit ja asjad kõik olemas.“

Heidi käib lisaks ema külastamisele ka oma tädil tihti külas ning jääb sinna ka soovi korral ööseks. Heidi suhtleb oma õega/vennaga siis, kui too Soomest Eestisse puhkama on tulnud. Lisaks kokkusaamisele suheldakse ka sotsiaalmeedias.

Heidi: „*Vahepeal saame kokku või internetis.*“

Asenduskodu toetab suhtlemist lähedastega, lubades nende juures ööbida ja võimaldades nendega suhtlust nii asenduskodus kui sotsiaalmeedias või telefoni teel. Pole teada, kuidas asenduskodu tegeleb lastega pärast lähedastega suhtlemist või külaskäiku.

Rauno suhtleb lisaks asenduskodus viibivale vennale/õele, asenduskodust äsja elluastunud õele/vennale veel ühe õega/vennaga sotsiaalmeedias. Teise õe/venna nime ta ei tea ning puudub kontakt. Kontakt puudub ka vanaema ja vanaisaga. Rauno rääkis, kuidas ta tahtis väga teada saada, kus vanavanemad elavad, ta palus inglise keele õpetajal uurida. Selgus, et vanavanemad elavad väikeses külas, kust Rauno koolibuss igal esmaspäeval ja reedel läbi sõidab.

Rauno: „*Ma ei tea, ma üks kord nägin teda, see vanaisa ei tundnud mind ära. Ma ei tea, kas ta oli vanaisa, ma ei mäleta.*“

Mina: „*Kus sa nägid teda?*“

Rauno: „*Ta oli, tuli X [peatuse nimi] peale.*“

Mina: „*Aa, kui sa bussiga koolist koju tulid?*“

Rauno: „*Jaa.*“

Mina: „*Nii, ja siis sa arvasid, et see on su vanaisa?*“

Rauno: „*Ma ei teadnud, kas see on vanaisa. Nägu on nii muutunud, pole ammu näinud.*“

Mina: „*Ahah, aga sa ei läinud temaga rääkima?*“

Rauno: „*Igaks juhuks mitte, ma ei teadnud, kas ta on, ma ei tundnud ära. Kui tunneks ära, siis ma räägiks küll, hea meelega.*“

Rauno tundus perekonnast rääkides kõige kurvem olevat. Ilmselt vajab laps infot ja otsib kontakti oma juurtega ja päritoluga. Võimalik, et selle põhjuseks on harv kokkupuude oma vendadega/õdedega. Kokkupuudet takistab nii kaugemal koolis käimine kui ka see, et üks õde/vend on juba ellu astunud ning teine käib asenduskodus võimalikult harva. Seega on mõistetav tema igatsus sugulaste järele. Rauno võib puudust tunda lähedasest ja turvalisest suhtest. Ilmselt ei ole tal ühegi kasvatajaga veel lähedast suhet tekkinud – ka oma suure probleemi, vanavanemate otsimise, lahendamisel otsis ta abi koolis õpetajalt. Seda on takistanud nii kolimine, kasvatajate vahetus kui ka argipäeviti kaugemal koolis viibimine.

Laste juttudest selgub, et on erinevaid viise bioloogiliste pereliikmetega suhtlemiseks: helistamine, vastastikune külas käimine ning suhtlemine interneti vahendusel. Laste kirjeldustest võib järeldada, et asenduskodu aktsepteerib kõiki neid viise lähedastega suhtlemisel. Pole teada, milline on suhtlemise järelevalve ning kui palju saavad lapsed tuge bioloogilise perekonnaga suhete säilitamiseks.

3.7 „No me ei räägi eriti“ – suhtlemine teiste lastega

Peale Siimu ja Oliveri võis kõigi teiste laste keskkonnakaartidelt leida oluliste inimeste seast vähemalt ühe asenduskodu lapse. Oma majakaaslaseid nimetatakse küll sõpradeks või ka perekonnaliikmeteks (Oliver), kuid samas suhted nendega väga tihedad ei ole. Põhjuseks on enamasti erinevad huvid või hoopis konfliktid. Heidi kirjeldab suhtlust majakaaslastega ning põhjendab, miks see nii on.

Heidi: „*No me ei räägi eriti, väga tihti. Vahest, kui mööda lähme üksteisest. Kõik on oma tubades või vaata see X [majakaaslase nimi], onju. /.../ tal on mitu arvutit ja kõik [majakaaslased] on nagu tema toas./.../ Aga mina olen selline, et väljas tahaks käia.*“

Erinevaid huve kirjeldab ka Oliver, kes tunneb, et häid sõpru tal asenduskodu peale on kaks, nemad on samuti asenduskodus pikemat aega elanud.

Oliver: „*Selles suhtes teistega [majakaaslastega] väga, noh, et kui on vaja, kui kellelgi abi on vaja koolitöödel, ma alati aitan, ja siis, tegelt nagu väga palju ei puutu, sest huvid on nii palju erinevad. See aiandus kellelegi huvi ei paku, siis ma siin nokitsen siin omaette..*“

Oliver: „Siin on nagu paar sõpra, nagu X [asenduskodu lapse nimi] ja X [asenduskodu lapse nimi], sest temaga on ka nagu kaua koos oldud. Aga ülejäänud on nagu selles suhtes..ka nagu suhtlen, aga päris sõbraks nagu ei nimeta, sest ei usalda nii väga, et sõber on ikkagi see, keda sa usaldad. Et siis ütleni nagu lihtsalt tuttavad. Ja siis mängukaaslased või kuidas öelda.“

Oliveri jutus tuleb välja jälle stabiilsus. Tema jaoks on olulised kaks sõpra, kes on nagu temagi asenduskodus pikalt elanud. Stabiilsus võib asenduskodu laste jaoks olla seotud pikaajaliste suhetega, mis on turvalised ja loovad usaldusliku suhte.

Suhteid asenduskodus on erinevaid, kuid Oliver arvab, et väiksematesse suhtutakse halvemini. Väiksemaid pannakse enda eest asju tegema ja nõutakse neilt kindlat reeglite täitmist, vaatamata sellele, et nõudja ise eksib samuti reeglite vastu.

Oliver: „Ma olen kuulnud, et teistes majades ikka väiksemate kallal võetakse, aga see on tegelt igas peres nii, et väiksemad saavad alati natuke rohkem ülekohut.“

Oliveril on oma majast näide noorimast lapsest, kellesse suhtutakse üleolevalt ning Siimul on näide kõige vanemast, kes käsutab väiksemaid.

Oliver: „Selles suhtes on X [majakaaslase nimi] meie rühmas raske, aga samas ta tekitab probleeme väga palju ise, nii et see suhtumine ongi see, et kuidas sa nagu..kuidas sind usaldatakse, kuidas sa oma usalduse välja teenid.“

Siim: „Ta käsutab väiksemaid, et näiteks mine vii peamajja minu arve ära näiteks või midagi.“

Siim kirjeldab ühte majakaaslast, kellel on teistest leebemad reeglid ning sellega kaasneb tema üleolev käitumine väiksematesse. Kuigi Siim on ise ka temast noorem, julgeb ta vastu hakata ning on ühe teise majakaaslasega oma ülesandeks võtnud ka teisi kaitsta ja käsutajale vastu hakata.

Siim: „Keegi ei julge vastu hakata. /.../ ja siis mina hakkas talle vastu kohe, et sina ei ole kasvataja siin. Ma ütlen, et kasvataja otsustab.“

Vanemate laste võimu kasutamine väiksemate laste peal tuli välja ka Ingrid Kase (2006) magistriöös. Tema töös väljendus võimu näitamine ka füüsilises vägivaldas, kuid minu

uurimuses osalenud asenduskodu lapsed kirjeldasid vaid verbaalse võimu kasutamist väiksemate suhtes.

Lisaks majakaaslaste eest seismisele on vanemad õed-vennad väga julged seisma oma väiksemate õdede-vendade eest ning nende pärast oma soove alla surunud. Näiteks räägivad Roosi ja Siim, miks nad õega/vennaga ühte tuppa elama läksid.

Roosi: „*Muidu X [õe/venna nimi] oleks hakanud nutma.*“

Siim: „*Ma ei tea, äkki tal on nagu üks oma toas nagu ei meeldi.*“

Siim kirjeldab oma muret pärast õdedest-vendadest lahku kolimist.

Siim: „*Ma ei tea, mis nendega seal juhtuda võib jaa.. no, ikkagi, ma ei tea. Äkki juhtub midagi. /.../ ma ei tea, äkki... teevad endale haiget või viga ja siis keegi teeb neile või midagi siukest, noh. /.../ no X [rühma nimi] on igasuguseid seal. Näiteks X [lapse nimi] närvi läheb, see virutab igale ühele.*“

Siim ja Roosi viitavad vastutusele oma õdede ja vendade ees. See vastutuse tunne võib pärineda asenduskodueelsest ajast. Lapse eraldamine perekonnast on äärmine meede ning tuleneb enamasti vanemate ebapiisavatest oskustest või võimalustest lapsele heaolu tagada. Vanemad lapsed on sellistes olukordades väiksemate eest hoolitsemisel vanemate rolli üle võtnud ning seega väiksemates turvatunde loonud. Pärast harjumist ja kohanemist võivad soojad suhted tekkida mõne kasvatajaga, kes suudab lapsele vanemate asemel või vanema õe/venna kõrval piisavalt soojust ja hellust pakkuda.

Lisaks kirjeldab Siim, miks ta ei tahtnud õdede-vendadega ühte rühma minna.

Siim: „*Nad küsisid, kuhu ma tahaksin minna, siis ma ütlesin, et X [maja number] ma ei tahaks, seal karjutakse nii palju..ma ei saaks rahu. /.../ kuna seal oli nii suur kisa, siis ma ei tahtnud väga minna sinna.*“

Ka Roosi väljendab suuremat privaatsuse vajadust.

Roosi: „*X [majakaaslane] ärkas täna üldse kell neli üles. Seepärast ärkasin mina kaheksa kakskümmend (vihaselt). /.../ kui ma tahan õppida, siis väiksed tulevad alati minu tuppa*

karjuma. Ja kui ma tahan X [kasvataja laps] kahekesi mängida, siis nad tulevad jälle segama. Siis me ei saa jälle midagi mängida rahulikult.“

Roosi väljendab soovi saada rohkem privaatset ruumi ja aega. Samas mainib ta väikseid, mis võib tähendada, et nooremad lapsed elavad koos vanemate lastega ning neil on erinevad huvid. Seega segab vanusevahe koos elamist. Vanades, rühmasüsteemiga, lastekodudes olid lapsed paigutatud vanuse järgi, kuid enam seda ei tehta. Vanuse järgi lapsi paigutades võivad õed-vennad eraldi elama sattuda, kuid see ei ole laste huvides. Laste soove tuleb nende elupaiga valikul kindlasti arvestada. See aga ei tähenda seda, et tuleks tagasi liikuda minevikku ja kasutusele võtta rühmasüsteem, kus lapsed olid vanuse järgi jaotatud.

Lisaks asenduskodus elavatele õdedele-vendadele ja teistele lastele suhtlevad asenduskodu lapsed sõpradega ka väljaspool asenduskodu.

Siim: „*Mm, olen sõpradega, käin kinos näiteks või niisama olen.*“

Lisaks kinos käimisele käiakse sõpradega väljas või neil külas ning mõnikord jäädakse ka sõbra juurde ööbima. Sõpradest väljaspool asenduskodu räägib kõige rohkem Rauno. Põhjuseks võib olla asenduskodu lähedus tema varasemale elupaigale, kus on väljakujunenud sõprusringkond. Suhete säilitamine sõpradega on asenduskodu lapse jaoks oluline. Sattudes uude keskkonda ei pea laps oma varasemaid suhteid katkestama ning seeläbi võib kohanemine kiiremini toimuda. Seega võib öelda, et lapsed, kes paigutatakse oma varasema elukoha lähedasse asenduskodusse, on paremas olukorras kui lapsed, kes isoleeritakse täielikult oma varasemast elukeskkonnast ja sinna kuulunud inimestest.

Heidi toob välja ühe asutuse, kus tema koos oma sõpradega vaba aega veedab.

Heidi: „*Käisime ühe sõbra juures ära, võtsime asjad, ja kutsusime teised välja, siis, ee, olime noortekas.*“

Ka Siim on proovinud endale erinevaid vaba aja tegevusi leida, kuid on ette tulnud mitmeid takistusi.

Siim: „*Kaitseliidus käisin, aga siis hakkasid sinna need X [asenduskodus elava pere perekonna nimi] tulema, /.../ ja siis ma mõtlesin, et ma tahaks nagu omaette olla, ma ei saanud olla omaette kuskil.*“

Siim kirjeldab, kuidas tema Kaitseliidus käimine katkes teiste asenduskodu laste osalemise tõttu. Ta ei põhjendanud, miks see teda häiris, kuid üheks seletuseks võib olla see, et laps otsib endale tegevust väljaspool asenduskodu, et saada privaatsust ja vaheldust oma igapäevastele kaaslastele. Teiste asenduskodu laste osamine Kaitseliidus võis tekitada ebameeldivust, kuna seeläbi võivad teised Kaitseliidust aru saada, et ka Siim on asenduskodust. See omakorda võib viidata lapse soovile vältida asenduskodulaste stigmatiseerimisega. Lapsed ei saa asenduskodus endale kaaslasti valida, nad peavad leppima oma saatusekaaslaste heade ja halbade külgedega ning nendega koos toimima.

Lapsed ei kirjeldanud asenduskodus elavate teiste lastega väga lähedasi suhteid. Enamasti toodi välja ühiste huvide puudumist, *väiksemate segamist* ja rahu teistest asenduskodulastest – *omaette olemist*. Siiski selgus, et lisaks oma õdede ja vendade eest seismisele võetakse enda kohustuseks kaitsta *väiksemaid*, keda vanemad lapsed kipuvad käsutama ja enda kasuks ära kasutama. Laste seas väljakujunenud eakaaslaste kultuurile (*peer culture*), mida on kirjeldanud Corsaro (2011), viitab laste oma keelekasutus. Lisaks asenduskodus elavatele kaaslastele on mõnel lapsel väljaspool asenduskodu oma sõprusringkond kujunenud või asenduskodueelsest ajast säilinud.

KOKKUVÕTE

Minu magistritöö eesmärgiks oli mõista asenduskodus elavate laste käitumise nende elust asenduskodus.

Üha enam rõhutakse erinevates lastega seonduvates regulatsioonides nii Eestis kui Euroopas lapse arvamuse küsimise ja selle arvestamise kohustusele. See tuleneb kaasaegsest lähenemisest lapsele, kus võrreldes traditsioonilise lähenemisega, on laps arvestatav ja täisväärtuslik ühiskonnaliige, täna ja praegu, olenemata tema vanusest või arengutasemest. Kaasaegne lähenemine näeb last kui aktiivset tegutsejat oma enda eluilmas. Lapsed on subjektid, mitte objektid, kelle eest kõik ära tehakse.

Lapse loomulikuks elukeskkonnaks on tema kodu, kus elab tema perekond, kuid asenduskodu laste puhul võtab lapse kasvatamise vanematelt üle riik, oma erinevate hooldusvormidega. Asenduskoduteenus on üks neljast Eestis kasutusel olevast asendushoolduse vormist. Asenduskodude süsteemi on aastate jooksul muudetud. Suurimaks eesmärgiks on Eestis asenduskoduteenus võimalikult peresarnaseks muuta. Selle jaoks ehitatakse väikeseid peremajasid, kus lapsed elavad suurte rühmade asemel väiksemates perekondades, kus hoolitseb nende eest perevanem või vahetustega kasvatajad.

Peremajad on küll väiksemad ja kodusemad kui suured hooned, kuid vaatamata püüdlustele muuta keskkonda peresarnasemaks, on asenduskodudes siiski veel institutsioonile omaseid tunnuseid, mille alusel on Erving Goffman (1961) defineerinud totaalset institutsiooni.

Selleks, et mõista, mida lapsed ise oma elust asenduskodus arvavad viisin läbi viis individuaalintervjuud ühes asenduskodus elavate lastega. Enne intervjuuküsimuste juurde asumist palusin lastel joonistada keskkonnakaardi ja paigutada sinna enda jaoks olulised inimesed. Püüdsin luua lastega usaldusliku suhte ja võimalikult palju vähendada võimuvahetust, mis on tingitud täiskasvanu-laps ja uurija-uuritav rollidest. Intervjuudes küsisin lastelt nende igapäevaeluga seotud küsimusi. Näiteks uurisin kellega nad elavad, millised on nende kasvatajad, kui tihti nad oma perekonnaga suhtlevad, lisaks peatusime mitmetel teemadel, mida lapsed ise jutukäigus välja tõid ja oluliseks pidasid. Uurimuse käigus ilmnas väga palju erinevaid olulisi teemasid, mida lapsed asenduskodus elamise kohta välja tõid, kuid kõigil neil ma oma töös ei peatu.

Asenduskodust rääkides tõid lapsed välja asenduskodu hierarhilisuse. Asenduskodu struktuuri mõistmisel läbi laste kirjelduste võib üldistavalt öelda, et sinna kuuluvad 3 gruppi: juhtkond, kasvatajad ja lapsed. Nende kolme grupi hierarhia tipus on juhtkond, kes on laste juttudes inimeste asemel *peamajaks* muutunud. *Peamaja* tegeleb asenduskodu toimimise korraldamisega - jagab ülesandeid kasvatajatele, korraldab üritusi, tegeleb rahaasjadega ning vajadusel karistab ja tunnustab lapsi. Uurimuses osalenud lapsed tõid rohkem näiteid *peamaja* karistamisest kui tunnustamisest. See näitab, et laps ei tea, kes ja kuidas karistuse määrab, karistaja on keegi kuskilt eemalt.

Hierarhias madalamal, lastele lähedasemal tasandil asuvad kasvatajad, kes kontrollivad, et lapsed kuuletuksid asenduskodus kehtivatele reeglitele ning korraldavad laste elu vastavalt päevakavale. Just kodukord ja päevakava on asenduskodu laste jaoks piiravad, need vallandavad lastes protesti, mille läbi antakse märku soovist ise oma igapäevaelu korraldada. Lapsed tahaksid vabalt tegutseda, mitte iga tegevuse jaoks luba küsida.

Kindel kodukord ja päevakava on need, mille alusel lapsed intervjuudes kõige enam asenduskodu *tavaperedega* võrdlesid. *Tavaperede* elu näib laste jaoks vaba ja reegliteta eluna. Võrdlus võib tugineda nii laste varasemale elule, tugipere või mõne teise tuttava pere elule kui ka asenduskodu kui *tavapere* vastandina käsitlemisele.

Vaatamata sellele, et asenduskodus peaksid kehtima reeglid kõigile lastele ühtemoodi, rääkisid uurimuses osalenud lapsed, et kasvatajatel on erinevad nõudmised, mis nende jaoks on nii positiivne kui ka negatiivne. Kasvatajate lähtumist lapse personaalsetest vajadustest tunnetasid lapsed hoopis ebavõrdse kohtlemisena. See võib tuleneda kasvatajate vähesest selgitustööst, mida asenduskodu lapsed rohkem vajaksid. Asenduskodus töötavad täiskasvanud peavad suutma siduda hoolitsuse ja kontrolli nii, et see ei muutuks lastele piiravaks. Selleks peaks lastega rohkem asju arutama, nende arvamust küsima ning sellega ka kindlasti arvestama. Vastasel juhul on lapsed oma elu korraldamisel passiivses rollis.

Eluilma koloniseerimist ja institutsiooni mõju väljendub laste juttudest. Näiteks on laste sõnavaras institutsioonile viitavad sõnad: *peamaja*, *rühm*. Institutsiooni mõju on eriti selgelt näha uurimuses osalenud 15 aastat asenduskodus elanud lapse negatiivses suhtumises töökorralduste muudatustesse, mis peaksid asenduskodu kodusemaks ja peresarnasemaks muutma. Asenduskodu lapsed ei ole oma igapäevaelus aktiivsed tegutsejad ja võrdsed

partnerid täiskasvanutega, asenduskodu igapäeva elus tehakse palju lapse eest ja lapse jaoks, kuid kahjuks laps kui pädev ja aktiivne tegutseja oma enda argipäevas ei ole asenduskodu elus igapäevane.

Uurimuses osalenud laps, kes on asenduskodus 15 aastat elanud rääkis uhkusega, kuidas ta on asenduskodus piisavalt oma *arengut tõestanud* ja usalduse välja teeninud. Tänu sellele on ta saanud suurema iseseisvuse ning talle on antud võimalus osaleda asenduskodu töös aednikuna. Samas on usalduse ja vastutusrikaste ülesannete kõrval laps sattunud ka asenduskodu kasvatajate omavaheliste suhete klaarimise keskele, kust väljumiseks ta abi veel saanud pole. Siinkohal kerkib üles asenduskodu töötajate pädevuse olulisus. Asenduskodu töötajate suhtarvu kõrval oleks oluline hinnata ka töötajate sobivust ja motiveeritust asenduskodus töötamiseks.

Soojad ja usalduslikud suhted on asenduskodus pigem erandiks. Mõni laps väldib teadlikult liiga soojade suhete tekkimist ning arvab, et need ei ole asenduskodu elus *õiged*. Selgus, et kasvatajatel on koristamise, dokumentatsiooni täitmise ja söögitegemise kõrvalt vähe aega lastega tegelemiseks. Lapsed kiitsid neid kasvatajaid, kes leiavad aega nendega mängimiseks, meisterdamiseks, nalja tegemiseks või ka head nimepäeva soovimiseks. Asenduskodu lapsed tahavad rohkem koos kasvatajatega tegutseda ja aktiivselt aega veeta.

Koostegutsemine võib olla ka kasvataja aitamine näiteks toidu tegemisel või koristamisel. Koos tegutsemist iseseisvaks eluks ettevalmistamiseks kirjeldasid lapsed vähe. Seda võivad piirata nii asenduskodu tööga seotud regulatsioonid, kasvatajate ajapuudus kui ka laste motivatsiooni puudus.

Suhteid teiste asenduskodu lastega ei kirjeldata väga lähedastena, kuid samas kõlab juttudes ühtekuuluvus tunnet ning kirjeldatakse üksteise abistamist. Räägitakse ka privaatsuse vajadusest ja segavatest *väikestest*. Lapsed ei saa endale asenduskodus kaaslasi valida, kuid kindlasti on oluline arvestada lapse asenduskodusse paigutamisel tema enda soovidega ning tagada peremajades mõistlik laste arv.

Otsuseid asenduskodus langetavad enamasti täiskasvanud. Lapsed saavad *ainult ettepanekuid teha*. Asenduskodus kus uurimuse läbi viisin, korraldatakse nii peremajade kui kogu asenduskodu koosolekuid, mis peaks võimaldama lastele osalemist igapäeva elu üle

otsustamisel. Lapsed rääkisid neist koosolekutest, et tegelikult on nende sõnadel väike jõud – nad saavad küll teha ettepanekuid, ent nende kogemuste järgi, nende ettepanekutega arvestatakse harva. Lisaks kandsid lapsed edasi laps kui tulevane täiskasvanu ideed, kus laps peab saama piisavalt vanaks, et tema arvamusega saaks arvestada. Asenduskodus koosolekud on viimase aja praktika alles ning võimalik, et selleks ei ole veel leitud kõige sobivamat vormi, lapsed võibolla veel ei oska võimalust kasutada, ei näe selle kasutegurit. Üks viis, kuidas koosolekuid paremini korraldada, on küsida lastelt, milline vorm neile kõige enam meeldib ning kindlasti tuleb luua turvaline ja usaldusväärne õhkkond, kus kõik julgeksid osaleda ja tunneksid ennast vajalikuna. Lisaks on oluline lastele antud lubadusi ka täita. Laste aktiivne osalemine oma elu puudutavates küsimustes paneb neid tundma oluliste ja aktiivsete tegutsejatena. Lapsi otsustusprotsessidesse kaasates võib väheneda nende piiratuse tunne.

Kodust ja perekonnast rääkides tõid lapsed välja nende jaoks olulised inimesed. Perekonda piiritleti väga erinevalt. Perekonda võisid kuuluda kasvatajad, kasvatajate lapsed, sõbrad ja muud olulised inimesed. Samas paigutasid mõned lapsed keskkonnakaartidel perekonna alla vaid bioloogilised pereliikmed.

Asenduskodu laste jaoks on nende päritolu väga oluline. Nad teavad, et päris perekond on see, kellega on veresugulus. Asenduskodu laste suhtlus oma vanematega oli aktiivne, kuid siiski kõlas laste juttudest igatsust. Üks lastest oli asunud otsima kontakti oma juurtega – ta oli oma vanavanemate otsinguil. Bioloogiline kuuluvus on teatud hetkedel laste elus olulisem kui suhted. Seega on oluline kaasa aidata asenduskodu laste suhete säilitamisele oma vanemate ja teiste pereliikmetega.

Laste juttudest selgus, et neil on mitmeid lahendamata teemasid. Näiteks ei soovinud mõned lapsed rääkida oma emast, räägiti olukordadest, kus nad ei oska inimestega suhelda ning esinesid pidevad tülid. Asenduskodu andis uurimuse algusjärgus märku, et laste jaoks on teatud teemad valusad. On arusaadav, et laps ei pea oma muredest kõigiga rääkima, kuid kindlasti ei tohiks laps *haavade lahti kiskumise* hirmus oma muredega üksi jätta. Samuti rääkis üks laps seoses perekonnast eraldamisega *üle saamisest*, mis viitab probleemidega ise hakkama saamisele.

Pole teada, kas ja kuidas asenduskodus lastega rasketel teemadel räägitakse. Pea kõik lapsed ütlesid mulle, et nad oleksid nõus minu või mõne teise üliõpilasega perekonnast eraldamisest

rääkima. Üks lastest polnud nõus ja ütles selle mulle ka välja, seega on lapsed võimelised ise otsustama, mida ja kellele nad rääkida tahavad. Lapsed ei vaja kaitset valusate teemade puudutamise eest. Selle asemel vajavad nad usaldusväärset inimest, kellega oma muresid arutada. Asenduskodu keeld lastega perekonnast eraldamisest rääkimisele võib jätta need lapsed veel enam üksi, sest nad ei saa oma mõtteid isegi mitte uurijaga jagada.

Kõik täiskasvanud, sealhulgas lapsevanemad, lastega töötavad ja laste jaoks töötavad inimesed, võiksid läheneda lapsele kui võrdsele partnerile, sest lapsed tahavad oma elus aktiivselt tegutseda ja otsustada.

KASUTATUD KIRJANDUS

Asenduskoduteenuse alusanalüüs (2013) Õiguskantsleri Kantselei laste õiguste osakond. Tallinn http://lasteombudsman.ee/sites/default/files/asenduskoduteenuse_analuus_0.pdf (09.05.2016)

Ben-Arieh, A. (2008). The Child Indicators Movement: Past, Present and Future. *Child Indicators Research* 1(1), 3–16

Bühler-Niederberger, D. (2010) Introduction : Childhood Sociology -- Defining the State of the Art and Ensuring Reflection. *Current Sociology*

Corsaro, W.A. (2011). *The sociology of childhood*. Los Angeles: Sage

Daly, K. (2014). *Redressing institutional abuse of children*. Hampshire: Palgrave Macmillan

Eder, D., Fingerson, L. (2001). 9 *Interviewing Children and Adolescents*. J.F. Gubrium ja J.A. Holstein (toim). Handbook of Interview Research. Thousand Oaks: SAGE Publications, 181-202

Eesti Vabariigi õiguskantsleri raport ÜRO lapse õiguste konventsiooni täitmisest (2015) Eesti Vabariigi kolmanda ja neljanda perioodilise aruande kohta. Tallinn: Õiguskantsler http://oiguskantsler.ee/sites/default/files/eesti_vabariigi_oiguskantsleri_raport_uro_lapse_oiguste_konventsiooni_taitmisest.pdf (09.05.2016)

Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus liikmesriikidele hoolekandeesutustes kasvavate laste õiguste kohta Rec(2005)5 16.03.2005

Euroopa Liidu põhiõiguste harta (2012) *Euroopa Liidu teataja*. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT> (03.04.2016)

European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe. (2015). *Handbook on European law relating to the rights of the child*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 19-34

Goffman, E. (1961). *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates.* New York: Anchor Books

Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. (2005). *Uuri ja kirjuta.* Tallinn: Medicina

Juhend lastevastase vägivalda ennetamiseks ja vähendamiseks asenduskodudes (2015) Tallinn: SOS Lasteküla Eesti Ühing http://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/vagivalda_ennetamise_juhis.pdf (09.05.2016)

Kalmus, V., Masso, A., Linno, M. (2015). Kvalitatiivne sisuanalüüs. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso ja T. Vihalemm (toim), *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas.* <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys> (28.05.2016).

Kask, I. (2006a). Kui lapsekeskne on lastekodu? *Sotsiaaltöö*, 6, 28-33

Kask, I. (2006b). *Lapsekeskse kontseptsiooni rakendamisest T.L lastekodu näitel.* Magistritöö. Tartu Ülikool

Kruuts, M. (2016) *Institutsioonis elamise kogemusega tänaste lapsevanemate käsitused lapsevanemaks olemisest.* Magistritöö. Tartu Ülikool.

Laherand, M-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis.* Tallinn: OÜ Infotrükk

Lapse õiguste konventsioon RT II 1996, 16, 56. <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016> (14.10.2015).

Laste asendushoolduse juhised (2014) Mitteametlik tõlge. <http://www.sos-lastekyla.ee/wp-content/uploads/2014/03/--RO-laste-asendushoolduse-juhised-final.pdf> (09.05.2016)

Lastekiatseseadus RT I, 06.12.2014, 1. <https://www.riigiteataja.ee/akt/106122014001> (14.10.2015).

Matela, I. (2015) *Asenduskodude üleminek perekoduvormile ühes Eesti asenduskodu näitel.* Magistritöö. Tartu Ülikool

Nastasi, B. K., Borja, A. P. (2016) *The Promoting Psychological Well-Being Globally Project: Approach to Data Collection and Analysis.* B.K. Nastasi ja A.P. Borja (toim.).

International Handbook of Psychological Well-Being in Children and Adolescents. New York: Springer, 13-33

Perekonnaseadus RT I, 12.03.2015, 99. <https://www.riigiteataja.ee/akt/13330603?leiaKehtiv> (09.05.2016).

Prout, A., James, A. (1990). A new paradigm for the sociology of childhood? Provence, promise and problems. C. James (toim), *Childhood. Critical concepts in sociology*. (lk 56-80). Oxon: Routledge

Quantitative Research. (2009). DJS Research LTD. www.quantitativeresearch.org.uk (05.03.2016)

Raudsepp, R.(2012). *Seksuaalsuse ja lähisuhete käsitlemine asenduskodus elavate laste ja noorte iseseisvaks eluks ettevalmistamise protsessis kasvatajate arvamuste alusel ühe asenduskodu näitel*. Magistritöö. Tartu Ülikool

Regional Office for Europe of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (2011). *The rights of vulnerable children under the age of three. Ending their placement in institutional care* Praha http://www.europe.ohchr.org/Documents/Publications/Children_under_3__webversion.pdf (08.05.2016)

Riisalo, S. (2015). Asendushoolduse arendused. *Lastekaitseadust tutvustavad seminarid*. Pärnu, 04.11.2015

Schoenmaker, C., Juffer, F., van Ijzendoorn, M H., Bakermans-Kranenburg, M J. (2014) Does family Matter? The well-being of children growing up in institutions, foster care and adoption. A. Ben-Arieh, F. Casas, I. Frønes, J E. Korbin (toim). *Handbook of child well-being: theories, methods and policies in global perspective*. Dordrecht: Springer Reference, 2197-2228

Selg, M. (2000). Sotsiaaltöö perekonnaga- kuidas alustada. *Sotsiaaltöö* 3, 15-16

Selg, M. (2012). Sotsiaaltöö konteksti kujundavad diskursused. Strömpl, J., Selg, M., Linno, M. (toim). *Narratiivne lähenemine sotsiaaltööuurimuses. Laste väärikohandamise lood*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 62-112.

Selg, M. (2015a). Tervikliku sotsiaaltöö teooria otsinguil: eluilmakeskne sotsiaaltöö. *Sotsiaaltöö*, 2, 26-31

Selg, M. (2015b). Eluilmakesksus aitab mõista sotsiaaltöö väärtust. *Sotsiaaltöö*, 3, 55-60.

Selg, M. (2015c). Sotsiaalpedagoogilised lähenemised sotsiaaltöös. Õppematerjal aines Kaasaegsed sotsiaaltöö teooriad

Sheppard, M. (2006). *Social Work and Social Exclusion: The Idea of Practice*. Hampshire: Ashgate

Smith, M. (2009). *Rethinking residential child care. Positive perspectives*. Great Britain: The Policy Press.

Stanley, N. (1999). The institutional abuse of children. N. Stanley, J. Manthorpe, B. Penhale (toim.). *Institutional abuse*. London: Routledge, 16-43

Steckley, L., Smith, M. (2011). Care ethics in residential child care: A different voice. *Ethics and social welfare* 5(2), 181-195

Sotsiaalhoolekande seadus RT I, 30.12.2015, 5 <https://www.riigiteataja.ee/akt/130122015005> (08.05.2016)

Sotsiaalministeeriumi kodulehekülj (2016) *Uued põhimõtted lastekaitse seaduses*. <http://www.sm.ee/et/uued-pohimotted-lastekaitse-seaduses> (09.05.2016)

Taket, A., Crisp, B.R., Nevill, A., Lamaro, G., Graham, M., Barter-Godfrey, S. (2009). *Introducing theories of social exclusion and social connectedness*. Theorising Social Exclusion. Oxon: Routledge, 1-28

Tervisekaitsenõuded asenduskoduteenusele. RT I, 10.02.2016, 5 <https://www.riigiteataja.ee/akt/12855667?leiaKehtiv> (15.05.2016)

Tervisekaitsenõuded koolieelses lasteasutuses tervise edendamisele ja päevakavale. RT I 2010, 69, 526 <https://www.riigiteataja.ee/akt/13360326> (15.05.2016)

Turk, P. (2011a). *Kuidas tagada asenduskodude noorte edukas iseseisvumine?* Poliitikauuringute Keskuse Praxis väljaanne nr 7.

Turk, P. (2011b). *Asenduskodudes kasvanud noorte valmisoleks iseseisvaks eluks*. Tallinn: Praxis.

Uprichard, E. (2008). Children as Being and Becomings: Children, childhood and temporality. *Children & Society* 22,303-313.

Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat (2014). Tallinn. EV Sotsiaalministeerium.

https://www.sm.ee/sites/default/files/contenteditors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/ah_rr_dets_2014.pdf (09.05.2016)

Õiguskantsler (2015). *Eesti Vabariigi õiguskantsleri raport ÜRO lapse õiguste konventsiooni täitmisest*. Eesti Vabariigi kolmanda ja neljanda perioodilise aruande kohta. http://oiguskantsler.ee/sites/default/files/eesti_vabariigi_oiguskantsleri_raport_uro_lapse_oiguste_konventsiooni_taitmisest.pdf (15.05.2016)

Õunapuu, L. (2014) Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes. Tartu Ülikool

LISA 1 INTERVJU KAVA

SISSEJUHATUS

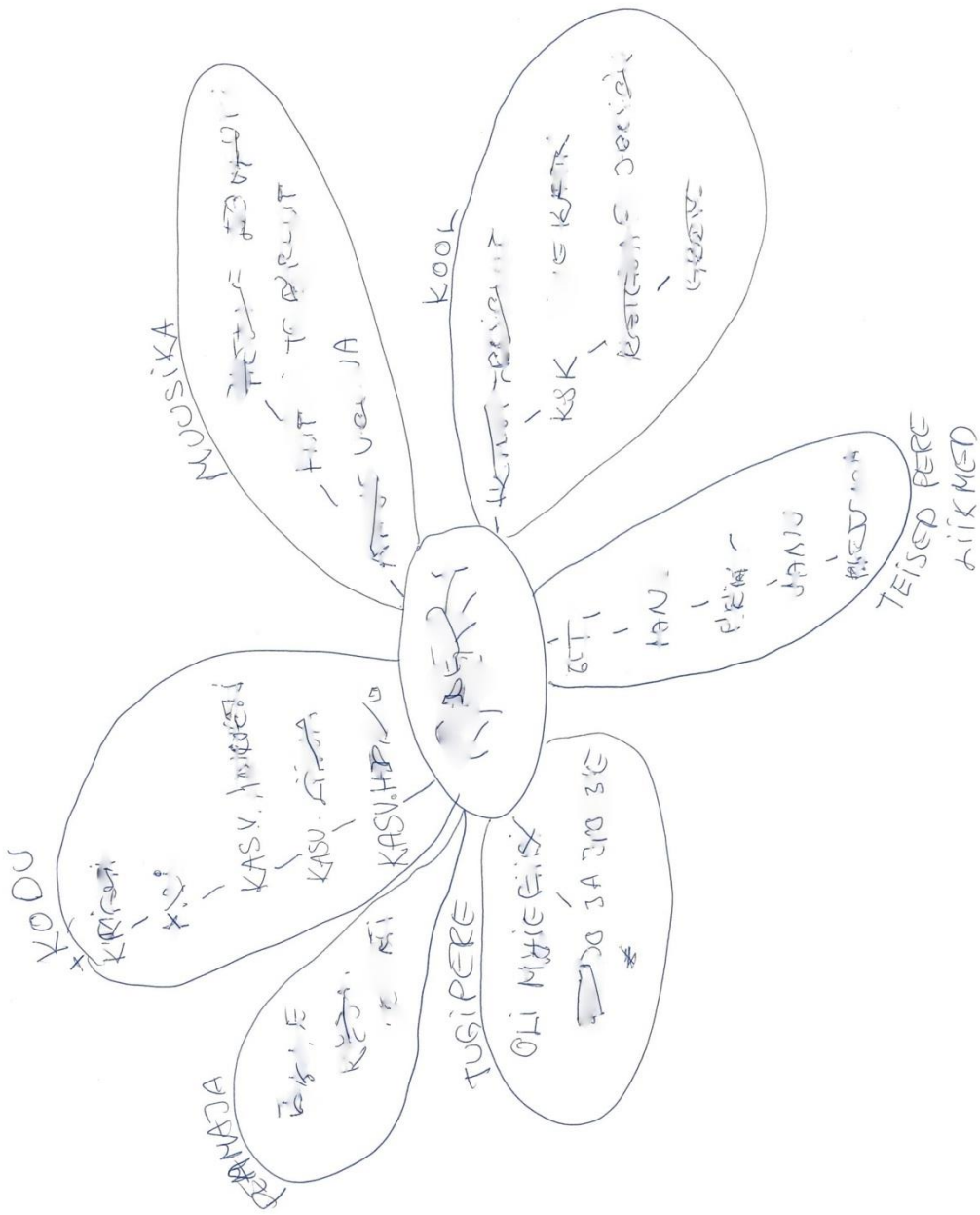
1. Kui vana Sa oled?
2. Kui kaua Sa asenduskodus elanud oled?
3. Kui vanalt Sa siia sattusid?

ASENDUSKODU ARGIPÄEV

4. Räägi mulle oma elust siin.
5. Kellega koos Sa siin elad?
6. Kuidas Sa sellesse tuppa/nendega kokku elama sattusid?
7. Kellega Sa tahaksid ühes toas elada?
8. Räägi mulle oma kasvatajatest
9. Milline Sinu tavaline päev välja näeb?
10. Mida Sa saad ise otsustada ja mida otsustavad teised Sinu eest?
11. Kui tihti Sa oma perekonnaga suhtled?
12. Millega sa vabal ajal tegeled?
13. Mille üle Sa õnnelik oled?
14. Kas Sa tunned millestki puudust ka, millest?
15. Millest Sa unistad?

LISA 2 KESKKONNAKAARDID

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Eliise Salla

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„*Nagu mänguasjad oleksime, et kes kelle oma on*“ - lapsed räägivad asenduskodus elamisest,

mille juhendaja on Merle Linno,

reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 31.05.2016